

ISSN: 2631-2379

JKMC

Journal of Kapan Multiple Campus

JKMC Vol. 1 No. 1 Issue Jul 2018

Kapan Multiple Campus
Kapan, Kathmandu

EDITORIAL POLICY AND RELATED INFORMATION

JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS (JKMC) is published by Kapan Multiple Campus, Kapan Kathmandu Nepal. The JKMC publishes original research and review articles and book review on any subject areas as long as they bring new information, represent concept, and reflect significant accomplishment in different academy disciplines. The articles published elsewhere will not be republished in any form whatsoever. Authors should follow the guidelines for contributors (see at the end of this issues) or the style and format of this issue to prepare manuscripts, which should be typed double-spaced on one side of A4 size paper with 2.5 cm margins in all sides. Two copies of the manuscripts and an electronic copy must be submitted for consideration for publication to the related depart of **Kapan Multiple Campus, Kapan Kathmandu**. All the articles submitted for publication in correct style and format will be peer-reviewed. Articles not publish in the journal will not be returned to the authors.

Authors will be asked to check proofs after type setting so that all the articles are corrected and published accordingly. Once they go to press, correction will not be possible. A limited number of offprints will be provided free of charge. References cited, figures, captions, and tables should be typed double-spaced on sheets separate from the text. Articles related photographs are welcome but they should be original with a scale where possible.

The Editorial Board reserves the right to edit, moderate or reject the articles submitted. Opinion express in the articles, book reviews, and comments are the authors' own and do not necessarily reflect the view of the Editorial Board of the publisher.

Copyright: Kapan Multiple Campus, Kapan, Kathmandu.

ISSN: 2631-2379

JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS

Kapan Multiple Campus
Kapan, Kathmandu, Nepal

***Publisher:* Kapan Multiple Campus**
Kapan, Kathmandu, Nepal
Website: www.kapancampus.edu.np
Phone: 01-4823580, 4820691

JOURNAL OF KAPAN MULTIPLE CAMPUS

Editorial Board

Prof. Jagat Prasad Upadhaya
Prof. Tara Datta Bhatta (Ph.D.)
Assoc. Prof. Kamal Gautam (Ph.D.)
Baburam Dhungana (Ph.D.)

Kapan Multiple Campus
Kapan, Kathmandu, Nepal

Journal of Kapan Multiple Campus

An official publication of Kapan Multiple Campus

TABLE OF CONTENT

ARTICLES	PAGE
Socio Economic Status and Awareness among Chepang Community Kedar Raj Pudasaini_____	1-7
Working Equines in Brick Factories of Nepal Bhumidatta Poudel & Utam Kaphle_____	8-17
Application of Multiple Intelligence Theory (MIT) in English Language Teaching Yam Bahadur Kunwar_____	18-25
Effectiveness of Discovery Learning over Traditional Teaching Krishna Prasad Bhattarai_____	26-33
समकालीन नेपाली कविताको भाषा डा. हेमनाथ पौडेल_____	34-43
नेपाली उखानमा 'श्रीमद्भगवद्गीता' को झलक वासुदेव ढुङ्गेल_____	44-53
सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक स्वरूप भरत बहादुर भण्डारी_____	54-64
भाषिक परीक्षणीय उद्देश्यका क्षेत्रहरू महेश प्रसाद भट्ट_____	65-72

Socio-economic Status and Awareness among Chepang Community

Kedar Raj Pudasaini*

Abstract

This article is mainly based on secondary data of Chepang community and their previous surveys on STIs and HIV/AIDS. It also indicates the problems of Chepang adolescents and particularly their sexual health behaviors. It has mainly focused to improve the backward Chepang community towards the quality of life making them aware of their health facilities. The fact is that the majority of young people in south Asian countries indicate that the growth and freedom to explore the power to protect them are limited hierarchically. Moreover, the controlling relationship with in both family and community freedom are significant. The potentials of the young person they may limit for example mobility communication between family members, the ability to assert the need for education or employment or the choice of occupation in Nepalese context that exist equally in sex. The mean age at marriage owing to social and cultural taboos in inhabitation, sexual health resources, lack of awareness of health and family life, etc. are important in Nepal because the number of students or adolescent who are unmarried and whose ability to perform health awareness does indicate that they lack the detailed knowledge regarding sexual health issues. Thus, it is believed that providing the exposure to audio and visual message can access to integrative source of literature for a positive impact. Since the modernization concept has been constructed to address the process of development in underdeveloped society. It is sustainable for primitive tribal societies (Gurung, 2015).

Key Words: Adolescence, HIV/AIDS, Sex, Pregnancy, Chepang, Community

Introduction

Considering the history of Nepal in relation to Mahabharat range and it is one of the indigenous groups of Nepal. They are originally called Chepang. There are various explanations for the term 'Chepang; In Chepang language, "che" means 'dogs' and "pang" means 'arrow'. As such it is believed that they used hunt with the help of dog and arrow long ago. They are believed by their neighbors as 'Chepang' or 'chyobang' which means 'chyoo' on the top and 'bang' means 'rock' stone or people live in the hills and finally it is said that Chepang are the descendents of a Holy man called Chewan, which word changed later into Chepang whatever may be the origin or the world Chepang today is generally associated with primitiveness and backwardness.

According to the census (2011), the total population of the Chepang is 68399. Among them 28989 population is in Chitwan, 14492 is in Dhading, 14233 is in Makwanpur, 3454 is in Gorkha, 176 is in Bara, 102 is in Parsa, 88 is in Lamjung, 393 is in Tanahu and in other districts. Furthermore, my study remained in Dhading district and more specifically the Chepang people in VDC of Gajuri, Panda, Jogimara and Dhusa. The Chepang on Nepal are one of the derived society, disadvantage and marginalized group among the indigenous people of Nepal they have deep love of nature. They celebrate all the Hindu festival – Dashain, Tihar and Sakrantis besides they have their own

* Mr. Pudasaini is Lecturer in Mahendra Ratna Campus Tahachal T.U. and Management Committee Member of KMC

tribute to the festival (Nwagi) or Chhonam in their culture, which is performed on a Tuesday during third week of Bhadra (some day in August and September). Chepang people have their own heritages and practices. The previous practice began from Mahabharata range north and continued in many different spheres of Chepnag community. In 1997, the search for right place of land begins and so does an adventure. In 1998, the horticultural initiative begins on the Gorkha property and Nepal's first bio-dynamic is born.

This study explores the status of Chepang community's adolescents and their health awareness. Particularly, this study includes the Chepang people who reside in Gajuri VDC of Dhading district. As we know that health is the fundamental aspects of human life and that determines the overall success of an individual. Moreover, United Nations Human Right Declaration (1948) also defined health as the fundamental right of every human being. Similarly, the constitution of Nepal (2015) has also insured the rights about individual health. In the context of Nepal, there are several people who have been victimized due to HIV/AIDS and its' lack of awareness. The increasing literacy rate, awareness of people in health services and their perception towards their lives in them are significant. In this juncture, I studied the Chepang adolescents to know their educational status on health awareness. The census report (2011) states that there are 2488 households in Gajuri VDC of Dhading. Out of them, 150 house holds in ward no. 6, 96 households belong to Chepang community. The majority of the Chepang community people involve in agriculture, others in driving and some more do as servant and rest of other work in trading. This indicates that the status of education in Chepang community is found to be poor. Literacy of chepang according to the census of government was 13.9% in 1991 and got increased up to 36% in 2001.

Statement of the Problem

In 2001, when the last census took place, just over 52,000 Chepangs were recorded, but activists say their numbers have nearly doubled since then. Nepal federation of indigenous Nationalities lists 59 indigenous groups in Nepal, comprising just over 37 percent of the country's 30 million inhabitants. The Chitwan branch of the Nepal Chepang Association (NCA), an NGO formed by Chepang rights activists, says the literacy rate is barely 23 percent among the close to 90,000 Chepangs in 54 VDCs - in Chitwan, Dhading, Gorkha, Makwanpur, Lamjung and Tanahu districts - against a national average of 40 percent, according to Nepal's Central Bureau of Statistics.

Food insecurity is a chronic problem. Majority of Chepangs are subsistence farmers, living with hand to mouth problem, and depend on the region's two annual harvests, each lasting three months. Over 80 percent are under the poverty line, which means they survive on less than US\$1 per day, the NCA reported. The main occupation of chepang community was agricultural, hunting and timber forest. Out of total respondents 43.8% and 41.4% chepang people depend on agricultural and daily wages respectively. Other chepang people in small business own industry and remittance. 48.4% chepang have 10,000 to 50,000 annual income 33.8% chepang have their 60,000 to 100,000 and 17.8% have above 100000 annual income. (Khatri, A, 2017).

Objectives of the Study

The main purpose of the study was to identify the socio economic and educational status of the chepang community. Specific objective are as:

- To find out the socio-economic and educational status of chepang community.
- To find out the overall awareness level in Chepang community.

Significance of the Study

The most important thing of the study is to observe the Chepang Community's adolescents and their educational status to find out their health awareness. The finding of the study contribute to the police makers, students, researchers, academicians, and particularly indigenous and minorities. The most important significance are:

- This study provides the information of the knowledge of Chepang adolescents.
- This study contributes to the educational status of Chepang people.
- This study discusses the religion, culture and tradition of Chepang community.
- This study provides the information of talking language of Chepang.
- This study explains the economic situation of Chepang people.

Delimitation of the Study

The delimitation of the study covers the overall aspect of the problem. I tried to delimit the study on the following manner.

- This study delimited to Chepang of Gajuri VDC of Dhading community collecting data from secondary sources.
- This study is delimited to document analysis and discovery method.
- This study specially delimited to explore the educational status, health awareness and religion of Chepang.

Methodology

This study focuses on qualitative research design. Data were collected from the secondary sources. The tools of data collection are desk review, observation. Data analysis procedure was descriptive and explanatory.

Discussion and result

Prevalence of Chepang Adolescence: Adolescent is the period of physical, psychological and social maturity that appears to be in each individual's life from childhood to adulthood. It is one of the importance transitional phases that every individual has to come across. Generally, the term adolescence refers to a person between 10-15 age group and young refers to the age of 15-24 years (WHO-1999). It is the fact that adolescence period is the period of storm and stress. It goes with emotional development that rapidly changes different types of behavior, mental preferences and sexual activity in early adolescence and it is true in many countries for un- married boys and girls who are the age of 13 years.

People believe that sex is the gift of nature for every living being as a biological need, so it is also essential for human beings. The word sex may have double meaning either that can be one what we do or next what we are in different place and sense. Thus, sex is integral part of human beings. The sexual behavior has two major functions, one is to reproduce and another is to have pleasure. Moreover, the reproduction is most for the everlasting existing phenomena within human beings in this earth (Bhaita, 1979).

Adolescents' knowledge and awareness: Another significant factor for human understanding is knowledge. The knowledge of an individual determines the overall success in his/her life. The knowledge and awareness about health and health services are most important for adolescents. In the past two decades, different types of diseases have attacked adolescents and it has been the problem world wide. The major diseases are gonorrhea, hlamydia, syphilis, genitals, warts, etc. which had the bad impacts among adolescents. The study reported that the awareness and educational level of the adolescents is pathetic in our Nepalese context. The Chepang community's people in our surrounding have different realities. They are found victimized from each and every perspective of their lives because of their lack of education and poverty (MoHP, 1996).

Educational status of Chepang and Causes of school dropout: The Chepang community and its meeting held at 22nd to 24th May (2009) in Nepal at Chitwan and Makwanpur held declared that the educational status among Chepang community was poor and the major highlight was on the literacy rate among Chepang community which stood 23% as against 54% of the country. Two chepang were completed master degree and only 21 Chepang including 4 female were able to complete I.A and 127 Chepang including 27 female were able to complete S.L.C out of the total population in 52237. Moreover, poverty, lack of awareness and lack of importance of education, lack of sustainable economic and their access to school, etc. are the major causes that the students are not included in the main stream of education. The level of education attained by population is an important indicator of social development. The educational status of Chepang community's adolescents in school is not found satisfactory. Some of them get admission but cannot continue because of their poverty and lack of awareness of education. The family members are not literate, however, they wanted to make their children learn better and get good education. It was also indicated that they were not aware of health diseases such as HIV/AIDS, Gonorrhea, etc. It was also found that the children in lower level of their education go school but when they get maturity, they often are forced to leave school and go for work because they have family pressure to sustain economically in the society.

Sexual Health Behavior of Chepang Adolescence: Adolescents of Chepang face serious difficulties relating to early child bearing and unwanted pregnancies due to lack of awareness. Sexual transmitted diseases and social and economic hardships and their illiteracy had influenced them a lot. Adolescents encounter numerous physiological and social problems. The problem begins from household and goes on remaining in every aspect of their lives. Moreover, due to lack of health related awareness and low-education level among adolescents, most of the school level children have discontinued their study at their early age.

However, the interesting fact is that the mother daughter communication regarding reproductive and sexual health issues has enhanced positive impact on adolescents reproductive and sexual health behavior. The worldwide develop of sexual transmitted diseases is high and increasing in the current situation because it has been and increased the effect of HIV/AIDS victims. The effect of diseases have greater impact because 4.3 million adults have died from AIDS till the end of 2002 and 1.4 million children and 34.4 million adults are living with HIV aids in the world, (WHO, 1997).

A case study done by Dhungana (2066) in Lekhnath Metropolitan Cilty (Pokhara) found that any couples had 6 children among them one child was infected by HIV. Therefore, the study concluded

that there must be an awareness program to the people about their health (Dhungana, 2060). Moreover, when the adolescents receive knowledge about HIV/AIDS through mass and print media and that largely help them develop their positive awareness especially to the children having age group (13-19) or who have just completed their secondary school (MoHP, 1999) .

The study found that the permanent residence of areas students have far more involve in sexual activities less than urban areas. Out of 400 students 35 (17.5%) male and (21.5%) female had experienced on sexual intercourse. First experienced on premarital sex at was 19 years age. And, it was found that 46% had first sexual partner as a friend and 23.3 with second large partner as relative have 50% students use their own or partner room for sexual intercourse and 19.6% use lodge, 10.5% for the first time and 10.7% use friends room. Among them, less than half (44%) oppose this fact. Similarly, it was also revealed that the male are open in premarital sexual behavior then female. About 59% male had agreed on premarital sex is right and only 28.3% male didn't like it. But only 27.7% female disagreed on premarital sex is good and 48.9% hadn't like it (Pathak, 2010).

Knowledge on Diseases among Chepang: As we know that the Chepang are an indigenous (Tibeto Burman family) which has interesting story to share. Over the past two or three generation, the Chepang have begun to slowly shift from a semi nomadic life style to a more settled way of life relying increasingly upon the production of permanent field of maize, millet and bananas. The adolescents in our locality are found really unaware of diseases and health facilities. Moreover, their educational status, family reality, level of consciousness and many other entities play crucial role in the development of their understanding.

Due to the lack of parental education, economy and many other hurdles in their personal life, they have continued not the education but the historically practiced in agriculture such as the collection of wild yams and tubers, fish caught from nearby rivers, bats and wild birds and periodically, wild deer, etc. In turn, they have the problem of malnutrition and other difficult diseases and getting many problems to adolescents. Therefore, the Chepang have often been characterized as the poorest people in Nepal and are forced to face teenage pregnancy and sometimes they face death and it's all because of their education. The interesting fact about Chepang is they believe in democratic practice and they do not have social ranking in their society. However, many Chepang cannot read and write due to the lack of education beyond elementary school and this illiteracy stands in contrast to the great achievement of literacy rate of Nepal.

Religion and culture of Chepang: The Chepang themselves follow animism; however, they are strongly influenced by both Hinduism and Buddhism. The Chepang people and almost adolescents are free to follow any custom and tradition that they like. The Chhonam is the auspicious day for eating a new crop. Before the celebration of this festival, eating certain agricultural products are prohibited. In the 5th National gathering of Chepang 2004, it was stated that they practiced Prakriti/ Nature with ancestor worshipping- bhumis, aitaabare, gaide, Namrang etc. In addition to this, the census of 2001 of Nepal indicated that there are 52237 Chepang in the country of which 67.63% were Hindu and 23.38% Buddhist. However, 7.49% were Christian and 1.25% others. The majority of them are located in Dhandhing district, Chitwan, Gorkha, Makwanpur, and Tanahu district.

Language use by Chepang community: The language is known as Chepang but it is called as ChyoBang by the people themselves and by some Bhramin, Chhetri castes. The interesting fact is that the people speak three different dialects of this Tibeto burman language that is closely related to "Raute and Raji", however, the process is still going to document in Chepang language. The significant fact is that Chepang people have identical use of language. They have really distinct and unique variety among the users of Chepang dialect.

Chepang Heritage: Every society has its own historical and cultural heritage. Almost cultures in the world have various heritages as custom and become meaningful when they are rooted in their practices. The language, ethnicity, racial aspects and cultural backdrops are symbolically associated. The Chepang people celebrate happiness in their small achievement and become more optimistic towards their lives, however, their educational level is insufficient for them. The major peaks for Chepang community to work under as a tourist baggage carrier are Rolwaning Dorchelakpa, Gauri Shankhar, Langtang, Manaslu Range, Himanchuli, Annapurna range, Dhaulagiri view, and Hotlang, etc.

Land right issue concerning Chepang community: The data showed that today almost about 62% of the Chepang people are landless and about 85% of them do not have citizenship (6th National Chepang Assembly at Chitwan Declaration Sep-2005). The landless and derail of citizenship certificate was a major problem among the Chepang community. The awareness of their lives, their ways of doing and ways of raising voices are far more essential for their establishment. It does not only protect their rights to land but also supports for the security purposes to have settled live in their livelihood. Similarly, the ILO Convention 1969 also prevailed that every individual needed to have the potential government that suits best in each and every affair of their lives. Moreover, ILO Convention (1998) indicated that the "government must ensure the ownership and possession of land and territories of indigenous people by reforming the national legal system.

Conclusion

Human development index (HDI) is very low of Chepang. Among them, premature sexual activity has brought serious problems in Chepang adolescents. Sexual health behavior should be changed through awareness, education program and many other social campaigns. The health condition of the Chepang people seemed poorer than the elite people. The educational scenario indicated that there is a high dropout rate. The study also concluded that they had lack of infrastructure in their surrounding and that has impacted in the quality of life of Chepang people. Moreover, this study entailed that there needed to be launched certain awareness program for their enhanced education, awareness and to bring positive changes in their socio-economic status.

References

- CBS, (2014). Population Monograph of Nepal. Kathmandu: CBS.
- Bhaita, B. K. (1979). *Educational Psychology*. New Delhi: Sultan Publication.
- Dhading Health Report, (2070). Status of sexually transmitted diseases in Chepang. Dhading: District Hospital and focus Nepal.
- Khatri, A. (2017). Demographic, socio economic and educational status of chepang. An unpublished thesis faculty of humanities and social sciences: CDPS.
- MoHP. (1996). *Nepal Demographic Health Survey*. Kathmandu: MoHP.
- MoHP. (1999). *Nepal Family Planning Health Survey*. Kathmandu: MoH.
- Pathak, S. (2010). *Attitude and Behavior of premarital sex and its consequences*. Kirtipur, Kathmandu: Unpublished thesis CDPS T.U.
- UNICEF, (2001) . A study of teenage in Nepal for the life skill development and HIV/AIDS prevention. Kathmandu, UNICEF.

Working Equines in Brick Factories of Nepal

(A study conducted on brick kilns, working equine and their handlers)

Mr. Bhumidatta Poudel*

Mr. Utam Kaphle*

Abstract

Brick production in Nepal has a long and important history. Bricks are considered as a part of Nepalese architecture. Ancient Nepalese temples are the testimonial to a long history of brick production. The production of bricks is believed to have begun in the Kathmandu valley and spread to other parts of the country. Prior to the advent of heating bricks, raw and sun-dried bricks were used. There still exists some houses in Kathmandu, Lalitpur and Bhaktapur which are made using raw bricks. Animal Nepal (AN) is working in brick factories since 2009 to improve welfare condition of working equine by empowering equine owner and handlers. Since the brick sector is a kind of informal business sector and there is very limited data about equines in Nepal AN felt extreme need to conduct a detail survey of Terai region to bridge the gap. So the main objective of this study was to find out number of brick kilns, number of equines and their welfare condition, socio economic condition of equine owners and handlers. Face to face interview was conducted with the brick kiln owner, equine owners and equine handlers by using interview schedule to collect required statistics. This was a cross sectional study conducted in brick kilns of 21 Terai districts of Nepal. Total of 538 brick kilns were surveyed as a sample for the study. It is found that only 142 brick kilns used equines to carry unbaked brick in the factories.

Key Words: Equines, Brick, Brick Kiln, Factory, Language, Practice, Production, Animal Nepal (AN), Handlers, Chimney

Introduction

Countless working equines face unspeakable abuse in Nepal's brick factories. While carrying bricks to and fro the kilns, equines are overloaded, overworked and continuously beaten (Nepal, 2014). It has also been in the forefront of a movement to promote 'clean and green bricks' instead of 'blood bricks' causing severe environmental damage while being produced at the expense of equines, as well as child workers and bonded laborers.

The equines fail to receive basic facilities such as nutritious food, safe drinking water, sufficient rest, appropriate shelter, and are continuously overloaded and overworked. Injuries go untreated; and sometimes severely ill donkeys are left to die. The animals are beaten relentlessly by their handlers, mostly children, some as young as six years old (<http://www.occupyforanimals.net/Nepal>).

Brick industry has a long history in Nepal. Few kilns were operated long time back in a small scale which used to supply equivalent bricks for a single house. Due to rapid urbanization process demand of bricks is going high day by day. There are estimated around 1200 kilns

throughout the nation which produce 3 billion bricks on the base of average 2.5 million per brick kiln per year of observed brick kiln. The same number of brick kilns employs more than 900,000 labourers with many more equines. When kiln owners face scarcity of human labour they started to use equine as a means of transportation some 9 years back in Kathmandu valley. Similarly, in this study there are observed around 538 kilns throughout the terai among them 523 kilns which

produce 3.50 billion bricks on the base of average 6.7 million per brick kiln per year where as 15 kiln reject to provide the information .

Animal Nepal (AN) is working in brick factories since 2009 to improve welfare condition of working equine by empowering equine owner and handlers. AN is working in Kathmandu valley and some other districts nearby the valley. It was quite hard for Animal Nepal to make proper plan and introduce most effective programme to reach out working equines due to lack of proper data. Since the brick sector is a kind of informal business sector and there is very limited data about equines in Nepal. AN felt extreme need to conduct a detail survey of Terai region to find out number of brick kilns, number of equines and their welfare condition, socio- economic condition of equine owners and handlers.

Objective of the study

- To identify the number of brick kilns and number of equine being used to carry bricks.
- Identify welfare condition of working equines and GDP contribution
- Identify the number of equine handlers and socio-economic condition of equine owners and handlers.

Methodology

During literature review, it was found that about 939 kilns were recorded in Nepal by an organization (GFI/BCN Nepal, 2013). Out of the total, about 57% kilns were considered for sampling. Total of 538 brick kilns were visited to gather required information. Among the sample size taken for the study, only 142 brick kilns were found to have used equines as a means of transportaion. So equines related information was collected from 142 brick kilns only. Sample distribution by region, district with use of equines is presented in Table 1.

Table 1: Sample distribution by region and use of equines

Development Region	Reported Brick Kilns during literature review	Observed Brick Kilns at survey time	Equine used Brick Kilns
EDR	256	116	6
CDR	373	222	11
WDR	178	106	54
MWDR	84	51	45
FWDR	48	43	26
Total	939	538	142

Source: AN, 2016

Region wise survey conducted district:

- * Eastern region: Jhapa, Siraha, Udhyapur, Sunsari, Morang and Saptari,
- * Central region: Chitwan, Parsa, Mahotari, Sarlahi, Dhanusha, Rautahat and Bara,
- * Western region: Nawalparashi, Rupandehi and Kapilvastu,
- * Mid- western region: Banke, Bardhiya and Dang,
- * Far- western region: Kailali and Kanchanpur.

Mainly, quantitative data were collected using interview scheduled during the survey. The study was focused to obtain number of kilns operating in 21 districts of Terai. Similarly number of equines being used in brick kilns, welfare condition of working equines, and socio-economic condition of equine owning family including equine handlers were major areas observed for the study.

Brick kilns owners, equine owners and equine handlers were interviewed to gather expected statistics as per the objective of the study. Snowball method was used to identify brick kilns that used working equines as a means of transportation.

Discussion and findings

Distribution of Kiln: Kilns are located throughout the country. However, the majority of the kilns are in Western Terai and in Kathmandu valley. This finding is based on 21 districts of Terai Ecological zone.

Table 2 depicts the information about the type of Kiln. Majority i.e.91 percent of Kilns were of fixed type chimney followed by 4.5 percent zigzag and 2.2 percent others. About 3 percent did not provide the information. Regarding the region wise distribution, 95 percent of kiln of EDR, CDR and FWDR were fixed type chimney. Similarly, two third kilns of WDR were found fixed type.

Table 2: Distribution of Kiln

Type of Kiln	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
Fixed	102 (96.2)	226 (96.6)	70 (68.0)	48 (92.3)	41 (95.3)	487 (90.5)
Zigzag	0 (0.0)	0 (0.0)	22 (21.4)	0 (0.0)	2 (4.7)	24 (4.5)
Others	4 (3.8)	1 (0.4)	4 (3.9)	3 (5.8)	0 (0.0)	12 (2.2)
Information not provided	0 (0.0)	7 (3.0)	7 (6.8)	1 (1.9)	0 (0.0)	15 (2.8)
Total	106 (100.0)	234 (100.0)	103 (100.0)	52 (100.0)	43 (100.0)	538 (100.0)

(Poudel, 2016)

Distribution of equine: There are innumerable equines used in different kilns of the country but this survey is based on 1469 equines in 142 brick kilns out of 538 kilns. Table 3 shows the region wise distribution of equine. Only one fourth (27.2%) Kiln had equine. More than 90 percent of EDR and CDR had not equine. Majority of Kiln (88.2%) of MWDR had equine. Similarly more than half of Kiln of FWDR and WDR had equine.

Table 3: Distribution of equine

Equine	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
Yes	6 (6.6)	11 (4.8)	54 (56.2)	45 (88.2)	26 (60.5)	142 (27.2)
No	100 (93.4)	216 (95.2)	42 (43.8)	6 (11.8)	17 (39.5)	381 (72.8)
Total	106 (100.0)	227 (100.0)	96 (100.0)	51 (100.0)	43 (100.0)	523 (100.0)

Source: AN, 2016

Daily operating hour of Kiln (Apart from firing): Table 4 shows the information about the daily operating hour of Kiln. Nearly half of the kiln had 8 hours of operating time. About 41 percent Kiln had operating hour of more than 12 hours. More than 90 percent Kiln of MWDR and WDR had daily working hour up to 8 hours. Majority i.e. 76 percent Kiln of CDR had daily operating hour of more than 12 hours.

Table 4: Daily operating hour of Kiln (Apart from firing)

Operating hour of Kiln	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
8 hours	28 (26.4)	48 (21.1)	89 (92.7)	50 (98.0)	43 (16.7)	258 (49.3)
9-12 hours	40 (37.7)	6 (2.6)	6 (6.3)	0 (0.0)	0 (0.0)	52 (9.9)
>12 hours	38 (35.8)	173 (76.2)	1 (1.0)	1 (2.0)	0 (0.0)	213 (40.7)
Total	106 (100.0)	227 (100.0)	96 (100.0)	51 (100.0)	43 (100.0)	523 (100.0)

Source: AN, 2016

Operating days of Kiln in a week: Table 5 reveals the information about the average operating days of Kiln in a week. More than 80 percent Kiln had average 6 days operating days in a week followed by 17 percent of 7 days. Majority of Kiln (26.4%) of CDR had 7 days operating days in comparison to other regions followed by FWDR (18.6%), EDR (12.3%).

Table 5: Operating days of Kiln in a week

Operating days	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
6 days	93 (87.7)	167 (73.6)	88 (91.7)	50 (98.0)	35 (81.4)	433 (82.8)
7 days	13 (12.3)	60 (26.4)	8 (8.3)	1 (2.0)	8 (18.6)	90 (17.2)
Total	106 (100.)	227 (100.0)	96 (100.0)	51 (100.0)	43 (100.0)	523 (100.0)

Source: AN 2016

Daily working hour of employee: Table 6 shows the information about the average working hour of employee per day. Majority (93.7) of employees worked up to 8 hours in a day. Only 6 percent worked for more than 8 hours a day. All the employees of MWDR worked up to 8 hours a day. More than 90 percent employees of WDR (96.9%), FWDR (95.3%), CDR (92.1%), EDR (90.6%) worked up to 8 hours in a day.

Table 6: Daily working hour of employee

Daily working hour	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
Up to 8 hours	96 (90.6)	209 (92.1)	93 (96.9)	51 (100.0)	41 (95.3)	490 (93.7)
>8 hours	10 (9.4)	18 (7.9)	3 (3.1)	0 (0.0)	2 (4.7)	33 (6.3)
Total	106 (100.0)	227 (100.0)	96 (100.0)	51 (100.0)	43 (100.0)	523 (100.0)

Source: AN, 2016

Daily working hour of equine in brick kiln: Table 7 depicts the information about the daily operating hour of equine. Among the total 142 Kiln who had equine, 97 percent had average operating hours of equine up to 8 hours per day. None of the Kiln who had equine of EDR, WDR and FWDR had operating hours of equine more than 8 hours per day.

Table 7: Daily working hour of equine

Daily working hour of equine	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
Upto 8 hours	7 (100.0)	11 (84.6)	53 (100.0)	41 (95.3)	26 (100.0)	138 (97.2)
>8 hours	0 (0.0)	2 (15.4)	0 (0.0)	2 (4.7)	0 (0.0)	4 (2.8)
Total	6 (100.0)	11 (100.0)	54 (100.0)	45 (100.0)	26 (100.0)	142 (100.0)

Source: AN, 2016

Socio demographic characteristics of the respondent: Table 8 shows the information about the socio demographic characteristics of the respondents. All the respondents were male. More than two third were between age group 31 to 60 years. Majority (83.8%) were other than hill and terai. About 85 percent respondents were Muslims. More than 80 percent respondents were of CDR were Hindus. About 60 percent respondents were illiterate. One fourth respondents can read and write. Only about 15 percent had got primary and secondary level education.

Table 8: Socio demographic characteristics of the respondent

	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
Gender						
Male	6 (100.0)	11 (100.0)	54 (100.0)	45 (100.0)	26 (100.0)	142 (100.0)
Age						
18-30 years	1 (16.7)	9 (81.8)	9 (16.7)	17 (37.8)	5 (19.2)	41 (28.9)
31-60 years	5 (83.3)	2 (18.2)	45 (83.3)	28 (62.2)	21 (80.8)	101 (71.1)
Ethnicity						
Hill	0 (0.0)	0 (0.0)	1 (1.9)	1 (2.2)	0 (0.0)	2 (1.4)
Terai	1 (16.7)	4 (36.4)	8 (14.8)	7 (15.6)	1 (3.8)	21 (14.8)
Other	5 (83.3)	7 (63.6)	45 (83.3)	37 (82.2)	25 (21.0)	119 (83.8)
Religion						
Hindu	1 (16.7)	9 (81.8)	4 (7.4)	4 (8.9)	4 (15.4)	22 (15.5)
Muslim	5 (83.3)	2 (18.2)	50 (92.6)	41 (91.1)	22 (84.6)	120 (84.5)
Education						
Illiterate	4 (66.7)	5 (45.5)	26 (48.1)	28 (62.2)	22 (84.6)	85 (59.9)
Informal education	1 (16.7)	6 (54.5)	16 (29.6)	10 (22.2)	3 (11.5)	36 (25.4)
Primary	0 (0.0)	0 (0.0)	11 (20.4)	6 (13.3)	1 (3.8)	18 (12.7)
Secondary	1 (16.7)	0 (0.0)	1 (1.9)	1 (2.2)	0 (0.0)	3 (2.1)
Total	6 (100.0)	11 (100.0)	54 (100.0)	45 (100.0)	26 (100.0)	142 (100.0)

Source: AN, 2016

Donkey welfare assessment

Table 9 shows the information about the donkey welfare assessment. Regarding the body condition of donkey, most i.e. 83 percent have score of 2.5 followed by 8.5 percent of score 2 and 3 respectively. Nearly 80 percent did not have any wound. About 15 percent have wound of score 1. One fourth have lameness problem. About 14 percent have injury which includes problems like vision problem, common cold, injury in hind legs, hematuria. Nearly half reported that life at work was good. Similarly majority i.e. (76.8%) reported that kiln environment was good.

Table 9: Donkey welfare assessment

Welfare assessment	Region					Total
	EDR	CDR	WDR	MWDR	FWDR	
Behaviour						
Alert	6 (100.0)	11 (100.0)	54 (100.0)	45 (100.0)	26 (100.0)	142 (100.0)
Body condition						
2	1 (16.7)	0 (0.0)	7 (13.0)	4 (8.9)	0 (0.0)	12 (8.5)
2.5	1 (16.7)	4 (36.4)	47 (87.0)	40 (88.9)	26 (100.0)	118 (83.1)
3	4 (66.7)	7 (63.6)	0 (0.0)	1 (2.2)	0 (0.0)	12 (8.5)
Wounds						
No	4 (66.7)	5 (45.5)	41 (75.9)	36 (80.0)	26 (100.0)	112 (78.9)
1	1 (16.7)	6 (54.5)	10 (18.5)	4 (8.9)	0 (0.0)	21 (14.8)
2	0 (0.0)	0 (0.0)	3 (5.6)	4 (8.9)	0 (0.0)	7 (4.9)
3	1 (16.7)	0 (0.0)	0 (0.0)	1 (2.2)	0 (0.0)	2 (1.4)
Lameness						
0	3 (50.0)	2 (8.2)	41 (75.9)	36 (80.0)	25 (96.2)	107 (75.4)
1	2 (33.3)	8 (72.7)	11 (20.4)	3 (6.7)	1 (3.8)	25 (17.6)
2	1 (16.7)	0 (0.0)	2 (3.7)	4 (8.9)	0 (0.0)	7 (4.9)
3	0 (0.0)	1 (9.1)	0 (0.0)	2 (4.4)	0 (0.0)	3 (2.1)
Injury						
Yes	0 (0.0)	5 (45.5)	4 (2.8)	5 (11.2)	5 (11.1)	19 (13.4)
No	6 (100.0)	6 (54.5)	50 (92.6)	40 (88.9)	21 (80.8)	123 (86.6)

Source: AN, 2016

Summary

Brick industries in Nepal is considered as a small industry due to seasonal production nature despite of large number of workers and substantial amount of brick production. Environmental pollution, labour, wages and exploitation of working equines are key issues in several brick kilns in Terai region of Nepal. Working condition, shelter, safe drinking water, minimum wages and work safety is found to be compromised in several brick kilns. A kiln employs about 500 people and up to hundred of working equines depending on the size and production capacity.

There are 3 different kinds of Brick Kilns that exist in Nepal. They are traditional fixed chimney, VSBK and ZigZag. Both permanent and temporary types of chimney were found in Terai region. In the temporary chimney form of Brick Kilns, there are two medium height chimneys whose location is changed as per the fire work sites. In the hilly region and interior valleys there are small Brick Kilns where bricks are baked without using chimneys. In all type of Brick Kilns, both firewood and coal are used as fuels to heat the bricks.

Use of donkeys, mules and horses in brick factories in Kathmandu has a decade long history whereas such working equines have been used in southern plains of Nepal or Terai region since long time ago. Depending on a body condition and age; a donkey cost approximately 20,000 NRs. Similarly, a mule or horse with good physical/health condition costs more than 50,000 NRs. A family who comes to work in brick factories during brick production season can own about 10 – 15 equines. A family having 10 to 15 equines can earn about 1 to 2 lakh per month if their working equines are healthy and fit to work. Despite of decent amount of money earned by equines, their welfare condition is often compromised.

Animal Nepal (AN), an animal welfare organization has been working in brick factories since 2009, attempting to improve the welfare conditions of working equines by empowering equine owners and handlers. AN is working in the Kathmandu valley as well as other nearby districts.

To understand scenario of working equines in brick kilns, a survey has been carried out in Terai region (southern plains) of Nepal to identify use of working equines and their welfare status. The main objective of the study was to find out the number of Brick Kilns, number of working equines and their welfare condition, as well as the socio-economic condition of equine owners and handlers. This was a cross sectional study conducted in Brick Kilns in 21 Terai districts of Nepal. A Total of 538 Brick Kilns was surveyed as a sample for the study. Face to face interviews were conducted with the Brick Kiln owners, equine owners and equine handlers using interview scheduled.

There were 1469 equines used in 142 Brick Kilns among 538 Brick Kilns in different five regions. It means only 27% of the sample Kilns were using equines. On the base of regions more than 90% of Brick Kilns in the EDR and CDR were not using equine. However the 88.2% of Brick Kilns in the MWDR were equines. Similarly more than half of Kilns in the FWDR and WDR were using equines. Mules and horses were used as a traction animal to pull 'Buggy'. Due to labour shortage in recent years, kiln owners preferred to hire mules, donkeys and horses to carry unbacked bricks to the chimney.

In addition of brick sectors, a large number of working equines are also used in high mountains of Nepal. They act as a lifeline of mountains; from daily commodities to construction materials, it is mules who carry the load and deliver to high Himalaya. By analyzing just these two business sector; it is clear to understand that working equines are alternative source of labour at the current situation in Nepal

Animal welfare is still new phenomena in Nepalese context especially in terai region. Both equine owners and kiln owners were least aware about welfare of working equines. Welfare of working equines were compromised in the 142 kilns. Despite of lack of knowledge among equine owners about welfare of animals, the behaviour communication of equines that were used in brick kilns found quite satisfactory. Wound and lameness were major issues followed by injuries. Ill fitted harness, poor harness materials, and beating were common causes of wounds whereas walking terrain, lack of hoof care and load were causing lameness in working equines.

Decent working condition of workers were also compromised in majority of brick kilns. Most of the equine handlers were from India and they were paid less than 5,000 Rs per month. Many of them were not even getting direct payment at the end of month, rather their parents took advance money in the beginning of brick season so they are basically deducting the advance money taken by their parents. Similar financial condition of equine owners were also not satisfactory. Death and injury of working equines was causing financial loss for equine owners. But it was found that a family can earn decent amount of money if the equines remain healthy throughout the brick production season.

Conclusion

There are few fully mechanized brick kilns which doesn't use equines to carry bricks but still large number of kilns prefers to use working equines. Due to seasonal nature of production huge investment in mechanization is not preferable by many kiln owners which means working equines in brick kilns will not be replaced soon in Nepal.

Working equines are not only supporting particular family but also contributing in national economy. Thousands of families are directly benefited by working equines. Therefore this is a right time to speak on behalf of these loyal animals to insure their welfare which ultimately supports livelihood of thousands of people of Nepal. Government of Nepal, Ministry of Livestock Development has introduced 'Working Animals Directive – 2073', effective implementation of the directive can insure better life of thousands of working animals in Nepal.

References

- AN. (2016). Working Equines in Brick Factories of Nepal. Lalitpur: Animal Nepal
- GEFONT (2007). Labour under the chimney: A study on the Brick Kilns of Nepal. Kathmandu: GEFONT/ASI Publication.
- <http://www.occupyforanimals.net/nepal--brick-kiln-donkeys-face-the-most-extreme-working-conditions-excruciating-injuries-and-disease.html>
- Nepal, A. (2014). Stop Abuse Against ‘Brick Donkeys’ in Nepal. Kathmandu:AN
- NHDR. (2015). Employment and Poverty Reduction. Kathmandu: UNDP
- CBS. (2009). Nepal Living Standard Survey Vol. I and Vol. II. Kathmandu: CBS
- Poudel, B. (2016). Working Equines in Brick Factories of Nepal. Lalitpur: Animal Nepal

Application of Multiple Intelligence Theory (MIT) in English Language Teaching

Yam Bahadur Kunwar*

Abstract

The objective of this study is to explore the applications of MIT in English language teaching and learning. In order to accomplish the objective of this study, I have applied interpretive paradigm of qualitative research methodology. Multiple Intelligence Theory (MIT) is regarded as an innovative approach and new perspective in the field of English language teaching and learning. Multiple Intelligence (MI) theory has been proposed by Howard Gardner (1983) and it has drawn considerable attention from the researchers. This article also reviews the application of Multiple Intelligences (MI) on Learning and teaching English as a Foreign Language (LEFL). Gardner's eight different types of intelligences are considered as key tools for successful EFL learning and teaching. The application of this theory brings overwhelming result in learning outcomes. It is also concluded that all language skills and aspects can be taught through using the principles of MIT. This article begins with general introduction and moves ahead with literature review, data interpretation and conclusion.

Keywords: *ability, application, approach, cognition, domain, exceptional, evolutionary, Learning English as a Foreign Language (LEFL), Multiple Intelligence (MI), Teaching English as a Foreign Language (TEFL), paradigm, pedagogy, professional*

Introduction

Multiple Intelligence Theory (MIT) was proposed in 1983 by Howard Gardner. The theory of MIs has always been a controversial view in language learning, and there have been diverse views about the relationship between MIT and language learning and teaching (Zarei & Mohseni, 2012). At the early genesis of MIT by Gardner (1983) extended his first conception of intelligence and refined it as a psychological potential that provides a learner with an opportunity to process information which can be understood in a cultural products that are culturally valuable (Zarei & Mohseni, 2012). He proposes a multiple view of the mind, recognizing many different and discrete facets of cognition and acknowledging that people have different cognitive strengths and contrasting cognitive styles. This view of intelligence states that some finite set of mental processes imparts a full range of intelligence of human activities. This intelligence is completely realized in the process of solving problems and fashioning products in real life situations (Christison, 1998).

Gasm and Ahmed (2013) claim that learners can be motivated by different intelligences of MIT in the second language classroom. Providing a variety of language activities that stimulates different intelligences which establishes multiple memory pathways to produce sustained deep learning (Schumann, 1997). Likewise, English language teachers gain a better understanding about how MI theory applies to classroom teaching. The objective of this study is to explore the application of MIT in English language teaching and learning. Considering Gardners' basic multiple human intelligences, Armstrong (2008), says that there is high possibility of the ninth human intelligence; 'Emotional Intelligence', for English as Foreign Language (EFL) teaching and learning. It is

* Mr. Kunwar is a faculty associate of department of English education of Kapan Multiple Campus

supposed that there is a positive relationship between multiple intelligences and learning English. Howard Gardner proposed MIT in 1983 focusing on the following eight basic human intelligences;

1. Linguistic/verbal intelligence
2. Logical/mathematical intelligence
3. Musical intelligence
4. Spatial/visual intelligence
5. Bodily-kinesthetic intelligence
6. Naturalistic intelligence
7. Inter-personal intelligence
8. Intra-personal intelligence

1) Linguistics/Verbal Intelligence: The capacity of using a word effectively whether orally or in writing. This intelligence includes the ability to manipulate the syntax or structure of a language, the semantic or meaning of a language, and the pragmatic or practical use of a language. This intelligence also incorporates the capacity to use language to express what's on speakers' mind and to understand others' expressions.

2) Logical/Mathematical Intelligence: The capacity of using numbers effectively. This intelligence includes sensitivity to logical patterns and relationship. This intelligence includes the ability to understand the principle of some kind of casual system.

3) Spatial/Visual Intelligence: The ability to perceive the visual-spatial word accurately. This intelligence involves sensitive to color, line, shape, form, space, and the relationship that exist between these elements. This intelligence includes the ability to present the spatial world internally in the mind.

4) Bodily/Kinesthetic Intelligence: Expertise in using one's whole body to express idea and feeling and facility in using one's hands to produce or transform ideas. This intelligence incorporates the capacity of using one's parts of body.

5) Musical/Rhythmic Intelligence: The capacity to perceive, transform, and express musical forms. This capacity also thinks in music, to be able to hear patterns of music, recognize and manipulate them.

6) Inter-personal Intelligence: The ability to perceive and make distinctions in the moods, intentions, motivations, and feeling of other people.

7) Intra-personal Intelligence: Self-knowledge and the ability to act adaptively on the basis of that knowledge .This intelligence includes having an accurate picture of oneself, awareness of inner mood, intentions, motivations, temperament, and desires.

8) Naturalistic Intelligence: Recognize and classify of the numerous species of an individual's environment (Armstrong, 2008). This intelligence includes the capacity to differentiate among living things as well as sensitive to other features of the natural world.

Regarding MIT of Gardner (1983), Armstrong (2008) mentions the four key points that educators should pay attention to:

- 1) Each person possesses all eight intelligences: Some people have high level of functioning in all or most of the eight intelligences.
- 2) Intelligences can be developed: Gardner (1983) suggests that everyone has the capacity to develop all eight intelligences to a reasonably high level of performance.
- 3) Intelligences work together in a complex way: Intelligences are always interacting with each other.

4) There are many different ways to be intelligent: There is no standard attributes that one must have in order to be considered intelligences. Someone who is awkward at sport does not mean that she/he cannot be a marvel in building construction (Armstrong, 2008, pp. 15-16). MI theory is related to the biological origins. In order to arrive at the list of eight intelligences, Gardner consulted evidence from several different sources. He wanted to make a clear distinction between intelligence with its biological sources and a talent or skill. He was being provocative in his choice of words. He identified the following basic criteria's that each intelligent must meet to be considered.

Exceptional individuals: In some people, we can see intelligences operating at high levels. Some individuals can calculate multi-digit numbers in their heads or can play a musical composition after hearing it only once. And, some people who demonstrate amazing abilities in intelligence while other intelligences are very low.

Developmental history: Each intelligent has its own developmental history, its time of arising in childhood, its time of speaking during one's lifetime, and it's time of gradual decline. Musical intelligence, for example, develops early, but linguistic intelligence can develop very lately.

Evolutionary history: Each intelligent has roots in the evolutionary history of man. For example, archaeological evidence supports the presence of early musical instruments. The cave drawings of Lascaux are good examples of spatial intelligence.

Psychological tasks: We can look at psychological studies and witness intelligences working separately. For example, if a person who is very good in solving arithmetic problems, but that person may still not be able to read well.

Core operations: Each intelligent has a set of core operations. For example, with musical intelligence, a person needs to be able to discriminate rhythmic structures and be sensitive to pitch.

Symbol system: Intelligences are susceptible to being symbolized. For example, there are spoken and written languages, graphic languages, computer languages, musical notation systems, and ideographic languages (Christison, 1998).

According to Zhu (2011), MI Theory provides language teachers with a variety of means to understand and categorize human intelligences, throwing light on our awareness of what makes learning possible and effective for individual students. On the other hand, MI theory is to catalyze ideas. Therefore, MI model should not be considered as rigid or prescriptive pedagogical formula. Rather, it can be seen as a framework by which language teachers employ in creative, exploratory and trial and error reform. In brief, MI theory is a useful tool for planning language learning tasks which ensure that students can cope in the presence of challenge.

Howard Gardner (1983) also presented multiple human intelligences into three domains; analytical (logical, musical and naturalistic), interactive (linguistic, interpersonal and kinesthetic) and introspective (intrapersonal, visual and existential) which are crucial for teaching and learning English as foreign language. It is equally hoped that the application of MIT can bring pedagogical change and enhance students' performance in greater extend.

Domains of human intelligences

Analytical	Interactive	Introspective
Logical/mathematical	Linguistics/verbal	Intrapersonal
Musical/rhythmic	Interpersonal	Visual/spatial
Naturalistic	Kinesthetic	Existential

Objective of the Study

The main objective of this study is to explore the relationship between MIs and EFL teaching learning in college level students and to explore whether single intelligence or combination of intelligences are applied in EFL teaching. In accordance with the objectives, the following research questions were formulated.

1. How are the relationship between MIs and English language teaching learning activities?
2. Which types of intelligence or combination of intelligences apply in English language teaching learning?

Methodology

In order to accomplish the objectives of this study, I have applied interpretive paradigm of qualitative research methodology. I collected data from the purposively sampled population (six college students and three EFL teachers) using the research tools like questionnaires, interviews and classroom observation. I have interpreted the data with the theoretical lens of Howard Gardner (1983) Multiple Intelligence Theory (MIT).

Results and Discussion

The main objective of this study was to explore the applications of MIT in English language teaching and learning. Another objective of the study was to identify the relationship between multiple human intelligences and English language teaching learning activities. To make the meaning of the research data, I have tried to interpret the data linking with the multiple human intelligences to the English language teaching and learning activities.

Regarding Linguistic and Verbal intelligence and English language Teaching and Learning, I have found that this intelligence is applied in all language skills teaching and learning. It was found that those students who were good in this intelligence, they could learn the language by inspirational speech and presentation of the EFL teachers. Therefore, EFL teacher can apply lecture method and communicative method. In addition, the students can learn English language by listening English lecture; stories, news and songs, and they learn language by reading the texts aloud. They also can learn English language by keeping English diaries and classroom notes and playing word games. Vocabulary activities, story-telling, free writing, controlled writing, class discussion, reporting are useful for classroom activities. In addition, those students who are excellent on this intelligence; they can be successful in the profession of journalist, teacher and politicians (Ahmed et al., 2013).

In order to find out the pedagogic application of mathematical and logical human intelligence, I found that this intelligence is applied for teaching in speaking, reading and writing skills. Those students who were good in this intelligence, they could learn language using their logics and reasons and language formulas, charts, rules and linguistics systems and they were good in debate and public speaking. Therefore, EFL teachers can apply grammar translation method and direct method. Likewise, group work and discussion are useful for teaching language. Likewise, word

order activities, sequencing information, pattern games, number game, matching cards, and making questions and answers are teaching and learning techniques. Gardner (1986) identified that engineer; programmer and accountant are good in this intelligence.

Regarding spatial and visual intelligence and English language Teaching and Learning, it was found that The students who had higher rate of this intelligence, they could learn effectively English language by visual presentation, flash cards, maps, graphs, visual puzzles, pictures, draw color, creating maps and craft project. They could learn reading materials looking with pictures. This intelligence is used in all language skills but it is mainly used in listening and speaking skills than other skills. Navigator, sculpture and architect are good on this intelligence (Ahmed et. at., 2013).

Regarding Bodily/kinesthetic Intelligence and English language Teaching and Learning, the data showed that this intelligence is useful to teach speaking skill rather than other skills. Dramatization and acting are the language teaching techniques. The students learn the language by telling stories with gestures, field trips, outdoor class, sports game about topic and role playing. In this intelligence, students learn the language by doing activities. They enjoy dancing, games and sports, acting, creating things with tools. Gardner (1986) identified that athlete; fire-fighter, actor and dancer are good in this intelligence.

Regarding Musical/Rhythmic Intelligence and English language teaching and learning, the data showed that those students who were good in this intelligence they could learn effectively English language by rhythmic pattern of language like rhymes and songs. They had some kind of idea of rhythm and pattern of language. For classroom activities, playing music, create songs, playing music for performance, instrument to produce sounds are useful. These students can remember the whole songs and music tunes and they get enjoy while singing a song. In professional point of view, Musicians, composer and joker are good in this intelligence (Garner, 1986).

Regarding the role of Naturalistic Intelligence on English language teaching and learning, I have found that this intelligence is mainly applied in writing skill than other skills. The EFL teacher can bring the students for outside walks and field visit to observe the nature like plants, birds and so on. Those students who have higher rate of this intelligence, they can enjoy with reading and writing about nature. The students are keen interested to learn about the description of location with natural features. These students enjoy with pets, plant, bird and they love going outside, especially in the countryside. Professionally, farmer and botanist are good on this intelligence (Gardner, 1986).

Regarding the role of Interpersonal Intelligence on English language teaching and learning, I have found that this intelligence is used for teaching all language skills. The teachers can use different teaching techniques like group discussion, pair work, group work, peer teaching, strip story, group projects, and cooperative learning activities. Those students who are good on this intelligence, they love to work in group, attending social gathering, involve in social activities, team work and make many friends. Gardner (1986) identified that counselor, politician and salesperson are very good on this intelligence.

Regarding Intra-personal Intelligence and English language teaching and learning, I have found that this intelligence is used for teaching listening, reading and writing skills. The students who were good on this intelligence, they could learn English language by self-study, personal interest, writing journals, goal setting, self-assessment, personal reflection, learning diaries and personal dictionary. They enjoyed spending time alone thinking or meditating on important questions and subject matter. They preferred to work and learn alone. Gardner (1986) identified that researcher; novelist and entrepreneur are good on this intelligence.

Relationship between MIT and English Language Teaching Activities

In order to find out the relationship between MIT and English language teaching activities, the following teaching activities and involved intelligences for teaching and learning English language skills are mentioned;

Language Skills	Teaching Activities with MIT	Intelligences Involved
Listening	Listening to English stories, news and songs, music for text, attending lectures, holding discussion in English classroom	Verbal/linguistics intelligence Visual/spatial intelligence Musical intelligences Interpersonal intelligences Interpersonal intelligences
Speaking	Reading texts aloud and tell stories with gestures, encouraging the students to illustrate pictures, asking questions of real objects, discussion on specific tasks, delivering English speeches	Verbal/linguistics intelligence Visual/spatial intelligence Musical intelligences Interpersonal intelligences Bodily-kinesthetic intelligence Musical intelligence
Reading	Reading materials/texts, summarizing the texts, keeping notes and holding task based discussion.	Verbal/linguistics intelligence Logical intelligence Interpersonal intelligence Intrapersonal intelligence
Writing	Keeping English diaries, classroom notes, writing compositions, compiling English works and English display board newspaper	Verbal/linguistics intelligence Logical intelligence Interpersonal intelligence Intrapersonal intelligence Naturalistic intelligence Musical intelligence

Conclusion

MIT is an increasingly popular approach and it is heavily useful for teaching and learning EFL. The application of this theory brings overwhelming result in learning outcomes. Linguistics/verbal and logical/mathematical intelligences were the leading intelligences in EFL teaching and learning whereas musical intelligence was the least common intelligence type employed by the students and teachers who participated in this research study. The combinations of all the intelligences were applied in EFL teaching and learning activities. In the second or foreign language classrooms, it is possible to motivate learners by different activities relating to the different Intelligences. It is concluded that no significant differences were found between Multiple Intelligences and successful EFL teaching and learning. It is also concluded that all language skills and aspects can be taught through using the principles of MIT. Besides MIT of Gardner (1983), emotional, socio-cultural and political intelligences are equally significant for effective EFL teaching and learning. In addition, combinations of MIT are used in EFL teaching and learning, and single intelligence is not sufficient for teaching and learning EFL.

References

- Ahmed, A. (2012). The relationship between multiple intelligences theory and methods of ELT. *Journal of Learning and Teaching*, 4(2), 26-41.
- Armstrong, T. (2008). *Multiple intelligences in the classroom*. California: Alexandria.
- Derakhshan, A. & Faribi, M. (2015). Multiple Intelligence: Language Learning and Teaching. *International Journal of English linguistics*, 5(4), 63-72.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of the multiple intelligences*. New York: Basic Book.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligence: The Theory and Practice*. New York: Basic Books.
- Gasm, A. & Ahmed, A. (2013). *The Relation between Multiple Intelligence Theory and Methods of ELT*. Faculty of Education: University of Gezira.
- Haley, M. (2001). Understanding learner-centered instruction from the perspective of multiple intelligences. *Foreign Language Annals*, 34(4), 355-367. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1944-9720.2001.tb02068.x>
- Ibmian, K. S., & Hadban, A. D. (2013). Implications of multiple intelligences theory in ELT field. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(4), 292-297.
- Morgan, J., & Fonseca, C. (2004). Multiple intelligence theory and foreign language learning: A brain – Based Perspective. *International Journal of English Studies*, 4(1), 119-136.
- Pishghadam, R., & Moafiun, F. (2008). The relationship between Iranian EFL teachers multiple intelligences and their successful teaching in language institutes. *Quarterly Journal of Humanities: Alzahra University*, 18(4), 102-127.
- Razmjoo, A. (2008). On the relationship between multiple intelligences and language proficiency. *The Reading Matrix*, 8(2), 155-174.
- Svava, A. (2008). *The Multiple Intelligence Theory in English Language Teaching*. [htt: www. Muncie.Kiz.in.us/planet web/](http://www.Muncie.Kiz.in.us/planetweb/)
- Zhu, H. (2011). The Application of Multiple Intelligence Theory in Task-based Language Teaching. *Theory and Practice in Language Studies*, 1(4), 408-412.

Effectiveness of Discovery Learning over Traditional Teaching

Krishna Prasad Bhattarai*

Abstract

This article aims to highlight the effectiveness of discovery learning techniques in comparison to the teacher centered traditional instruction. A research was carried out among the students of community school to find out the achievement differences and effects of discovery leaning over the traditional teaching. In the study, students were clustered into controlled and experimental groups. Pre- tests and post-tests were given to the controlled and experimental groups. The mean of post-test result was compared to the mean of pre-test result of both groups. Similarly observation of the students belonging to the controlled and experimental group were carried out comparatively to find out the extent of active engagement, lively interaction, comprehensive learning, creativity and innovation, encouragement, feedback, and rapport in learning. The result demonstrated that discovery learning enhanced academic achievement, innovative and problem solving skills and independent learning.

Keywords: Discovery learning, enquiry, active learning, autonomy, problem solving skills

Introduction

Improving educational outcome requires efforts on many fronts, but one part of a solution involves helping students to better regulate their learning through the use of effective learning methods. There has been the paradigm shift to modern teaching methods due to less effective consequences of traditional methods.

Traditional methodology, as Broughton (1994) claims, is the teacher-dominated interaction. The teaching is deeply teacher-centered. Teachers serve as the source of knowledge while learners serve as passive receivers. Jim Scrivener (2005) claims that traditional teaching is imagined to work as ‘jug and mug’ – the knowledge being poured from one receptacle into an empty one. This widespread attitude is based on a precondition that being in a class in the presence of a teacher and listening attentively is enough to ensure that learning will take place. The traditional methodology puts the responsibility for teaching and learning mainly on the teacher and it is believed that if students are present in the lesson and listen to the teacher’s explanations and examples, they will be able to use the knowledge.

Modern methodology is much more student-centered. According to Jim Scrivener (2005), the teachers main role is to help learning to happen which includes involving students in what is going on by enabling them to work at their own speed, by not giving long explanations, by encouraging them to participate, talk, interact, do things, etc. The students are the most active element in this process. The teacher is not to explain but to encourage, help students to explore, and make learning interesting.

Discovery learning technique, a highly student-centered and self-directed form of learning, can help students achieve their learning goals. The credit goes to Jerome S. Bruner who first introduced discovery learning as a formal learning theory in 1960.

* Mr. Bhattarai is a faculty associate of department of English education of KMC

There are two main assumptions which underlie this type of instructional technique. The first is that encouraging a learner to construct his/her own solution leads to the most effective learning experience. The second assumption is that knowledge can best be acquired through experience (Kirschner, Sweller, & Clark, 2006). There are three principles associated with Discovery learning theory (Bruner, 1960):

1. Instruction must be concerned with the experiences and contexts that make the student willing and able to learn (readiness).
2. Instruction must be structured so that it can be easily grasped by the student (spiral organization).
3. Instruction should be designed to facilitate extrapolation and or fill in the gaps (going beyond the information given).

Discovery learning involves constructing and testing hypotheses rather than passively reading or listening to teachers presentations. Students involve in inductive reasoning as they move from a specific topic to formulating rules and principles (Kirschner, Sweller, & Clark, 2006). Students obtain knowledge by themselves. Discovery technique as a problem-based, inquiry, experiential, or constructivist learning can instill the abilities to tackle the problems.

Discovery learning occurs in two forms: guided discovery learning and autonomous discovery learning. The form of interaction between the teacher and the students determines its nature.

Guided discovery is characterized by convergent thinking. The instructor devises a series of statements or questions that guide the learner, step by logical step, making a series of discoveries that leads to a single predetermined goal. In other words the instructor initiates a stimulus and the learner reacts by engaging in active inquiry thereby discovering the appropriate response. In autonomous discovery learning, the learner involves in many intelligent activities such as perception, action, exploration, experimentation, learning, problem solving activities independently. Mosston (1972) specifies ten cognitive operations that might take place as the learner engages in active inquiry: recognizing and analyzing, synthesizing, comparing and contrasting, drawing conclusions, hypothesizing memorizing, inquiring, inventing, and discovering. By actively doing and consequence discovering facts or concepts, the learner will understand and therefore remember the subject matter.

Effective discovery learning involves three main interlocking spheres; problem representation and hypothesis generation, which relies on the activating and mapping of prior knowledge; testing hypotheses with valid experiments; and reflective abstraction and integration of the discovery experiences (Reid, Zhang, & Chen, 2003).

Objective

The objective of the study was to find out the significant difference in achievement when students were engaged in inquiry-oriented activities and traditional instruction and the effectiveness of discovery learning.

Method

A study was conducted selecting 180 students of grade nine of six community schools of Kathmandu district to find out the achievement differences after the implementation of discovery learning and deductive technique. Each school's thirty students were divided into controlled and

experimental group consisting of 15 students. Before the lessons began, all of the students were given 20 fill in the blank questions as pre-test. Students' classroom activities were also observed and recorded. After the pre-test, there was an intervention with experimental group. Here the dependent variables of the research were the students' academic achievements. The independent variable is the discovery learning method. The effects of the discovery learning method while studying the 'direct and indirect speech' were analyzed by using quasi-experimental design. The controlled group was treated with traditional deductive instruction and the experimental group was treated with the discovery learning technique. After the lessons were completed, each student was given a question paper with 20 questions and a response sheet for post-test. Individual learner's response was collected. The difference in the pre-test mean was discovered. Similarly to find out the extent of active engagement, lively interaction, comprehensive learning, creativity and innovation, encouragement, feedback, and rapport in learning check lists were filled through the observation.

Result

Achievement

The mean of pre-test score was similar for both groups but the achievement of experimental group was significant difference in post test result than that of controlled group.

Table 1: Pre-test result and post-test result

Controlled group					Experimental group				
P r e - t e s t	Total questions	Response		Result	P r e - t e s t	Total questions	Response		Result
		Correct answer	Wrong answer				Correct answer	Wrong answer	
	20	8	12	40% correct response before teaching		20	8	12	40% correct response before teaching
P o s t - t e s t	20	13	7	65% correct response after teaching	P o s t - t e s t	20	18	2	90% correct response after teaching
Improvement in achievement by 15%					Improvement in achievement by 50%				

The table vividly presents a statistically significant difference between the experimental and control groups in total in the post-test. Controlled group could achieve 65% where as the experimental group could achieve 90%. This shows that after teaching the content through traditional technique, the improvement in achievement of the controlled group in the existing

knowledge of the subject matter was by only 15% where as the improvement in achievement of the experimental group was by 50%.

Active Engagement

Students seemed much more engaged in learning because they had a purpose for what they were learning. They had an idea of what they were working to learn and knew that they must learn it in order to complete the activity. The interactions among the students with discovery learning method were generally at a higher order of thinking. The students would ask each other question. The traditionally taught students started listening to the lecture and almost all the students had their notebooks out to take notes. Both groups seemed to be learning the information, but the experimental group was taking longer to find the answers than the traditional group.

Lively Interactions

Discovery learning focuses on how to analyze and interpret information in order to understand what is being learn. In traditional teaching and learning, a lot of times the focus was on recalling information by rote memorization. The experimental group appeared to be more engaged in learning. The controlled group could be engaged in other activities not pertaining to the topic and just copied what the teacher wrote on the board.

Comprehensive Learning

In discovery learning, students were active in constructing their own knowledge. They were found seeking and creating their own new knowledge. Students were participating in hands-on, real life learning activities and solving real problems. The students had a purpose for finding answers and learning.

Creativity and Innovation

The ultimate goal discovery learning is to stimulate learners' capacities to create and generate ideas, concepts and knowledge. Through meaningful learning experiences, there was the expansion of learners' creativity. Teacher played a key role by encouraging, identifying and fostering creativity. Encouragement helped students to recognize and develop creative capacities in themselves.

Encouragement

Students never felt discouraged because discovery learning did not stress finding the correct answers each time. A great advantage of the discovery learning method over traditional method was its ability to highly motivate students to learn. It gave learners the opportunity to seek information. Discovery learning gave students an opportunity to explore ideas and therefore create a more engaging learning environment for themselves. Discovery learning made learning fun. It encouraged students to learn at their own pace. The high level of motivation led towards high achievement. In controlled group, the majority of students were not paying attention to the information of teacher discussion. They were playing in their desks, drawing in their notebooks, and asking to go to the restroom.

Feedback

In discovery learning, students were more encouraged to discuss ideas with other students to deepen understanding. This is the opposite of the expectations in most traditional classrooms. An essential part of discovery learning is an opportunity for feedback in the learning process. Student learning is enhanced, deepened, and made more permanent by discussion of the topic with other learners.

Rapport in Learning

In discovery learning the students had collaboration with the teacher unlike the one way delivery in the traditional classroom of controlled group. Learning often results from the way in which ideas are shared, including between the teacher and the student. Quality learning and teaching are grounded in powerful relationships built on mutual respect and trust.

The following table shows effectiveness (behavior change to foster learning) of discovery technique and traditional teaching comparatively:

Table 2: Effects of discovery learning and traditional teaching

Discovery Learning	Traditional Teaching (Teacher centered Inductive instruction)
Students' engagement was in exploring and problem solving activities.	Students appeared to be waiting passively for information.
There was integration of new knowledge into the learner's existing knowledge.	Students' response was detached to the previous knowledge.
Students involve in the activities such as observing and recording data, interpreting of data and the experiment, and analyzing and organizing the data.	Students depended on the teacher for manipulation, analysis and discovery of solutions.
It reinforced learners' intellectual curiosity. Students' competence in problem identification and problem-solving skills increased.	Students tried to forcefully memorize the discovered rules.
There was active and independent participation, and collaborative action for the solution.	Students were less active and more dependent on teacher.
With personalized learning, individuals approached problems in their own way; grasped ideas at their own pace, and responded differently to multiple forms of feedback.	Mass instruction dominated the individual interest.

Learning by discovery is more effective than learning by memorization, drill, or authoritative instruction.

Discussion

There was high achievement when the students were facilitated with discovery technique. Learners' investigations involved enquiry and knowledge building. Learners were responsible for designing and managing much of their learning; and authentic real-world problems. Students cared about questions that cultivate creativity and innovation. This learner centered model engaged and motivated learners to real learning. Learning by discovery seemed to require a greater number of mental operations, as well as better executive control of attention, in comparison with learning under a more directive approach.

Active learning fostered understanding which students could then apply to diverse contexts and problems. It fostered students' learning and their autonomy, giving them greater involvement and control over their learning and giving them skills to foster life-long learning in the future. Discovery learning appeared to be effective technique in the classroom for teaching grammatical items. Klahr and Nigam (2004) have also presented discovery learning for the increasement of the ability of students to transfer information, they construct to other areas, as it allows the students to independently explore broader issues.

Issues for Implementation

There are also criticisms of discovery learning. Its usefulness is a relative matter. Mosston (1972) cautions that discovery learning cannot take place if answers are given. He also points out certain drawbacks of this teaching method: it precisely controls and manipulates learning behaviour and could therefore be abused, and is designed for individual rather than group use. According to Mayer (2004), the typical criticisms are: cognitive overload, potential to confuse the learner if no initial framework is available; measurable performance (compared to hard-core instructional designs) is worse for most learning situations; creations of misconceptions ("knowing less after instruction") Weak students have a tendency to "fly under the radar" (Aleven et al. 2003) and teacher's fail to detect situations needing strong remediation or scaffolding.

Learning by discovery seems to require a greater number of mental operations, as well as better executive control of attention, in comparison with learning under a more directive approach. Younger learners would have comparatively limited amounts of organized, preexisting knowledge and schemas to be able to integrate new information effectively. Selecting, organizing, and integrating high-level information in an appropriate way is quite demanding of learners. Children might be least likely to benefit from such methods compared with their older counterparts (Mayer, 2004).

According to Bonwell (1998), major reasons teachers do not teach using discovery learning are that they believe that discovery learning will not cover the course content; discovery learning will require too much preparation and learning time and class sizes are too big or too small to permit the strategy's use. These beliefs stem from the current school structure, in terms of class sizes, curricula and grade levels, and accountability requirements, including standardized tests. These factors hinder the use of the discovery learning method in the classroom; however, technology may assist in bringing discovery learning into the classroom. Technology can be used to compensate for some of the main disadvantages of discovery learning and simplify its use in the classroom.

Solutions from Teachers' Side

The role of teachers must move away from imparting knowledge, towards guiding, discussing and measuring the progress of learners which is a role very different from that of a traditional classroom teacher. In this regard Bull and Gilbert (2012) say that the teachers will need to reinforce learners' intellectual curiosity, problem identification and problem-solving skills, and their capacity to construct new knowledge with others. Teachers need to become 'learning coaches'. Rather than serving exclusively as instructors or lecturers on personalized learning, teachers will be free to take on different roles as moderators, mentors and designers of projects that highlight the real-world relevance of subject material. Teachers' roles will evolve from being 'dispensers of information and knowledge' to becoming 'facilitators and enablers of learning'. Learning coaches may provide guidance to help students develop skills, but their main role is to offer the kinds of support that will help students attain their learning goals. Teachers as learning coaches will encourage students to interact with knowledge to understand critique, manipulate, design, create and transform it. A key part of their role will be to model confidence, openness, persistence and commitment for learners in the face of uncertainty (Bull and Gilbert, 2012). Teachers will also need substantive professional development to support their transformation. Teachers must also evolve into creative workers, jointly constructing knowledge with learners in the classroom. Teachers must also become learning resource coordinators and mediators.

Conclusion

Discovery learning is a method of inquiry-based instruction since the learners have to discover target information. It develops the ability of students to independently explore, construct and transfer information. By exploring problems and coming up with their own solutions, students take an active role in creating integrating, and generalizing knowledge. Students do not take information passively, as they are during a lecture, but they come up with broad applications for skills by taking risks, solving problems, and examining unique, but useful experiences. Discovery learning method is considered to increase students' success and inquiry learning skills more than the traditional teaching methods. Therefore, the implement of discovery learning, considering the level of the students, is advisable.

References

- Bonwell, C. C. (1998). *Active Learning: Energizing the Classroom*. Green Mountain Falls, CO: Active Learning Workshops.
- Broughton, G. (1994). *Teaching English as a Foreign Language* (2nd ed.). London: Routledge.
- Bruner, J. S. (1966). *Toward a theory of instruction*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bull, A. and Gilbert, J. (2012). *Swimming Out of Our Depth: Leading Learning in 21st Century Schools*. Wellington, New Zealand Council for Educational Research. www.nzcer.org.nz/system/files/Swimming%20out%20of%20our%20depth%20final.pdf (Accessed 27 May 2014).
- Essays, UK. (November 2013). *Advantages of Discovery Learning*. Retrieved from <https://www.ukessays.com/essays/education/discovery-learning.php?vref=1>
- Scrivener, J. (2005). *Learning Teaching*. Oxford: Macmillan.
- Kirschner, P.A., Sweller, J., & Clark, R.E. (2006). Why minimal guidance during instruction does not work: An analysis of the failure of constructivist, discovery, problem-based, experiential, and inquiry-based teaching. *Educational Psychologist*, 41, 75-86.
- Klahr, D., & Nigam, M. (2004). The equivalence of learning paths in early science instruction: Effects of direct instruction and discovery learning. *Psychological Science*, 15, 661-667.
- Mayer, R.E. (2004). Should there be a three-strike rule against pure discovery learning? The case for guided methods of instruction. *American Psychologist*, 59, 14-19.
- Mosston, M. (1972). *Teaching: From Command to Discovery*. California: Wadsworth Publishing.
- Reid, D.J., Zhang, J. & Chen, Q. (2003). Supporting scientific discovery learning in a simulation environment. *Journal of Computer Assisted Learning*, 19, 9-20.

समकालीन नेपाली कविताको भाषा

डा. हेमनाथ पौडेल*

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययनमा समकालीन नेपाली कविताको भाषाका बारेमा विमर्श गरिएको छ । कविका भावना, विचार र अनुभूतिलाई पाठकसम्म पुऱ्याउने सशक्त माध्यम भाषा नै हो । भाषाका अभावमा कविताले साकार रूप लिन नसक्ने हुनाले कवितामा भाषा अनिवार्य मानिन्छ तर कवितामा त्यसको सोभो प्रयोग नभएर विशिष्ट प्रयोग हुन्छ । विशिष्टताको अर्थ पदपदावलीको सार्थक विचलनद्वारा उत्पन्न हुने लयात्मक एवं ध्वन्यात्मक र विम्बात्मक भाषाको प्रयोग हो । समकालीन नेपाली कविताको भाषा पूर्ववर्ती प्रयोगवादी कवितामा जस्तो जटिल नभएर सरल, सहज र सुबोध्य रहेको छ । सरल भएर पनि स्तरीय हुनु र कवितात्मक रहनु समकालीन कविताका भाषाका विशेषता हुन् । यो सरलता शब्द, वाक्य र भाव तीनवटै तहमा पाइन्छ । केही सीमित कवितालाई छोडेर अधिकांश र प्रतिनिधिमूलक समकालीन कविताको भाषा अजटिल रहेको छ । मुक्तलयका कविता होउन् वा बद्धलय (छन्द) का कविता, तिनमा प्रयुक्त भाषाले सम्प्रेषणीय क्षमता राख्दछ र त्यो प्रभावकारी पनि बनेको पाइन्छ । यही निष्कर्षका साथ प्रस्तुत आलेखमा समकालीन नेपाली कवितामा प्रयुक्त भाषाका सम्बन्धमा अध्ययन गरिएको छ ।

प्रमुख शब्दावली : समकालीन, विशिष्ट, कविता, अन्तर्वस्तु र रूप, सरलता, ओजपूर्ण, मुक्तलय, बद्धलय, पदपदावली, विचलन, व्यतिक्रम, विम्ब, प्रतीक, अजटिल, उदात्त, उत्कृष्ट ।

विषय प्रवेश

साहित्यिक अभिव्यक्तिको माध्यम भाषा भएकाले भाषाको विशिष्ट प्रयोग कवितामा अनिवार्य छ । विशिष्टताको अर्थ चमत्कार होइन । काव्यात्मक उत्कर्षता प्रदान गर्न र विषयलाई सम्प्रेषणीय बनाउनका निम्ति वा कविताको आत्मालाई व्यवधान नगर्ने गरी भाषाको प्रयोग हुनु हो । कविताको भाषा जनतामा लोकप्रिय बनेको, जनताद्वारा दैनिक जीवनमा व्यवहार गरिने र जनताले सहज रूपमा बुझ्नसक्ने हुनु हो । भाषा कविताको कलापक्षसँग सम्बन्धित छ । अन्तर्वस्तु र रूपको सुन्दर समीकरणमै कविताको कलामूल्य सन्निहित हुन्छ । कविता भन्नु भाव वा कल्पना मात्र होइन, वस्तु र रूप दुवैको समष्टि एवम् सोद्देश्यपूर्ण विचारको सङ्गति हो (पौडेल, २०६५, पृ. २३) । भाषाको प्रयोगको कुरा गर्दा शब्द र वाक्यको कुरा आउँछ । कठिन शब्द एवम् घुमाउरा जटिल वाक्यको प्रयोगले कवितालाई पनि जटिल बनाउँछ र भाव पनि जटिल बन्न जान्छ । शब्द सञ्जालले कवितालाई क्लिष्ट बनाउने हुँदा शब्दजाल नबिछ्याई सरल र सरस भाषामा साधारण पाठकले बुझ्ने गरी शब्द प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुने ठानिन्छ । भाषाको प्रयोगले नै कवितालाई यथार्थवादी बनाउने हुनाले कविले आफ्ना कवितामा विचार र भाषिक शिल्पका माध्यमबाट जनतालाई यथार्थबोध गराउन लोकप्रिय भाषाको प्रयोग गर्नुपर्दछ । लोकप्रियको अर्थ सरल, सुबोध र सम्प्रेषणीय हुनु हो । सरल हुनुको अर्थ स्तरीय नहुनु भन्ने होइन । कुनै पनि रचना सरल भएर पनि स्तरीय हुन सक्दछ । सरलता र स्तरीयताका बिच सापेक्षित सम्बन्ध हुन्छ । सरलताको तात्पर्य कलाविहीन प्रस्तुति र स्तरीयताको तात्पर्य बौद्धिक विलास होइन । स्तरीय भएर पनि सरल हुनु र सरल भएर पनि स्तरीय हुनु चाहिँ कविताका भाषाको विशेषता हो । सरलताले कृतिलाई लोकप्रिय बनाउँछ भने स्तरीयताले पाठक र भावकको सौन्दर्यको आकाङ्क्षालाई सन्तुष्टि प्रदान गर्दछ । यसकारण यी दुईका बिच सापेक्षिक सन्तुलन र द्वन्द्वात्मक सम्बन्ध हुन्छ । कविताको भाषा सरल, विशिष्ट, आकर्षक र ओजपूर्ण हुनुपर्दछ भन्नुको अर्थ यसले अन्तर्वस्तुलाई सहज रूपमा प्रभावकारी तरिकाले सम्प्रेषण गरोस् भन्ने नै हो । यो क्लिष्ट, दुर्बोध्य र असम्प्रेष्य हुनु हुँदैन । कविता जनताका लागि लेखिन्छ । जनता आफ्नै भाषामा युग जीवनका सत्य र यथार्थ कुरा सुन्न रुचाउँछन् । जनताप्रति निष्ठावान् कविले सरल र सुबोध शब्दहरूको प्रयोग गरी आफ्ना कवितालाई सम्प्रेष्य र ग्राह्य बनाउन सक्नुपर्दछ ।

* डा. पौडेल त्रिभुवन विश्वविद्यालय रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसमा सहप्राध्यापक र कपन बहुमुखी क्याम्पसको आजीवन सदस्य हुनुहुन्छ ।

भाषिक प्रयोगसँगै लयको पनि कुरा आउँछ । लययुक्त भाषाले नै कवितालाई जीवन्त बनाउँछ । कविताको आधारभूत र महत्त्वपूर्ण तत्त्व लय पनि कवितामा भावाभिव्यक्तिलाई जटिल होइन, सरल, सुबोध र आकर्षक बनाउन प्रयोग हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता छ (आए छिड्, सन् १९८७, पृ.११) । लय र भाषाका बिच महत्त्वपूर्ण सम्बन्ध हुन्छ । भाषिक लयात्मकता कविताको अपरिहार्य गुण हो । कविता हुनका लागि लय र लयको सृष्टिका निम्ति भाषा अनिवार्य हुन्छ अनि लयको विशिष्ट अवस्थाले नै छन्दको निर्माण गर्दछ । भाषाका स्वरव्यञ्जन वर्णगत ध्वनिको समविषम वितरण प्रक्रियामा देखिने चरण या पङ्क्तिका गतियतिबाटै लयविधानको सुरुवात हुन्छ भने पङ्क्तिपुञ्ज या श्लोक हुने पङ्क्तिगत वर्णमात्रा आदिको निश्चित, नियमित आवृत्तिको अवस्थाबाट छन्दको निर्माण हुन्छ (त्रिपाठी, न्यौपाने र सुवेदी, २०५४, पृ.१८) । मुक्तलय होस् वा छन्दयुक्त लय, लय कविताको साङ्गीतिक चेतना भएकाले यसले कविताको भाषालाई ओजपूर्ण र सम्प्रेषणीय बनाउँछ । विनालय कविताको सिर्जना हुन सक्दैन । मुक्तलय (गद्य कविता) होस् वा बद्धलय (छन्द), त्यसले कवितागत सन्देशलाई सहज रूपमा सम्प्रेषण गर्नुपर्दछ । कवितामा प्रयोग हुने भाषा र लय सामाजिक जीवनबाट अलग वा कलात्मकताका नाममा दुर्बोध्य हुनु हुँदैन । यही मान्यतामा आधारित भएर समकालीन कविताहरू लेखिएका पाइन्छन् । भाषा सरल भएर पनि विशिष्ट हुनु एवम् विशिष्ट भएर पनि सरल, सहज र प्रभावपूर्ण हुनु समकालीन कविताको विशेषता हो ।

समकालीन कवितामा भाषाको प्रयोग

समकालीन नेपाली कविताले जटिल र दुर्बोध्य भाषालाई त्यागेर सरल र सुबोध्य भाषालाई अङ्गीकार गरेका छन् । सरल संरचना, सरल अभिव्यक्ति एवम् सार्थक विचलनका माध्यमबाट कवितालाई सुबोध्य, सम्प्रेष्य र प्रभावशाली बनाउने प्रयास यस अवधिका कवितामा भएको छ । यद्यपि यस अवधिका कतिपय कवितामा सरलताका नाममा सामान्य सपाट चित्रहीन भाषाको प्रयोग पनि नपाइने होइन तापनि अधिकांशमा भने चित्रात्मक वा विम्बात्मक/प्रतीकात्मक भाषाको नै प्रयोग पाइन्छ । सौन्दर्यमूलक, लयात्मक, ध्वन्यात्मक, एवम् रागात्मक र आलङ्कारिक हुनु कविताको भाषाका मुख्य विशेषता नै हुन् । यसो भए पनि तिनको प्रयोग सहज र संवेद्य भने हुनै पर्दछ । यस अवधिका कविताका भाषाको मुख्य विशेषता भनेकै पूर्ववर्ती कविताको भन्दा सरल, सहज र संवेद्य हुनु हो । यस अवधिका कवितामा के कस्तो भाषाको प्रयोग भएको छ भन्ने कुरालाई तल प्रतिनिधिमूलक उदाहरणद्वारा प्रस्ट पारिएको छ ।

कवितामा भाषाको व्यतिक्रम वा विचलन हुन्छ । यसमा सामान्य वा व्याकरणिक गद्य भाषिक प्रयोग होइन, विशिष्ट आलङ्कारिक प्रयोग हुन्छ । यस्तो विशिष्टता पद, पदावली, वाक्य एवम् पङ्क्ति र पङ्क्ति पुञ्जको सार्थक विचलनबाट प्राप्त हुन्छ । यस किसिमको सार्थक विचलन वा व्यतिक्रमले नै कवितामा लयात्मकता र शैलीगत विशिष्टता पनि उत्पन्न हुन्छ ।

समकालीन कवितामा सरल भाषाको प्रयोग कसरी भएको छ र कविहरूले सामान्य भाषाको प्रयोग गरेर पनि कसरी भाषिक विशिष्टता प्रदान गरेका छन् भन्ने सम्बन्धमा तल (क) मा प्रस्तुत क्षेत्रप्रताप अधिकारीको 'सहिदको सपना' (ख) मा प्रस्तुत अमर गिरीको 'सिंहदरबार' र (ग) मा प्रस्तुत निर्मोही व्यासको 'काँडा फूल र मान्छे' मुक्तलय र बद्धलयका कवितालाई दृष्टान्तका रूपमा लिन सकिन्छ-

(क)

सहिदको सपना
प्रजातन्त्र मात्रै थियो भने त्यो पूरा भयो
यदि त्यो प्रजातन्त्रमा
विधिको शासन पनि थियो भने त्यो पूरा भएन ।

(अकविता, २०५७, पृ. २६)

(ख)

जसले बनाएको भए पनि सिंहदरबार
जस्तो भए पनि यसको इतिहास
म सोच्छै- यसभित्र नयाँ समयको नयाँ घाम पस्नेछ ।
यसले आफ्नो इतिहास बदल्नेछ
जून हाँस्नेछ सिंहदरबार
फूल फुल्नेछ सिंहदरबार
म सोच्छै-नयाँ पोसाकसहित उभिनेछ
त्यसको छाती अर्कै हुनेछ
अर्कै हुनेछ मस्तिष्क
भएन सिंहदरबार
उस्तै जर्साब
उस्तै राजामहाराजा
बाँचिरह्यो सिंहदरबार ।

(दुःसाध्य समय, २०६४, पृ. २९)

(ग)

आएको छ यहाँ मान्छे आयु बोकेर फूलको
गुण धेरै छ पाएको काँडाको, थोर फूलको
मान्छेले आयु काँडाको, बास्ना सौन्दर्य फूलको
लिएर बाँच्न पाएमा, अहा ! कस्तो हुने थियो !

(बोधी वृक्षको छायाँमा, २०६९, पृ. ६९)

माथिको (क) मुक्तलयमा लेखिएको कविता हो । यसमा २०४६ सालपछिको परिवर्तनले बोल्ने, लेख्ने अधिकार मात्र दिएको तर विधिको शासन भने दिन नसकेको यथार्थलाई अत्यन्त सरल भाषामा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै (ख) पनि मुक्तलयकै कविता हो । यसमा नेपालको शासन सत्तामा परिवर्तन नआएको यथार्थलाई कवितात्मक रूप दिने क्रममा आन्तरिक लयको श्रुतिरम्यता उत्पन्न गर्न भाषाका पद, पदावली र वाक्यांशको व्यतिक्रम गरिएको छ । माथिको (ग) बढ्दलय (छन्दोबद्ध) को कविता हो । यसमा पनि शब्द, शब्दावली र वाक्यांशको विचलन गरी अनुष्टुप् छन्दका माध्यमबाट मान्छेको जीवन यथार्थको प्रस्तुतिका साथै आदर्श जीवनका बारेमा आफ्नो परिकल्पना प्रस्तुत गरिएको छ । माथिका कवितामा सादृश्यविधान भए पनि भाषाको अति सरल प्रयोग छ । तीमध्ये मुक्तलयका अधिल्ला दुई कविता शब्द, शब्दांशका व्यतिक्रमिक ढाँचामा संरचित छन् भने पछिल्लो बढ्दलयको कविता वाक्यात्मक ढाँचामा संरचित छ । तीनवटै कवितामा सामान्य बोलचालको भाषा प्रयोग भएर पनि भाषाशैलीको विशिष्टता प्राप्त छ । यसरी यस अवधिका कवितामा सामान्य, सरल भाषाको प्रयोग गरेर पनि सार्थक र प्रभावोत्पादक रचनाको सिर्जना गरिएको पाइन्छ ।

समकालीन कवितामा भाषिक सरलता शब्द, वाक्य र भाव तीनवटै तहमा पाइन्छ । यस क्रममा शब्दका तहमा भएको सरलताका सम्बन्धमा पारिजातको 'मानुषी' कविताका तलका कवितांशलाई साक्ष्यका रूपमा लिन सकिन्छ ।

तिमी मेरो उत्पीडन बुझ्दैनौ
म तिम्रो उत्पीडन बुझ्छु

आऊ, आज हामी उत्पीडनहरू साटासाट गरौं

हामी मानसिकताले एकाकार होऔं
हामी एक अर्काविना बाँच्न सक्ने प्राणी होइनौं
म तिम्रो हात दरो गरी समाउँछु
तिमी मलाई तिमी पुगेको ठाउँसम्मै पुऱ्याऊ
त्यहाँ, जहाँ तिमीलाई मैले
सभ्यताको आदिकालमा पुऱ्याइसकेकी थिएँ ।

(बैसालु वर्तमान, २०५०, पृ. १४)

माथिका कवितांशमा नारी र पुरुषको सहअस्तित्व र सहयात्राको महत्त्वलाई देखाउने सन्दर्भमा सरल शब्दको प्रयोग गरेर पनि भावलाई गहन बनाएर प्रस्तुत गरिएको छ । कवितामा तत्सम र तद्भव शब्दको सन्तुलित प्रयोग छ । उत्पीडन, मानसिकता, एकाकार, प्राणी, सभ्यता र आदिकाल आदि तत्सम शब्दको प्रयोग भए पनि यी जनजिब्रोमा भिजेका सरल शब्दहरू नै हुन् । शृङ्खलित पदक्रमको प्रयोग गरेर पनि 'त्यहाँ, जहाँ तिमीलाई मैले' जस्तो शब्द व्यतिक्रमद्वारा मुक्तलयको श्रुतिरम्यता उत्पन्न गरिएको छ ।

त्यस्तै शब्द प्रयोगको सरलताको अर्को नमुनाका रूपमा विमल निभाको 'टेलिभिजन' कविताका तलका पङ्क्तिलाई लिन सकिन्छ ।

रिमोट कन्ट्रोलको बटम थिचोस्
तुरुन्त हाजिर
बकिङ्घम प्यालेस कस्तो देखिन्छ
युरोपियनहरू डिनरमा के के खान्छन्
यो हो रेसिङ् कारको नयाँ जर्मन मोडेल
बोरिस येल्त्सिनको स्वास्थ्यमा सुधार
कस्तो योजना छ वर्ल्ड ब्याङ्कको गभर्नरको
क्रिस्चियन डेमोक्रेट पार्टीको चुनावी घोषणापत्र
आभिजात्य गोरा महिलाहरू किन कुरुर पाल्छन्
फुर्सदमा के गर्छन् भ्याटिकन सिटीमा पोप जोन पल
सबै केही क्षणमा थाहा हुन्छ
पश्चिमा सञ्चार व्यवस्थाले
हाम्रो ज्ञान वृद्धि गरेको छ ।

(एउटा बाहुला नभएको बुसर्ट, २०६०, पृ. ५७)

यस कवितांशमा पश्चिमा सञ्चार माध्यमद्वारा कसरी सांस्कृतिक हस्तक्षेप भइरहेको छ वा सांस्कृतिक साम्राज्यवाद नेपालमा कसरी प्रवेश गरिरहेको छ भन्ने कुरालाई देखाउने क्रममा आगन्तुक शब्दहरूको निकै प्रयोग गरिएको छ । कवितामा यसरी आगन्तुक शब्दको आधिक्य रहे पनि बोलचालको शैलीमा प्रस्तुत भएकाले कविताको संरचना भने जटिल नभएर सरल छ । यो पनि शब्दका तहमा देखिएको सरलताको नमुना हो ।

यस अवधिका कवितामा कतिसम्म सरल भाषिक प्रयोग छ भन्ने कुरा अनिल पौडेलका कवितालाई नमुनाका रूपमा लिन सकिन्छ । उनका हरेक कविता शब्दाडम्बर र शब्दजालबाट मुक्त छन् । ती मध्ये 'मान्छे कि घोडा ?' कविताका तलका अंशलाई दृष्टान्तका रूपमा लिन सकिन्छ ।

म सधैंको घोडा
सबैको घोडा
घरको पनि घोडा

परको पनि घोडा
 अहिले
 करेली तपाईंको हातमा छ
 मनलागी खिचुस् हजुर !
 सकेसम्म थिचुस् हजुर !
 दिनभरि
 मेरै डुँडाल्नुमा सवारी चलाएर
 रात परेपछि
 मेरै दाना धिचुस् हजुर !

(हातहरू, २०५७, पृ. २८)

माथिका कवितांशमा तत्सम र आगन्तुक शब्दको प्रयोग नगरी ठेट नेपाली शब्दमा नेपाली जनताको पीडालाई यथार्थ रूपमा प्रस्तुत गर्दै नेता र शासकप्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । सरल शब्द प्रयोग गरेर पनि भावको सघन प्रस्तुति गर्न सकिन्छ, भन्ने नमुनाका रूपमा यस कवितालाई लिन सकिन्छ ।

यसरी नै वाक्यको सरलता पनि समकालीन कविताको विशेषता हो । यस अवधिका कवितामा वाक्यको सरलता कस्तो छ भन्ने सम्बन्धमा तलका रमेश श्रेष्ठको 'आमा', पञ्चकुमारी परियारको 'रात बित्न एक प्रहर बाँकी छ' र सुधा त्रिपाठीको 'सक्छौ भने जोगाऊ' कवितालाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ-

(क)

किताब किन्न गएकी आमा फर्किनन्
 स्कुल जाने बेला भइसक्यो फर्किनन्
 अस्पताल पुगेको खबर फर्क्यो
 उपचार हुँदाहुँदै मरेको खबर फर्क्यो
 मेरो पढ्ने इच्छाको चन्द्रमा
 आमासँगै मरिन्
 आमा भएर मरिन् ।

(अक्षरको खेत, २०६५, पृ. ११२)

(ख)

सरू, तिमीले लेखेकी रहिछ्यौ
 कफर्यु लागेको बेला होस गर्नु
 बेकसुरमै ज्यान जान सक्छ
 तिमी नै भन त सरू
 म कहाँ कहाँ होस गरू ?
 घरमा
 बाटोमा
 या जङ्गलमा
 यत्रतत्र सर्वत्र
 मृत्यु हिनहिनाइरहेछ कफर्यु ।

(सपना र आँखाहरू, २०६२, पृ. २७)

(ग)

आगो सल्काएर पुच्छरमा हनुमानको
समुद्रसम्म पुग्ने उसको गौँडो नथुन
बन्द गरेर भयाल ढोकाहरू
व्यर्थै नजिस्व्याऊ विरालाहरूलाई,
तिमीले खटाएको नुनभुटुनले
चल्दै न लोकतन्त्रको छाक अब,
तिम्रा छक्कापन्जा र बाग्जालहरूले
रोकिदैनन् गणतन्त्रतर्फका पाइला अब ।

(जिराहा वर्तमान, २०६७, पृ. २२)

माथिका तीनवटै कवितामा वाक्यको सरल र ओजपूर्ण प्रयोग रहेको छ । यिनमा वाक्यको अजटिल प्रयोग छ । जटिल वा संश्लिष्ट वाक्य छैनन् । पहिलो कवितामा नेपालको दुरवस्था, विसङ्गति र विद्रूपतालाई सरल वाक्यका माध्यमबाट उद्घाटित गरिएको छ भने दोस्रो कवितामा पनि नेपालको तत्कालीन द्वन्द्वग्रस्त अवस्थामा भएको दमन र असुरक्षालाई सरल वाक्यकै माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ । तेस्रो कवितामा गणतन्त्र अवश्यम्भावी छ भन्ने यथार्थलाई सरल वाक्यात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । यी उदाहरणहरू वाक्यका तहमा भएका सरल प्रयोगका नमुना हुन् ।

समकालीन कवितामा भाषिक प्रयोगका कारण भाव वा अर्थका तहमा पनि सरलताको सृजना भएको छ । यस अधिका पञ्चायत कालीन कवितामा लुकाएर अभिव्यक्त गर्नुपर्दा शैलीका कारण भावमा केही जटिलता थियो तर यस अवधिका कवितामा तुलनात्मक रूपमा भावको सरलता पाइन्छ । यसका निमित्त तलका केवलपुरे किसानको 'फेरि रन्को लाग्यो', कुन्ता शर्माको 'धातु', राम विनयको 'भलो गर्ने हातहरू', चुनू गुरुङ्को 'कालेकी आमाहरू', जगत् प्रेक्षितको 'अब बेर भयो', दिल साहनीको 'रोल्पा', मित्रलाल पंजानीको 'सबै कुरा मिल्छ', रामप्रसाद ज्ञवालीको 'बाँकी त्यै गणतन्त्र छ' र अशेष मल्लको 'नाम सोद्धा थाहा छैन भन्छे' कवितालाई दृष्टान्तका रूपमा लिन सकिन्छ-

(क)

संसद्को गफले भरिन्न नि भुँडी गफ लाउने हो थलो
सोभा ती निमुखा गरिबहरूको गर्देन यस्ले भलो
खालि वाद विवादका बहसले तातिन्छ गाला उता
गोली लाठी लिएर बस्छ बहुमत् खै हान्न सक्ने बुता ?

(शङ्कै शङ्का, २०५४, पृ. ८०)

(ख)

हामी धातु हौं
जसलाई ताप बढाएर पगाल्न सकिन्छ
जसलाई ताप शून्यमा ल्याएर जमाउन सकिन्छ
विभिन्न आकारहरूमा विभिन्न रूपहरूमा ढाल्न सकिन्छ
हामी विवश बिचरा धातुहरू
अर्काकै इच्छामा पगलनुपर्ने
अर्काकै इच्छामा जम्नुपर्ने
अर्काकै इच्छामा पत्रु हुनुपर्ने
अर्काकै इच्छामा नयाँ बनिनु पर्ने
विभिन्न रूपहरूमा
विभिन्न आकारहरूमा

(म उभिएको ठाउँ, २०५६, पृ. ८)

(ग)

घाम डुबिसक्यो भनेर
 दिउँसै अन्धकारको सपना देख्ने सोचाइहरू
 बारम्बार उठिरहन्छन् ।
 छेकवार लगाउनका लागि
 भलो गर्ने हातहरूलाई
 डस्न खोजिरहन्छन् ।
 तर भलो गर्ने पाइलाहरू
 निरन्तर सल्वलाएर
 उज्यालो खोजिरहन्छन्
 सही बाटो रोजिरहन्छन् ।

(जराको स्वर, २०६०, पृ. १०२)

(घ)

कालेकी आमाहरू
 तिमिले बुझेजस्तै माटोका मूर्तिहरू होइनन्
 कालेकी आमाहरू
 तिम्रो अदालतमा उभिएर तिम्रै विरुद्ध गर्जिने
 कालेकी आमाहरू
 फुटेका कुर्कुच्चालाई
 तिखा दुङ्गामाथि बिच्छ्याउँदै
 सधैं सशस्त्र बनेर आफ्ना डिउटीहरूमा खटिरहने
 नयाँ सत्ताका पहरदार हुन् ।

(बेलिसरा, २०६६, पृ. ३७)

(ङ)

अति शोषण भो अतिचार भयो
 दुखमाथि अभै भन दुःख भयो ।
 रुँदछन् भुपडी सबका सब नै
 किन नर्कसरी हुन गो भव नै ॥

उठ जाग ! यहाँ अब बेर भयो
 सहँदा सहँदै शिर डुब्न गयो ।
 अलपत्र परी कति नै सहने
 कतिसम्म अभै यसरी सहने ॥

(समयका छालहरू, २०६०, पृ. ३४)

(च)

रोल्पा मरेको छैन
 र रोल्पा मर्दा पनि मर्दैन
 जङ्गेहरूका जङ्गी धावाहरूले
 मात्र अलिकति घाइते भएको छ रोल्पा
 गोली लागेको बाघ भएको छ रोल्पा ।

(जनयुद्धका कविता, २०६६, पृ. ८४)

(छ)

बाँडिदेऊ खेतबारी बाँडिदेऊ घर
बाँडिदेऊ सुखदुःख लोभबाट भर
रिसराग शान्त हुन्छ मैत्री भाव खिल्ल
युद्धस्युद्ध बन्द हुन्छ सबै कुरा मिल्छ ।

(पृथ्वी कसको ?, २०६५, पृ. ५३)

(ज)

भोटे तालचा लगाएर चेतनाको थुनी मुख
भेदभाव बढाएर सताएर युगौँयुग
जङ्गली राज्य चल्नाले जिन्दगी परतन्त्र छ
व्यवस्था भोगियो धेरै, बाँकी त्यै गणतन्त्र छ ।

वंशले जातले त्यस्तै धर्मले, लिङ्गले अब
एक्काइस शताब्दीमा कोही हुँदैन शासक
अब नेपालका निम्ति एउटै मूल मन्त्र छ
व्यवस्था देखियो धेरै बाँकी त्यै गणतन्त्र छ ।

(असुरग्याँस, २०६२, पृ. ४३)

(झ)

चुला, जङ्गल, कुवा र गोठका स्कूलमा
कसौँडी, गाग्री, घाँस र दाउराका अक्षरहरू पड्दै
जीवनको परीक्षामा हाम फालेर सधैं अनुत्तीर्ण
आफैलाई बिर्सकी थकित विश्रामहीन यात्रामा हिँडेकी
नाम सोझा थाहा छैन भन्छे ।

(प्रज्ञा प्रतिनिधि समकालीन नेपाली कविता भाग १, २०७०, पृ. ३५)

उपर्युक्त उदाहरणमध्ये उदाहरण (क) मा संसदीय व्यवस्थाका अवगुणका बारेमा चर्चा गर्दै २०४६ सालपछि आएको परिवर्तनले पनि सोझा, निमुखा, गरिबहरूको भलो गर्न नसकेको कुरालाई सोझै भनिएको छ र यस कुरालाई अभिव्यक्त गर्न कुनै भाषिक चमत्कार उत्पन्न गरिएको छैन । यसले गर्दा भाव वा अर्थका तहमा पनि सरलता उत्पन्न भएको छ । उदाहरण (ख) सरल प्रतीकहरूको प्रयोग गरी सशक्त भावलाई अभिव्यक्त गरिएको कविता हो । यहाँ 'धातु' लाई उत्पीडित जनता र तिनको सङ्घर्षलाई व्यक्त गर्ने प्रतीकका रूपमा प्रयोग गरिएको छ जो सजिलै बोधगम्य छ । त्यस्तै उदाहरण (ग) मा पनि समयानुकूल हुने परिवर्तनलाई कसैले रोक्न नसक्ने भावलाई कुनै उक्तिवैचित्र्यविना नै कथ्यलाई सरल बनाएर प्रस्तुत गरिएको छ । उज्यालो नचाहनेहरूले दिउँसै अन्धकार देखेर बाधा, व्यवधान उत्पन्न गर्न खोज्छन्, प्रतिगमन गर्न खोज्छन् तर पनि समाजको हित गर्न चाहनेहरू निरन्तर सही बाटो पहिल्याएर अगाडि बढिरहन्छन् भन्ने कुरालाई सरल शब्दशैलीका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएकाले भावगत सरलता पाइन्छ । उदाहरण (घ) मा नेपाली नारीहरू पनि कमजोर छैनन्, उनीहरूलाई पुरुषप्रधान समाजले कमजोर बनाएको मात्र हो भन्ने कुराको उद्घाटन गर्दै नारीहरूलाई परिवर्तनका संवाहक शक्तिका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस क्रममा भाषाको प्रयोग र शैलीको सरलताले गर्दा भावगत सरलता उत्पन्न भएको छ । उदाहरण (ङ) मा शोषण, दमन र अत्याचारले गर्दा निम्न वर्गका मानिसले सधैं दुःख पाइरहनुपरेको यथार्थ प्रस्तुत गर्दै अब यस्तो परिपाटीलाई सहेर बस्नु हुँदैन, फालिहाल्नु पर्छ भन्ने भावका साथ वर्गीय चेतना र दृष्टिलाई अति सरलताका साथ प्रस्तुत गरिएको छ । यो शास्त्रीय लयमा लेखिएको कविता हो । सरल भाषा र शैलीको प्रयोग गर्दा पनि कविता हुन सक्छ भन्ने कुराको यो राम्रो उदाहरण हो । उदाहरण (च) मा सशस्त्र युद्ध सुरु

भएको रोलपालाई प्रतीक बनाएर त्यसलाई दमन गर्न खोजे पनि यो अगाडि बढिरहन्छ रोकिदैन भन्ने भाव अति सरल रूपमा सम्प्रेषण गरिएको छ । उदाहरण (छ) मा समानता नै शान्तिको द्योतक हो भन्ने भावलाई सरल भाषामा प्रस्तुत गरिएको छ । शास्त्रीय लयमा प्रस्तुत उदाहरण (ज) का अघिल्ला हरफहरूमा यस अघिका व्यवस्था र शासकहरूले मान्छेको स्वतन्त्रताको अपहरण गरेको, भेदभावयुक्त शासन गरेको र जङ्गली राज चलाएकाले जिन्दगीले परतन्त्रता भोग्नुपरेको यथार्थबोध गरिएको छ भने पछिल्ला हरफहरूमा अबको एक्काइसौं शताब्दीमा वंश, धर्म, जात आदि कुनै पनि नामबाट शासक हुन नसक्ने सरल भावाभिव्यक्तिका साथ राजतन्त्रको विरोध र गणतन्त्रको आह्वान गरिएको छ । उदाहरण (झ) मा एउटी ग्रामीण नारीको यथार्थलाई अत्यन्त सरल भाषामा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

समकालीन कविताका यी केही प्रतिनिधिमूलक उदाहरण मात्र हुन् । यस्तै किसिमको भाषिक सरलता समकालीन कवितामा पाइन्छ । यद्यपि जटिल संरचनाका कविता पनि यस अवधिमा नपाइने होइनन् तर ती सीमित रहेकाले तिनले समग्रताको प्रतिनिधित्व गर्दैनन् ।

निष्कर्ष

माथिका अध्ययनबाट के प्रस्ट हुन्छ भने शब्द र वाक्यको अजटिल प्रयोगका कारण कथ्यगत सरलता आएको छ र सरलता रहेर पनि कलात्मकताको सृजना भएको छ । समकालीन कविहरूको विशेषता भनेकै भाव वा अर्थलाई अस्पष्ट, जटिल र असम्प्रेष्य नबनाई सुबोध्य, सरल र सम्प्रेष्य बनाएर प्रस्तुत गर्नु हो । उद्धृत कवितांशमा पद, पदावली, वाक्य एवम् पङ्क्ति र पङ्क्तिपुञ्जको सार्थक विचलन रहेको छ र यस प्रकारको विचलनले नै कवितामा विशिष्टताको सृजना पनि गरेको छ । समकालीन कविताहरूमा पूर्ववर्ती चरणका कवितामा जस्तो विम्ब र प्रतीकको थुप्रो लगाइएको छैन । भावानुकूलका आवश्यक मात्राका विम्बालङ्कारको मात्र प्रयोग छ । समकालीन अवधिका मुक्तलय र बद्ध वा शास्त्रीय लयमा संरचित प्रायः सबै कविताको भाषा विम्बात्मक, चित्रात्मक र प्रतीकात्मक भएर पनि सरल छ अनि सरल भएर पनि स्तरीय र ओजपूर्ण रहेको छ । सरलता र स्तरीयताको सापेक्षित सन्तुलन र द्वन्द्वात्मक सम्बन्धबाटै यस अवधिका कविताले भाव सम्प्रेषण गर्ने सामर्थ्य राखेका छन् । केहीलाई छाडेर यस अवधिका समकालीन नेपाली कवितामा यस किसिमको सरल एवम् ओजपूर्ण र उदात्त भाषाको प्रयोग पाइन्छ र यसले गर्दा नै समकालीन कविता उत्कृष्ट बन्न पुगेका छन् ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, क्षेत्रप्रताप (२०५८). सहिदको सपना, *अकविता. काठमाडौँ* : अक्षर प्रकाशन ।
- आए, छिड (१९८७), *आए छिड की कविताएँ* बेजिड : विदेशी भाषा प्रकाशन गृह ।
- किसान, केवलपुरे (२०५४), *शङ्कै शङ्का*, काठमाडौँ : लेखक आफैं ।
- गिरी, अमर (२०६४), *दुःसाध्य समय*, काठमाडौँ : भिसमिसे प्रकाशन ।
- गुरुङ, चुनु (२०६६), *बेलिसरा*. काठमाडौँ : सहिद सिर्जना संरक्षण अभियान ।
- ज्वाली, रामप्रसाद (२०६२), *असुरग्याँस*, काठमाडौँ : भुँडी पुराण प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव, न्यौपाने, दैवजराज र सुवेदी, केशव (२०५४), (सम्पा.). *नेपाली कविता भाग ४*. (तेसं) काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, सुधा (२०६४), *जिराहा वर्तमान*, काठमाडौँ : जिजीविषा प्रकाशन ।
- परियार, पञ्चकुमारी (२०६२), *सपना र आँखाहरू*. काठमाडौँ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन ।
- पारिजात, (२०५०), *बैँसालु वर्तमान*, काठमाडौँ : नेपाल साहित्य गुठी ।
- पौडेल, अनिल (२०५७), *हातहरू*, काभ्रे : जनमत प्रकाशन ।
- पौडेल, हेमनाथ (२०६५), *प्रगतिवादी दृष्टिमा कवि र कविता*, काठ : पैरवी प्रकाशन ।
- प्रेक्षित, जगत् (२०६०), *समयका छालहरू*, काठमाडौँ : विवेक सिर्जनशील प्रा. लि
- मल्ल, अशेष (२०७०), “नाम सोढा थाहा छैन भन्छे” *प्रज्ञा प्रतिनिधि समकालीन नेपाली कविता भाग १*, सुवेदी, पुरुषोत्तम, गौतम, लक्ष्मण र घिमिरे, विष्णु. (सम्पा.) काठमाडौँ : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- विनय, राम (२०६०), *जराको स्वर*, काठमाडौँ : विवेक सिर्जनशील प्रा.लि. ।
- व्यास, निर्मोही (२०६९), *बोधी वृक्षको छायामा*, काठमाडौँ : गेहनाथ र शीला ढुंगाना ।
- शर्मा, कुन्ता (२०५२), *म उभिएको ठाउँ*, काठमाडौँ : अनुराग प्रकाशन ।
- श्रेष्ठ, रमेश, (२०६५). *अक्षरको खेत*, पोखरा : पोखरेली युवा सांस्कृतिक परिवार ।
- साहनी, दिल (२०६६), ‘रोल्पा’. *जनयुद्धका कविता*, पाण्डेय, ताराकान्त, अधिकारी, नन्दीश र पहाडी, सत्य, (सम्पा.) काठमाडौँ : इच्छुक सांस्कृतिक प्रतिष्ठान ।

नेपाली उखानमा 'श्रीमद्भगवद्गीता' को भलक

वासुदेव ढुङ्गेल*

लेखसार

लोकव्यवहारको अनुभवगत सारका रूपमा रहेका उखानहरूले बौद्धिक चिन्तनलाई समेत सरल शैलीमा प्रकट गर्दछन् । लोकोक्तिहरूमा प्रकटित लोकका अनुभवजन्य धारणाहरूले हामीलाई सधैं हितेच्छुकहरूले सुभाए भैं सुभाएर बाटो देखाइरहेका हुन्छन् । पुस्तौं पुस्तादेखि मुखमुखै बाँच्दै आएका र स्मृतिको पानामा लेखिएका उखानहरू पुर्खाहरूले आर्जन गरी सन्ततिका निम्ति छाडिदिएका अमूल्य निधिहरू हुन् । यस्ता उखानहरूले हामीलाई 'श्रीमद्भगवद्गीता' मा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई मार्गनिर्देश गरे भैं सत्मार्गतर्फ सङ्केत गरिरहेका हुन्छन् । 'श्रीमद्भगवद्गीता' 'महाभारत' को एउटा घटनासँग सम्बन्धित छ । महाभारतको युद्धका समयमा आफन्तलाई मार्दा पाप लाग्ला भनी चिन्ता र मोहमा अलमलिएका अर्जुनलाई विशेषतः ध्यानयोग, ज्ञानयोग, भक्तियोग र ईश्वरको विराट् रूपका विषयमा जानकारी गराउने क्रममा श्रीकृष्णले प्रकट गरेका सूक्तिहरू आज पनि जीवनोपयोगी र समय सान्दर्भिक देखिन्छन् । नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित उखानहरू सूक्तिमय र अर्थचमत्कारले युक्त छन् । गीतामा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई मार्गनिर्देश गर्ने क्रममा प्रकट गरेका सबै वाणीहरू सूक्तिमय नै छन् । अनुभवले खारिएका नेपाली उखानहरूले जीवनोपयोगी सन्देश दिन्छन् । गीतामा प्रकटित वाणीहरू त जीवनोपयोगी मात्र होइनन्, यिनमा त जीवनदर्शन नै प्रकट भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा सूक्तिमयता अर्थगत चमत्कृति, जीवनोपयोगिता, दार्शनिकता, सारसङ्क्षेपता आदि नेपाली उखान र 'श्रीमद्भगवद्गीता'का साझा विशेषता देखिन्छन् । यिनै र यस्तै साझा विशेषतामा केन्द्रित रही नेपाली उखान र 'श्रीमद्भगवद्गीता'मा उल्लिखित सूक्तिहरूका बिचमा तुलनात्मक अध्ययन गर्दा कतिपय नेपाली उखानहरूमा 'श्रीमद्भगवद्गीता'को भलक प्रस्ट देखिन्छ ।

विशेष शब्दावली

उखान, लोकोक्ति, अनुभवजन्य, हितेच्छुक, निधि, श्रीमद्भगवद्गीता, दिग्दर्शन, स्मृतिभ्रम, लोकव्यवहार, गाथा, सङ्गति-असङ्गति, लोकसाहित्य, प्रोभर्व (Proverb), चलनचाँजो, दृष्टान्त, व्यङ्ग्यार्थ, अगधोर, हृदयकोश, अलङ्कार, चिराँक, नैतिक सूक्ति, अभिधा, विभ्रम, जनजिब्रो, लाक्षणिक, लोकविश्वास, खिल, अनपाम्मे, दिग्भ्रमित, हस्तिनापुर, चपरी, लक्षणा, व्यञ्जना, कथ्य, पुर्ख्यौली, हृदयोद्गार, भ्रूण, सूक्ति ।

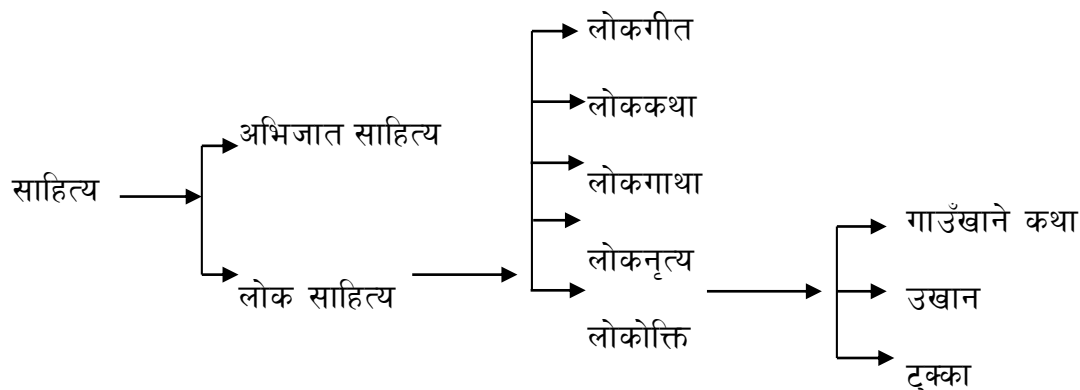
विषय प्रवेश

नेपाल हिमाल, पहाड र तराई जस्ता भौगोलिक विविधतायुक्त मुलुक हो । जातीय भाषिक, धार्मिक र सांस्कृतिक विविधताहरू नेपालीका विशेषताहरू हुन् । भौगोलिक र जातीय विविधताका आधारमा यहाँका बासिन्दाहरूले अपनाउने पेसा-व्यवसाय तथा लोकव्यवहारमा पनि विविधता पाइन्छ । 'खाएका कुराको स्वाद पाइन्छ, हिँडेका बाटाको भेउ पाइन्छ' भने भैं व्यवहारमा खारिएपछि मानिसको अनुभवमा निखार आउँछ । व्यावहारिक अनुभवका निखारहरूलाई मानिसले लोकसाहित्य वा साहित्यका माध्यमबाट प्रकट गर्छ । लोकजीवनमा खारिएका अनुभवहरूले साहित्यिक रूप ग्रहण गर्दा लोकसाहित्यको जन्म हुन्छ । सामान्यतया लोकसाहित्य भन्नाले अलिखित रूपमा लोकजीवनमा जन्मिएका, हुर्किएका र पुस्तौं पुस्तादेखि अगिल्लो पुस्ताबाट पछिल्लो पुस्तामा सदैँ आएका गीत, कथा, कविता, गाथा, सूत्रात्मक कथन आदिलाई बुझिन्छ । तसर्थ मानव सभ्यता जत्तिकै पुरानो छ - लोकसाहित्य ।

लोकसाहित्यमा लोकजीवनका अनुभवहरूको सार प्रकट भएको हुन्छ । लोकसाहित्यलाई अर्थ्याउने क्रममा-सर्वसाधारण जनताको कोमल मन, भावनालाई व्यक्त गर्ने, सरस भाव र सरल भाषा भएको, विभिन्न चाडपर्व तथा मनोरञ्जनका समयमा प्रसङ्गानुकूल गाइने, सुनाइने वा देखाइने लोकव्यवहारमा प्रचलित विभिन्न लोकगीत, लोककथा, लोकनृत्य आदिले युक्त साहित्य नै लोकसाहित्य हो (पोखरेल र अन्य २०४० : पृ. ११८९) भनिएको पाइन्छ । त्यसै गरी-लोकजीवनको

* ढुङ्गेल कपन बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायको नेपाली विषयमा कार्यरत छन् ।

हाँसो र आँसुको उद्वेग हो लोकसाहित्य (थापा र सुवेदी २०४१: पृ. 'क') भनेको पनि पाइन्छ । लोकजीवनका अनुभवहरूबाट उब्जिएको लोकसाहित्य समाजको कुनै एउटा क्षेत्रमा मात्र सीमित छैन । लोकसाहित्यमा हाम्रो जीवनका हाँसो, आँसु, आरोह-अवरोह, प्राप्ति-अप्राप्ति, सङ्गति-असङ्गति, धर्म, संस्कृति-परम्परा, रीतिरिवाज, इतिहास, नीति आदि विविध पक्षका झलकहरू देखिन्छन् । तसर्थ विषयगत विविधता लोकसाहित्यको विशेषता नै हो । विषयगत विविधताले युक्त लोकसाहित्यलाई यसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

माथिको वर्गीकरणका आधारमा हेर्दा उखान लोकसाहित्यको एउटा उपशाखाका रूपमा रहेको देखिन्छ । लोकोक्ति र उखान केही हदसम्म समानार्थी देखिन्छन् । प्रस्तुत लेखमा कतिपय नेपाली उखानमा देखिने 'श्रीमद्भगवद्गीता' को झलकलाई अध्ययनको मुख्य विषय बनाइएको छ ।

अध्ययनको सीमा

प्रस्तुत लेखमा उखानको सामान्य अर्थ र परिचय दिँदै 'श्रीमद्भगवद्गीता' मा श्रीकृष्णद्वारा अर्जुनलाई दिग्दर्शन गराउने क्रममा ध्यानयोग, ज्ञानयोग, भक्तियोग र ईश्वरको विराट् स्वरूपका विषयमा प्रकटित केही मिल्दाजुल्दा सूक्तिहरूका सापेक्षतामा केही नेपाली उखानहरूको मात्र अध्ययन, तुलना र विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

यस अध्ययनमा सामग्री सङ्कलनका लागि सन्दर्भ पुस्तकहरूमा केन्द्रित भई अध्ययन र खोज विधिलाई अवलम्बन गरिएको छ । यसको विश्लेषण तुलनात्मक र वर्णनात्मक विधिमा आधारित छ ।

उखानको अर्थ

उखानको आदि स्रोतका रूपमा संस्कृतको 'उपाख्यान' शब्दलाई लिइन्छ । 'उखान' को शाब्दिक अर्थ बताउने क्रममा- लोकजीवनमा प्रचलित प्रभावपूर्ण चुड्किला, उक्ति, लोकोक्ति, आहान, कहावत (पोखरेल र अन्य, २०४०:पृ. १३३) भनेको पाइन्छ । 'उखान' को शाब्दिक अर्थ बताउने क्रममा नै एक अर्को प्रसङ्गमा लोकजीवनमा चलेका मीठा चुट्किला र शिक्षाप्रद उक्ति, लोकोक्ति, आहान, आख्यान (शर्मा २०५८:पृ. १५६) भनेको पाइन्छ ।

यथार्थमा लोकजीवनको अनुभवाट जन्मिएका सूक्तिमय र सूत्रात्मक कथनहरू नै उखान हुन् । सूत्रात्मक ढाँचाका यस्ता कथनहरू अभिधाधर्मी नभई लक्षणा वा व्यञ्जनाधर्मी हुन्छन् ।

उखानको परिचय

लोकजीवनका अनुभवहरूको सार नै उखान हो । उखानलाई अङ्ग्रेजी भाषामा प्रोभर्व (Proverb), संस्कृतमा लोकोक्ति वा सुभाषित, हिन्दीमा लोकोक्ति वा कहावत, बङ्गलामा लोकोक्ति वा प्रवाद, राजस्थानीयमा ओखाणो वा कुवावट वा कहवट, गुजरातीमा एखाणु वा कहेवट, गडवालीमा परवाणा, उर्दुमा जर्बुल वा मिस्ल, थारुमा बटकही, लिम्बूमा तुवा, मगरमा तुवा र नेपाली भाषाका विभिन्न भाषिकाहरूमा आहान, आन, साइतर र ज्ञान जस्ता शब्दहरू प्रयोग भएका पाइन्छन् । (ढुङ्गेल, २०६१ : पृ. ४९)

लोकव्यवहारमा अनुभवका चुड्किला र गहकिला उक्ति समाजिक नीति-निर्देशन, शिक्षा, दृष्टान्त, उपमा आदिका रूपमा सूत्रबद्ध भएर प्रयोग हुन्छन्। यस्ता उक्तिहरू सर्वप्रथम भाषामा कथ्यका माध्यमबाट घुस्न पुग्छन्। लोकजीवनका विभिन्न क्रियाकलाप, रीतिस्थिति, बानीबेहोरा, चलनचौँजो, विश्वास र दृष्टिकोण आदिका माझबाट उत्पन्न भएका उखानले मूलतः अभिप्रेत अर्थ बोकेको हुन्छ। भाषिक व्यवहारमा यस्ता उक्ति, व्यङ्ग्यार्थको चमक लिएर भुल्किन पुग्छन्। यही व्यञ्जनातत्त्व नै उखानको आत्मा हो। प्रथमतः कथ्य रूपमा प्रयोग हुने यस्ता उक्तिको भाषामा चमत्कार हुन्छ। यसरी लोकानुभवबाट सिर्जना भएका चुड्किला, उक्ति वा कथनलाई 'उखान' भनिन्छ। (पराजुली, २०५४ : पृ. २०)

उखान-टुक्काहरू भनेका विशेषतः लोकजीवनका हृदयकोशका रूपमा रहेका हुन्छन्। यिनीहरूको प्रयोग भाषाको अलङ्कार, ठाउँ, गुण र मौका हेरी जुन वेला पनि हुन्छ (जोशी, २०५५ : पृ. ४३२)।

उखान हाम्रा पुर्खाहरूको जीवनज्ञानको निचोड हो। आफ्ना भावी सन्ततिहरूलाई बाटो देखाउने चिराकका रूपमा छाडिएको पुर्ख्यौली भाषास्वरूप सम्पत्ति हो। अतः यो पुर्ख्यौली ज्ञानको भावधारा युगौंदेखि सहज रूपले बगदै बगदै आएको पाइन्छ। यहाँ आचार, विचार, मानव-स्वभाव, ऐतिहासिकता, नैतिक सूक्ति आदि मार्ग प्रदर्शनरूप, भावना र हृदयोद्गार प्रशस्त छन् (थापा र सुवेदी, २०४१ : पृ. ४१४)।

मानव जीवनका सबै पक्षहरूलाई सूत्र रूपमा व्याख्या गर्ने, लोकजिभ्रोमा नृत्य गर्ने उखान र टुक्काहरू लोक-जीवनका मानक कोश हुन्। यिनको चमत्कारपूर्ण प्रयोग अभिव्यक्ति कौशलका रूपमा लिइन्छ (आचार्य, २०५३ पृ. १)।

लोकव्यवहारको भ्रूणमा अनुभूतिको चेतना प्रवेश भएपछि उखानको जन्म हुन्छ। उखानहरू लोकजीवनमा चालचलन, लेनदेन, पेसा-व्यवसाय, धर्म संस्कृति, नीति, दर्शन आदिका प्रभावमा निर्माण हुन्छन्। तसर्थ उखान भनेको अनुभवको सार हो, लोकव्यवहारको निखार हो र खारिएको विचार हो (हुङ्गेल २०७४ : पृ. १३)।

उखानमा लोकव्यवहार, धर्म, संस्कृति, दर्शन, पेसा-व्यवसाय, इतिहास, राजनीति आदि विविध क्षेत्रमा प्राप्त अनुभवहरूको सार रहेको हुन्छ। यसमा लोकजीवनका हाँसो-आँसु, हर्ष-विषाद, राग-द्वेष, प्रेम-घृणा, रुचि-अरुचि, ईर्ष्या-लोभ, आरोह-अवरोह, प्राप्ति-अप्राप्ति, समर्थन-विरोध, पाप-पुण्य आदि जस्ता विविध सकारात्मक र नकारात्मक पक्षसँग सम्बन्धित अभिव्यक्तिहरू प्रकटित भएका हुन्छन्। तसर्थ उखानलाई लोकजीवनका अनुभवहरूको निचोड मानिन्छ।

श्रीमद्भगवद्गीताको सङ्क्षिप्त परिचय र ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

‘श्रीमद्भगवद्गीता’ ‘महाभारत’ को एउटा घटनासँग सम्बन्धित छ। ‘महाभारत’ शब्द संस्कृतको ‘महाभारतम्’ शब्दबाट अपभ्रंश भएर बनेको हो। ‘महाभारतम्’ को शाब्दिक अर्थ ठुलो भगडा, ठुलो लडाईँ वा संस्कृत भाषाको द्वापरकालीन प्रसिद्ध इतिहास (पाण्डेय, २०७३: पृ. ११०२) भन्ने हुन्छ। ‘महाभारत’ ग्रन्थ व्यासले भन्ने र गणेशले लेख्ने गरी एक लाख श्लोकमा धर्म, राजनीति, युद्ध, अध्यात्म आदि अनेक विषय राखी लेखिएको हो। प्राचीन कालमा सबै देवता जुटेर तराजुको एकातिर चार वेद र अर्कातिर ‘महाभारत’ राखी तौलँदा रहस्यसहित चार वेदभन्दा यो ग्रन्थ गह्रौँ हुन गएको र महत्त्व, गुरुत्व आदि गुण र भरतवंशी राजाहरूको वृत्तान्त भएकाले ‘महाभारत’ नाम रहेको हो। दिनहुँ सबै उठेर लेख्न सुरु गर्दा यसलाई पूरा गर्न तीन वर्ष लागेको हो। यसमा अठार पर्व छन्। (पाण्डेय, २०७३ : पृ. ११०२) ‘महाभारत’ नामक ग्रन्थमा भरतवंशी राजाहरूको सन्दर्भ वर्णन गर्ने क्रममा विशेषतः कौरव र पाण्डवका बिचमा राज्यप्राप्तिका निम्ति भएको ठुलो लडाईँको विशद चर्चा गरिएको छ। यही लडाईँका क्रममा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई मार्गनिर्देश गर्ने क्रममा प्रकट गरेका उद्गारहरूको सङ्ग्रह नै ‘श्रीमद्भगवद्गीता’ हो।

‘महाभारत’ को कथानुसार धृतराष्ट्र र पाण्डु कुरुवंशमा जन्मिएका दुई दाजुभाइ हुन्। यो वंश पृथ्वीलोकका प्राचीन शासक राजा भरतबाट चलेको थियो। जेठो छोरो राजा हुने राजसंस्थाको परम्परा हो। भरतवंशको कुलमा धृतराष्ट्र नामक राजकुमार जन्मान्ध भए। यही कारण राजसिंहासन धृतराष्ट्रले नपाएर उनका भाइ पाण्डुले पाए। उमेर नपुगीकन पाण्डुको मृत्यु भएका कारण युधिष्ठिर, भीम, अर्जुन, नकुल र सहदेव नामक पाँच पाण्डुपुत्रहरूको रेखदेख र लालनपालन गर्ने जिम्मा धृतराष्ट्रमा आयो। दुर्योधन लगायत धृतराष्ट्रका सय पुत्र र पाण्डुका पाँच पुत्र एउटै राजमहलमा हुर्किए। दुवै पक्षका राजकुमारहरूलाई गुरु द्रोणाचार्यद्वारा युद्धकलासम्बन्धी प्रशिक्षण दिइयो। दुवै पक्षले पूजनीय पितामह भीष्मबाट आवश्यक सरसल्लाह, सुझाव, उपदेश र आशीर्वाद पनि बारम्बार पाइरहन्थे। दरबारमा राम्रो वातावरण थियो।

भीष्मपितामहले जतिसुकै राम्रो र मेलमिलापको वातावरणमा नातिहरूलाई हुर्काउन खोजे पनि धृतराष्ट्रका छोराहरू, विशेषतः दुर्योधन पाण्डुपुत्रहरूको ईर्ष्या गथ्यो । उता जन्मान्ध धृतराष्ट्र पनि पाण्डुपुत्रहरूलाई हटाएर आफ्नै छोराहरूलाई राज्यको उत्तराधिकारी बनाउन चाहन्थे । यसरी बाबु धृतराष्ट्रको सम्मतिमा दुर्योधनले पाँच भाइ पाण्डवहरूलाई मार्ने र राज्यको अधिकार आफ्नो हातमा पार्ने षड्यन्त्र गर्न थाल्यो । विद्वान्, दूरदर्शी र न्यायप्रेमी काका विदुरको संरक्षण रहेकाले पाण्डवहरू दुर्योधनको षड्यन्त्रबाट बाँच्न सफल भए ।

स्वयम् परमेश्वर श्रीकृष्णले पाण्डुकी पत्नी तथा पाण्डवहरूकी आमा कुन्ती वा पृथाका भतिजाका रूपमा धरतीमा जन्म लिएका थिए । कृष्ण एकातिर पाण्डवहरूका नातेदार थिए भने अर्कातिर धर्मरक्षक थिए । यही कारण श्रीकृष्णले पाण्डुका धार्मिक पुत्रहरूको पक्ष लिए । यस कारण पनि पाण्डवहरूको संरक्षण भयो ।

आखिरमा चतुर, अभिमानी र ईर्ष्यालु स्वभावको दुर्योधनले आफ्नो मामा शकुनिको योजना मुताबिक पाण्डवहरूलाई जुवा खेल्ने चुनौती दियो । जुवामा पाण्डवहरूले द्रौपदी सहित सर्वस्व हारे । पाण्डवहरू षड्यन्त्र र बलपूर्वक राज्यबाट च्युत भए । जुवाको सर्तबमोजिम सत्यवादी पाण्डवहरूले तेह्र वर्ष वनवास जानुपथ्यो ।

वनवासबाट फर्केपछि पाण्डवहरूले दुर्योधनसँग आफ्नो राज्य फिर्ता मागे । पाण्डवहरूको न्यायसङ्गत प्रस्ताव दुर्योधनले अस्वीकार गर्‍यो । अन्त्यमा पाण्डवहरूले केवल पाँचवटा गाउँहरू मागे । गाउँ त के सियोको टुप्पो अटाउने स्थानसम्म दिन दुर्योधन तयार भएन । फलतः न्यायप्रेमी, सहनशील र शान्तिप्रिय पाण्डवहरूलाई युद्ध नगरी नहुने बाध्यता आइलाग्यो ।

संसारभरिका राजा र राजकुमारहरू कोही पाण्डव र कोही कौरवहरूका पक्षमा खडा भए । विश्व दुई पक्षमा विभक्त भयो । श्रीकृष्ण पाण्डवहरूका सन्देशवाहक तथा शान्तिदूत बनेर शान्तिको याचनाका निम्ति धृतराष्ट्र सामु उपस्थित भए । श्रीकृष्णको शान्तिप्रस्ताव अश्वीकृत भयो । युद्ध निश्चित भयो ।

युद्धका निम्ति कौरव र पाण्डव दुवै पक्षले श्रीकृष्णसँग सहयोग मागे । राजनीतिमा चतुर मानिने दुर्योधनले श्रीकृष्णको सैन्य शक्ति हात पायो । पाण्डवहरूले श्रीकृष्णलाई आफ्नो सल्लाहकार र सहयोगीका रूपमा स्वीकार गरे । श्रीकृष्ण अर्जुनको सारथि बने ।

युद्धमैदानमा उत्रिएका अर्जुन आफन्तहरूलाई मारेर प्राप्त गर्ने सुखप्रति आकर्षित भएनन् । उनले श्रीकृष्णसँग यसो भने

किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ।
 येषामर्थे काङ्क्षितं नो राज्यं भोगाःसुखानि च ॥ ३२
 त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ।
 आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥ ३३ ॥
 मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः सम्बन्धिनस्तथा ।
 एतान्न हन्तुमिच्छामि हन्तोऽपि मधुसूदन ॥ ३४ ॥
 अपि त्रैलोक्य राज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ।
 निहत्य धार्तराष्ट्रान्तः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ॥ ३५ ॥

अर्थात् हे गोविन्द ! जसका लागि हामीलाई राज्यभोग र सुख चाहिएको हो, तिनीहरू नै आफ्नो प्राण र धनको आशा मारेर लडाइँ गर्न युद्धभूमिमा उभिएका छन् भने त्यो राज्य, त्यो भोग र त्यो जीवन समेतले हामीलाई के लाभ भयो ? त्यसैले हे मधुसूदन ! मलाई विजय पनि चाहिएन, राज्य र सुख पनि चाहिएन । गुरुहरू, हजुरबाहरू, छोराहरू, नातिहरू, मामाहरू, साला-जेठानहरू, ससुराहरू र अन्य सम्बन्धी जनहरू साराका सारा युद्ध गर्न मेरा अगाडि उभिएका छन् । पृथ्वीको राज्यको के कुरा स्वर्ग, मर्त्य र पाताल यी तीनै लोकको राज्य पाए पनि म तिनीहरूलाई मार्न चाहन्न । यिनीहरूले नै मलाई मार्दछन् भने मारुन् । यी धृतराष्ट्रका छोराहरूलाई मारेर हामीलाई के आनन्द होला र ! (प्रभुपाद, सन् २०१४ : पृ ५४, ५५)

यसरी मोहमा डुबेका अर्जुन आफ्नो वाणसहितको धनु एकातिर पन्छाएर शोक सन्तप्त हुँदै फेरि रथमा गएर बसे । यस्तो अवस्थामा रहेका अर्जुनलाई श्रीकृष्णले ज्ञानयोग, कर्मयोग, भक्तियोग र ईश्वरको विराट् रूपका विषयमा सविस्तार बताई युद्धका निम्ति तयार हुन हौसला प्रदान गरे । श्रीकृष्णले अर्जुनलाई सम्झाउने क्रममा प्रकट गरेका सूक्तिहरू सात सय श्लोक र अठार अध्यायमा समेटिएका छन् । यिनै सूक्तिहरूको सङ्ग्रह नै ‘श्रीमद्भगवद्गीता’ हो ।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’को विषयमा स्वयम् श्रीकृष्णले अध्याय चारमा यसो भनेका छन् -

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकुवेऽब्रवीत् ॥१॥

अर्थात्, मैले यो अविनाशी योग सर्वप्रथम सूर्यलाई भनेको थिएँ । सूर्यले मानव जातिका आदि पिता मनुलाई भने र मनुले यही ज्ञान इक्ष्वाकुलाई दिए । (प्रभुपाद, सन् २०१४: पृ. १८१)

यसै गरी अध्याय चारकै दोस्रो श्लोकमा फेरि श्रीकृष्णले यसो भनेका छन् :

एवम् परम्पराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परन्तप ॥२॥

अर्थात्, यसरी यो परम विज्ञान शिष्यपरम्पराद्वारा प्राप्त भएको हो र राजर्षिहरूले यसलाई त्यसै विधिले बुझे तर समयका अन्तरालमा त्यो परम्परा छिन्नभिन्न भयो ।

त्यसैले यो विज्ञान जस्तो छ, त्यही रूपमा नदेखिए जस्तो लाग्छ । (प्रभुपाद, सन् २०२४: पृ. १८३)

अध्याय चारकै तेस्रो श्लोकमा श्रीकृष्णले यसो भनेका छन् :

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्त पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥३॥

अर्थात्, आज म तिमीलाई भगवान्सँगको सम्बन्ध बुझाउने धेरै पुरानो विज्ञानको कुरा भन्दै छु । किनभने तिमी मेरा भक्त पनि हो । मित्र पनि हो, अनि फेरि तिमी यो विज्ञानको दिव्य रहस्य बुझ्न पनि सक्दछौ (प्रभुपाद, सन् २०१४: पृ. १८४) ।

स्वयम् श्रीकृष्णद्वारा व्यक्त यी सूक्तिहरूलाई हेर्दा निष्कर्षमा श्रीकृष्णले सर्वप्रथम सूर्यलाई बताएको, सूर्यले मनुलाई बताएको र मनुले इक्ष्वाकुलाई बताएर शिष्यपरम्परामा एक वक्ताबाट अर्कोमा सदैँ गएको तर कालान्तरमा छिन्नभिन्न हुँदा पुनः कुरुक्षेत्रको युद्धस्थलमा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई बताएको योगपद्धति (ज्ञानयोग, कर्मयोग, भक्तियोग, आदि) मा आधारित विज्ञान (दर्शन) नै ‘श्रीमद्भगवद्गीता’ हो ।

नेपाली उखानमा श्रीमद्भगवद्गीता-दर्शनको फलक

नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित उखानहरू लोकजीवनका विविध क्षेत्रबाट प्रभावित र पोषित त छँदै छन् । यसका अलावा नेपाली उखानमा वेद, उपनिषद्, पुराण, नीतिशास्त्र आदिको प्रभाव पनि प्रशस्तै परेको देखिन्छ । यसै सिलसिलामा कतिपय नेपाली उखानहरू ‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई सुनाएका सूक्तिहरूबाट पनि प्रभावित भएका भैं देखिन्छन् । अर्थात् गीतामा प्रकटित कतिपय विचार र नेपाली उखानको भाव मिलेको पाइन्छ । यहाँ ‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा प्रकटित केही सान्दर्भिक सूक्तिहरूको सापेक्षतामा नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित कही नेपाली उखानहरूको प्रस्तुतीकरण गर्ने र उक्त प्रस्तुतिका आधारमा विश्लेषण गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’को प्रथम अध्यायको चालिसौं श्लोकमा :-

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽविभवत्युत ॥४०॥

भनिएको छ ।

अर्थात् वंशको विनाशसँगै शाश्वत कुल परम्परा पनि नाश हुन जान्छ र बाँकी रहेको परिवार पनि अधर्ममा सम्लग्न हुन पुग्छ (अधिकारी, २०५४ पृ. ७३)

‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा उल्लिखित यो सूक्तिसँग ‘थिति छाडे बितिजाला; घर बिग्रिन्छ दाँतीदेखि, कुल बिग्रिन्छ नातिदेखि’; भन्ने उखानहरूको भाव मिलेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी ‘कुलाचार नछाड्नु, इष्टमित्र नतोड्नु’; भन्ने जस्ता उखानहरूले प्रकट गरेका भावहरू पनि पूर्ण वा आंशिक रूपमा मिलेका देखिन्छन् । त्यसै गरी श्रीमद्भगवद्गीताको दोस्रो अध्यायको सत्ताइसौं श्लोकमा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई :-

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहारार्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥२७॥

भनेका छन् ।

अर्थात् जो जन्मन्छ, त्यसको मृत्यु अवश्य नै हुन्छ । त्यसकारण फेरि मर्नेवालाको जन्म पनि निश्चय नै हुन्छ । त्यसकारण नियति मै लेखिएर आएको र नभई नछोड्ने कुरामा तिमीले शोक गर्नु व्यर्थ छ (जय नेपाल, प्रकाशन २०५६ पृ. ६५) भनी बताएका छन् ।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा प्रकट भएको यो दर्शनान्तर्गत पुनर्जन्मको सन्दर्भ विज्ञानसम्मत र समयसापेक्ष देखिंदैन तर हुने कुरा भएरै छाड्छ भन्ने सन्दर्भ यथार्थपरक छ । यो यथार्थपरक सन्दर्भ विज्ञान जतिकै अकाट्य छ । हुने कुरा भएरै छाड्छ भन्ने कुरा ‘हुने हार दैव नटार’ भन्ने भैं शाश्वत प्रतीत हुन्छ ।

नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित ‘हुने हार दैव नटार’ र ‘हुने हुनामी हुन्छ, अलिक बेर रुन्छ’ भन्ने उखानहरूको भाव ‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा प्रकटित हुनुपर्ने कुरा भएरै छाड्छ, । त्यस विषयमा चिन्ता गर्नु बेकार छ भन्ने धारणासँग मिल्दोजुल्दो देखिन्छ । यसै गरी अध्याय दुईको सैतिसौं श्लोकमा यसो भनिएको छ :-

हतो वा प्राप्स्यसे स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय ! युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥

अर्थात् हे कुन्तीपुत्र ! युद्धमा तिमी मारियो भने स्वर्गलाभ गरौला, जित्यौ भने पृथ्वीतलको भोग गरौला तसर्थ युद्ध गर्नका निम्ति उठ (जय नेपाल प्रकाशन २०५६ : पृ. ६९) भनी श्रीकृष्णले कुन्तीपुत्र अर्जुनलाई हौस्याएका छन् ।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा श्रीकृष्णले कुन्तीपुत्र अर्जुनलाई युद्धका निम्ति उत्प्रेरित गर्दै भनेको यो सूक्ति नेपाली भाषामा उल्था मात्र नभई लोकव्यवहारमा जस्ताको जस्तै प्रयोग भएको पाइन्छ । नेपाली लोकजीवनमा प्रयोग हुँदै आएको ‘जिते हस्तिनापुरीको राज, हारे चपरीमुनिको वास’ उखानको भाव माथिको सूक्तिसँग ठ्याक्कै मिलेको देखिन्छ । माथिको सूक्तिले अभिधा अर्थ प्रदान गरेको छ, तर नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित उखानले भने ठाउँ र सन्दर्भ अनुसार अभिधा अर्थलाई छोडेर लक्षणा र व्यञ्जना अर्थ प्रदान गरेको देखिन्छ ।

सूक्तिमा प्रयुक्त ‘हतो वा प्राप्स्यसे स्वर्गं पदावली ‘हारे चपरीमुनिको वास’ सँग ठ्याक्कै मिल्छ । हामी ‘मृत्यु’ लाई स्वर्गवास, ‘स्वर्ग’ आदि भन्छौं । ‘चपरीमुनिको वास’ पदावलीले पनि मृत्युलाई नै बुझाउँछ । मरेपछि डढाएर माटोमा मिलाउने वा खाल्डो खनेर गाड्ने संस्कार पनि हाम्रो समाजमा छँदै छ । ‘जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम्’ पदावलीले जिते पृथ्वीको भोग गरौला अर्थात् महीपति (राजा) भएर राजगद्दीको सुख भोगौला भन्ने भाव बुझाउँछ । उखानमा प्रयुक्त ‘जिते’ हस्तिनापुरीको राज’ पदावलीले पनि अभिधा अर्थमा पाण्डवहरूको राज्य (देश) हस्तिपुरलाई बुझाउँछ भने व्यञ्जना अर्थमा अधिकार

प्राप्ति वा ठूलो उपलब्धिलाई बुझाउँछ । तसर्थ ‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा प्रकटित माथिको सूक्ति र यहाँ प्रस्तुत र विश्लेषित उखानको भाव मिलेको देखिन्छ ।

एक अर्को प्रसङ्गमा अध्याय दुईको छपन्नौँ श्लोकमा यसो भनिएको छ :-

दुःखेष्वनुद्विग्नमना : सुखेषु विगतस्पृह : ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥

दुःख आइलाग्दा मन विचलित नहुने, सुखमा इच्छा एवम् अनुराग, भय, क्रोध, नाश भइसकेको ज्ञानी व्यक्ति नै स्थितप्रज्ञ कहिन्छ । (जय नेपाल प्रकाशन २०५६: पृ. ७६) ।

यसै गरी ‘श्रीमद्भगवद्गीता’कै १३ औँ अध्यायको नवौँ श्लोकमा यसो भनिएको छ :-

आसक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥९॥

अर्थात् पुत्र, स्त्री, घर धनादिमा आसक्तिको अभाव, समान रहनु ; राम्रा-नराम्रा प्रिय अप्रियका प्राप्तिमा सदा समान रहनु (२०५६ : पृ. २६६) भनी श्रीकृष्णले अर्जुनलाई सुभाएका छन् ।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’का फरक-फरक अध्यायमा उल्लिखित यी दुई श्लोकको भावसँग नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित ‘दुःखमा नआत्तिनु, सुखमा नमात्तिनु’ ; सुख भयो भनेर नहाँस्नु, दुःख भयो भनेर नरुनु; ‘सुख पाएँ भनेर सिरक नओच्छ्याउनु, दुःख पाएँ भनेर डसना नओढ्नु’ आदि जस्ता उखानहरू मिल्दाजुल्दा देखिन्छन् । यी समसामयिक र सान्दर्भिक पनि छन् । त्यस्तै अर्को प्रसङ्गमा भनिएको छ :-

क्रोधादभवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥६३॥

अर्थात् क्रोधबाट सम्मोह उत्पन्न हुन्छ, । सम्मोहबाट स्मरण शक्तिको नाश हुन्छ । स्मृति-विभ्रमबाट बुद्धिको नाश हुन्छ । बुद्धिको नाश भएका मुनष्यको आफ्नै नाश हुन्छ । (जय नेपाल प्रकाशन २०५६: पृ. ७९) भनिएको पाइन्छ ।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’को दोस्रो अध्यायमा उल्लिखित यो माथिको श्लोकको भावसँग नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित ‘रिस खा आफू, बुद्धि खा अर्को’ उखानको भाव मिलेको देखिन्छ । हाम्रो व्यावहारिक सन्दर्भमा यो जीवन्त पनि छ ।

यसै गरी ‘श्रीमद्भगवद्गीता’को तेस्रो अध्यायको आठौँ श्लोकमा यसो भनिएको छ :-

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्याकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥८॥

अर्थात् तिमी शास्त्रविधानले नियत गरिसकेका स्वधर्मरूपी कर्म अवश्य गर । कर्म नगर्नुभन्दा कर्म गर्नु नै असल हुन्छ । कुनै कर्म नगरेको खण्डमा तिमीलाई शरीर निर्वाह गर्नलाई समेत अत्यन्त कठिन पर्छ (जय नेपाल प्रकाशन २०५६ : पृ. ८५) भनी श्रीकृष्णले अर्जुनलाई कर्मको महत्त्वबारे सुभाएको पाइन्छ । श्रीमद्भगवद्गीताको उपर्युल्लिखित श्लोकको भावसँग नेपाली जनजिब्रोमा प्रचलित ‘खाली बस्नुभन्दा गीत गाइरहनु निको’ भन्ने उखानले मेल खाएको देखिन्छ ।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’कै तेस्रो अध्यायको एक्काइसौँ श्लोकमा: -

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः।
स यत् प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥२१॥

अर्थात् श्रेष्ठ पुरुष जस्ता आचरण गर्दछन्, साधारण जनता पनि त्यसै अनुसार चल्दछन् । ठूला मानिसले जोजो ठिक ठह-याउँछन्, अरूले त्यो बाटो पहिल्याएर हिँड्छन् (जय नेपाल प्रकाशन २०५६ : पृ. ९०) भनिएको पाइन्छ ।

माथि उद्धृत श्लोकको भावसँग नेपाली जनमानसमा प्रचलित - 'जसो-जसो बाहुन बाजे, उसै उसै स्वाहा'; 'जे-जे बराजै, सोही-सोही नाति' जस्ता उखानहरू मिल्दा देखिन्छन् । यसै भावलाई जसो जसो पुरेत बाजे उसो उसो स्वाहा भनेको पनि पाइन्छ ।

नेपाली समाजमा 'कसैले तपाईं भनोस् नभनोस् आफैं मपाईं' अथवा 'कुमालेको हाँडी आफैं सर्किन्छ', 'धोतीको जुम्रो कपालमा पुगे बढी सकसकाउँछ' आदि जस्ता उखानहरू प्रचलित रहेका पाइन्छन् । यी उखानहरूले सङ्केत गरेको लाक्षणिक अर्थसँग 'श्रीमद्भगवद्गीता'को सोह्रौं अध्यायको सत्रौं श्लोकमा उल्लिखित भाव मिल्ने देखिन्छ :

आत्मसम्भाविता : स्तब्धा धनमानमदान्विता :।
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥१७॥

अर्थात् आफैं मपाईं भएका मूर्खहरू धन र मानका मदले मत्त भएका हुन्छन् । शास्त्र विधि रहित केवल नाममात्रका यज्ञद्वारा पाखण्डले यज्ञ गर्दछन् (जय नेपाल प्रकाशन २०५६ : पृ. २७१) ।

'श्रीमद्भगवद्गीता'को सोह्रौं अध्यायको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो श्लोकमा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई यसो भनेका छन् :-

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥१॥
अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥२॥
तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नाऽतिमानिता ।
भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥३॥

अर्थात् श्रीकृष्णले अर्जुनलाई अभय, चित्तशुद्धता, ज्ञान प्राप्तिको उद्योग, इन्द्रियहरूको दमन, यज्ञ, वेदाध्ययन, तप, अन्तःकरणको सरलता, अहिंसा, सत्य, अक्रोध, त्याग, शान्ति, अर्काको निन्दा नगर्नु, सर्वप्राणीमा दया, तृष्णा नराख्नु, मृदुता, लज्जा, चपलताको त्याग, तेज, क्षमा, धीरता, शुद्धता, द्रोह नगर्नु, अभिमान नराख्नु (श्री दुर्गा साहित्य भण्डार, सन् २००१: पृ. २८३) भनी सम्झाएको प्रसङ्ग उल्लेख छ ।

'श्रीमद्भगवद्गीता'मा उल्लिखित यस प्रसङ्गसँग नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित 'आँटी छोरालाई बाघले खाँदैन; 'मुखमा सरस्वती भए खानको के दुख?', 'लागी परे घन घसी बन्चरो, 'मन चड्गा त कठौतीमा गड्गा', 'शरणको मरण नगर्नु', 'आपत पर्छ, धैर्यले सुपथमा टर्छ', 'आफू भलो त जगत् भलो', 'मुख भए मुलुक', 'इमान छ त सब थोक छ', 'बोल्न पाएँ भनेर प्याच्च नबोल्नु, बस्न पाएँ भनेर थ्याच्च नबस्नु', 'रिसभन्दा ठूलो आगो र ज्ञानभन्दा ठूलो सुख अरू छैन', 'सन्तोषी सदा सुखी-असन्तोषी सदा दुखी', 'सही सानो र भनी ठूलो होईदैन' आदिजस्ता उखानहरूको भाव प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा मिलेको देखिन्छ । यी उखान र तिनका भाव हाम्रो नेपाली लोकजीवनका जीवन्त भाव अनभूत हुन्छन् ।

'श्रीमद्भगवद्गीता'को अठारौं अध्यायको सैंतिसौं श्लोकमा यसो भनिएको छ :-

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥३७॥

अर्थात् जुन सुख साधारण कालमा यद्यपि विष जस्तो हुन्छ तर त्यो पछि परिणाममा अमृत जस्तो हुनुलाई सात्त्विक सुख भनिन्छ । यस्तो सात्त्विक सुखको प्राप्तिचाहिँ बुद्धि अन्यन्त शुद्ध निर्मल भएपछि मात्र सम्भव हुन्छ । (जय नेपाल प्रकाशन २०५६; पृ. २९८) भनिएको छ ।

श्रीमद्भगवद्गीतामा उल्लिखित यस श्लोकको भाव र नेपाली जनजीवनमा प्रचलित ‘अर्ती र औषधि मिठो हुँदैन’ भन्ने उखानको मूल मर्म एउटै देखिन्छ। यसले व्यक्त गर्ने भाव मूर्त र स्थूल छ। नेपाली लोकजीवनमा यसले प्राकृतिक भाव बोध गराउँछ भन्ने विचार माथिको उखानबाट स्पष्ट हुन्छ।

निष्कर्ष

नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित उखानहरू अभ्यास र अनुभवका सार हुन्। मानव सभ्यताको विकासक्रममा मानिसले अनगिन्ती अनुभवहरू समेट्दै आएको छ। यस्ता अनुभवहरू सुखद र दुःखद दुवै पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छन्। उखानले लोकव्यवहारका विविध पाटालाई समेटेको पाइन्छ। उखानको क्षेत्र असीमित छ अर्थात् उखानहरू भूगोलभरि छरिएर रहेका छन्। उखानभित्र विषयवस्तुको व्यापकता पनि पाइन्छ। समाजका नीति, धर्म, संस्कृति, शिक्षा, घर-व्यवहार, ज्ञान-विज्ञान, खेतीपाती, पशुपक्षी, स्थान, खानपान, चाड-पर्व, प्रकृति, मानवीय स्वभाव, लोकविश्वास, परम्परा, रीति-रिवाज आदि जस्ता अनेकौं विषयवस्तुसँग सम्बन्धित अनुभवहरू उखानमार्फत् प्रकटित र प्रकीर्ण भएका हुन्छन्। अनुभवको सार समेटिएका उखानहरू ज्ञानका भण्डार हुन्। उखानको स्वभाव मौरीको भैं हुन्छ। मौरीले मानिसलाई खिल गाडिने गरी चिन्छ। अर्कातर्फ स्वादिलो मह पनि दिन्छ। कतिपय उखानहरू पनि च्वास्स घोच्ने स्वभावका हुन्छन् तर तिनले भाषिक अभिव्यक्तिमा अनुपम मिठास भर्ने काम गरिरहेका हुन्छन्। अर्को कुरा मौरी भैं सानो कदका (वाक्यात्मक ढाँचाका) उखानहरूले मौरीको मह भैं मिठा, घतलाग्दा र जीवनोपयोगी सन्देश र उपदेशहरू दिएर मार्गदर्शक सिद्धान्तको काम समेटे गरिरहेका हुन्छन्। तसर्थ उखानले एकातिर कर्तव्य-अकर्तव्यको सङ्केत गरिरहेका हुन्छन् भने अर्कातिर जीवनलाई दिशाबोध गरिरहेका हुन्छन्। किंकर्तव्यविमूढ हुनबाट बचाइरहेका हुन्छन्।

‘श्रीमद्भगवद्गीता’ भगवान् श्रीकृष्णले युद्धभूमिमा दिग्भ्रमित भएका अर्जुनलाई दिग्दर्शन गराउने क्रममा प्रकट गरेका सूक्तिहरूको सङ्ग्रह हो। श्रीकृष्णले अर्जुनलाई मार्गनिर्देश गर्न प्रकट गरेका सूक्तिहरू आज हाम्रो जीवनमा पनि मार्गदर्शक बनेका छन्। नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित कतिपय उखानको मूल भाव पनि ‘श्रीमद्भगवद्गीता’मा प्रकटित यस्ता सूक्तिसँग मिल्ने पाइन्छ। नेपाली लोकजीवनको निधि र विधिको रूपमा श्रुतिपरम्परामै बाँचेका उखानहरूले पनि श्रीकृष्णका मुखारविन्दबाट प्रकटित सूक्तिहरूले भैं मार्गनिर्देश गरेकै देखिन्छ। तसर्थ नेपाली जनजिव्रोमा प्रचलित कतिपय नेपाली उखानहरू ‘श्रीमद्भगवद्गीता’बाट प्रभावित देखिन्छन्। अर्थात् नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित कतिपय उखानहरूमा ‘श्रीमद्भगवद्गीता’को झलक देखिन्छ।

सन्दर्भ सूची

- आचार्य, मुकुन्द (२०५३), “भोजपुरी उखान टुक्का,” काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र.
- जोशी, सत्यमोहन (२०५५), “नेपाली लोकसंस्कृति, र लोकसाहित्य,” नेपाली साहित्यकोश, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र.
- ढुङ्गेल, वासुदेव (२०६१), “धनकुटा जिल्लामा प्रचलित नेपाली उखानको अध्ययन,” त्रि.वि.(: अप्रकाशित शोधपत्र)
- ढुङ्गेल, वासुदेव (२०७४), “पुष्प दर्पण,” चाबहिल, काठमाडौं: पुष्पलाल मेमोरियल कलेज, (पृ. १३-१५) ।
- पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०५८), नेपाली उखान र गाउँखाने कथा, काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।
- पाण्डेय, पं. फणीन्द्रप्रसाद (२०७३), बृहत् संस्कृत-नेपाली शब्दकोश , काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा. लि. ।
- पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (२०५०), नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।
- प्रभुपाद, श्रीमद् अभयचरणारविन्द भक्तिवेदान्त स्वामी (सन् २०१४), श्रीमद्भगवद्गीता यथारूप, मुंबई : भक्तिवेदान्त बुक ट्रस्ट ।
- शर्मा, नेपाल वसन्तकुमार (२०५८), नेपाली शब्दसागर, काठमाडौं : भाभा पुस्तक भण्डार ।
- श्रीमद्भगवद्गीता (कमलगीता) (२०५६), वाराणसी : जय नेपाल प्रकाशन ।
- श्रीमद्भगवद्गीता (सन् २००१), नेपाली खपडा, वाराणसी : श्री दुर्गा साहित्य भण्डार ।

सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक प्रारूप

भरत बहादुर भण्डारी*

लेखसार

प्रस्तुत आलेख सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक परिचयसँग सम्बन्धित रहेको छ । यस लेखमा सङ्कथन विश्लेषणको सैद्धान्तिक प्रारूपको निरूपण गरिएको छ । यसको उद्देश्य सङ्कथन विश्लेषणको परिचय, पृष्ठभूमि र विकास प्रक्रियाको निरूपण गर्नु, सङ्कथनका प्रकार, क्षेत्र र तत्त्वहरू केलाउनु, यसका युक्तिहरूको विवेचन गर्नु तथा यससम्बद्ध विश्लेषणीय अध्ययनपद्धतिहरूको चर्चा गर्नु रहेको छ । यसको तयारीका क्रममा गुणात्मक अध्ययन ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यसका लागि मूलतः द्वितीयक स्रोतबाट सामग्रीहरू लिइएको छ । वस्तुतः यसमा सामग्रीहरूलाई पुस्तकालयीय विधिबाट सङ्कलन गरिएको छ । प्राप्त तथ्यको विवेचनका क्रममा विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनबाट सङ्कथन विश्लेषणसम्बद्ध सरोकारवालाहरू सबैलाई अपेक्षित सहयोग पुग्ने विश्वास गरिएको छ ।

विशेष शब्दावली : सङ्कथन, सङ्कथन विश्लेषण, सङ्कथनका प्रकार, सङ्कथनको क्षेत्र, सङ्कथनका तत्त्व, सङ्कथनका युक्ति र सङ्कथन विश्लेषणका अध्ययनपद्धति ।

अध्ययनको पृष्ठभूमि

समग्र कथन वा सिङ्गो भाषिक अभिव्यक्ति नै सङ्कथन हो । सङ्कथन संरचनाको व्याख्या-विश्लेषण सङ्कथन विश्लेषण हो । प्रायोगिक भाषा विज्ञानको नवीन शाखाको रूपमा विकसित सङ्कथन विश्लेषण संवाद विश्लेषणदेखि पाठ विश्लेषण हुँदै आख्यान विश्लेषणसम्म आइपुग्दा भाषापरक समालोचना प्रणालीका रूपमा चिनिन थालेको छ । अङ्ग्रेजीको discourse ल्याटिन भाषाको discursus बाट विकसित शब्द हो । यसको अर्थ लगातार कुरा गर्नु भन्ने हुन्छ (घिमिरे, २०६९ : १) । यस आधारमा डिस्कोर्स शब्दको कोशीय अर्थ कुरा गर्नु, बोल्नु वा बातचित गर्नु भन्ने भए तापनि हिजोआज यसको अर्थ विस्तार भएर कोशीय परिधिभन्दा निकै परसम्म पुगेको पाइन्छ । नेपाली भाषाको सङ्कथन शब्द 'कथन' आधारतत्त्वमा 'सम्' उपसर्ग लागेर निर्माण भएको देखिन्छ । जसको अर्थ समग्र कथन अर्थात् सिङ्गो तथा पूर्ण अभिव्यक्ति भन्ने हुन्छ । सङ्कथनलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइ मानिन्छ । संरचनावादीहरूका अनुसार भाषाको सबैभन्दा ठुलो एकाइ सङ्कथन हो । सङ्कथन भाषिक एकाइको विस्तारित रूप हो । यो आफैमा पूर्ण एकाइ पनि हो । सङ्कथन भनेको त्यस्तो अविच्छिन्न भाषिक विस्तार हो जो वाक्यभन्दा ठुलो हुन्छ (शर्मा, २०६३ : १९०) । सम्प्रेषणात्मक क्षमता भएको भाषिक एकाइ भएकाले यो भाषिक उच्चारको सम्पूर्णतासँग सम्बन्धित हुने गर्दछ । सङ्कथनलाई संरचनापरक र सन्दर्भपरक दुई रूपबाट परिभाषित गरिएको पाइन्छ । संरचनापरक परिभाषाअन्तर्गत सङ्कथनलाई वाक्यभन्दा माथिल्ला तहको भाषिक प्रयोगका रूपमा र सन्दर्भपरक परिभाषाअन्तर्गत खास सन्दर्भमा भएको भाषाको प्रयोग वा वास्तविक भाषिक प्रयोगका रूपमा लिएको पाइन्छ । त्यसैले सङ्कथनलाई कुनै सम्बद्ध विषयको आदिदेखि अन्तसम्मको शृङ्खलाबद्ध अभिव्यक्तिका रूपमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ (गौतम, २०६८ : ५७१-५७२) । अवस्था र आवश्यकताअनुसार एउटा शब्द, वाक्यांश, वाक्य र वाक्यभन्दा माथिका विस्तृत भाषिक एकाइसम्मको संरचना सङ्कथनअन्तर्गत पर्नसक्छ । जस्तै; सावधान !, प्रवेश निषेध ! हुँदै एउटा वाक्य, एउटा श्लोकदेखि एक लाख श्लोकको महाभारत पनि एउटा सङ्कथन हो । अङ्ग्रेजीको discourse analysis को समानार्थीका रूपमा नेपालीमा सङ्कथन विश्लेषणको प्रयोग हुने गरेको छ । सङ्कथन संरचनाको व्याख्या र विश्लेषणलाई सङ्कथन विश्लेषण भनिन्छ । यसमा कथ्य र लेख्य रूपमा प्रस्तुत हुने भाषाका माथिल्ला एकाइको अध्ययन विश्लेषण हुन्छ । भाषा सँगसँगै यसको प्राणको रूपमा रहेको अर्थ पनि आएको हुन्छ । भाषामा टेकेर तिनै अर्थ सन्दर्भहरूको खोजी गर्नु नै सङ्कथन विश्लेषण हो । सङ्कथन विश्लेषणको आधार भाषा हो । कृतिमा प्रयुक्त भाषिक रूपले जति सन्दर्भलाई तानेर ल्याउन सक्छ, सङ्कथनको अर्थ त्यहाँसम्म जान सक्छ । यसमा भाषिक सन्दर्भभित्र नआएको विषयलाई ल्याएर वा भाषिक सन्दर्भभन्दा बाहिर गएर अर्थलाई हेर्ने गरिँदैन (पूर्ववत् : ५७२) । सङ्कथन विश्लेषण भाषाको विस्तारित रूपको अध्ययन हो । यो विभिन्न रूपबाट विकास हुँदै आएको

* भरत बहादुर भण्डारी कपन बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षाशास्त्र सङ्कायको नेपाली विषयमा कार्यरत तथा नेपाली कविता क्षेत्रमा क्रियाशील छन् ।

भेटिन्छ । पहिले यो संवाद विश्लेषणका रूपमा चिनिन्थ्यो भने अहिले पाठ विश्लेषण र आख्यान विश्लेषणका रूपमा यसलाई लिन थालिएको छ । संवाद विश्लेषणमा कथ्य भाषाका अभिव्यक्तिहरूको विश्लेषणपद्धतिलाई अपनाइन्छ; पाठ विश्लेषणमा लेख्य भाषाका विभिन्न विधाहरूको विश्लेषणमा जोड दिइन्छ भने आख्यान विश्लेषणमा आख्यानात्मक कृतिमा घटना, चरित्र र परिवेशका बिचको आपसी सम्बन्ध र सङ्गठनका पक्षहरूलाई केलाउने काम हुन्छ । यसमा वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइहरू अनुच्छेद तथा परिच्छेद संरचना र संवादात्मक तथा मनोवादात्मक संरचनाका साथै तिनीहरूबिचको अन्तरसम्बन्धका आधारमा समग्र कृतिको अध्ययन गरिन्छ । रूप, शब्द, पदावली, उपवाक्य र वाक्यहरू व्याकरणका र अनुच्छेद, परिच्छेद आदि सङ्कथनका एकाइ हुन् । वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइका नियम र सीमाहरूको खोजी सङ्कथन विश्लेषणमा हुन्छ । त्यसैले वाक्यको व्याकरणभन्दा छुट्टै सङ्कथनको आफ्नै किसिमको व्याकरण हुन्छ (अधिकारी, २०७४ : २६७) । सङ्कथनलाई समाजभाषावैज्ञानिक आधारमा, मनोभाषावैज्ञानिक आधारमा र विशुद्ध भाषावैज्ञानिक आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । सङ्कथन प्रयोक्ताको आशयको खोजी भएकाले र आशयको अभिव्यक्ति भाषाको माध्यमबाट हुने भएकाले सङ्कथन विश्लेषणमा भाषाको स्वरूपलाई जोड दिने गरिन्छ ।

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यस लेखको तयारीका क्रममा विश्लेषणात्मक अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ । तथ्याङ्कको सङ्कलन, वर्गीकरण र विश्लेषणका लागि गुणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यसमा सामग्री सङ्कलनका लागि पुस्तकालयीय विधिको अनुप्रयोग गरिएको छ । यससँग सम्बन्धित सामग्रीहरू द्वितीयक स्रोतबाट ग्रहण गरिएको छ । सम्बन्धित विषयका प्रकाशित पुस्तकहरू, अनुसन्धान सारहरू, जर्नलहरू, पत्रपत्रिकाहरू आदिलाई यसमा तथ्याङ्क सङ्कलनको द्वितीयक स्रोतका रूपमा लिइएको छ ।

सङ्कथन विश्लेषणको पृष्ठभूमि र विकास

प्रायोगिक भाषा विज्ञानको नवीनतम शाखाका रूपमा सन् १९६० को दशकपछि सङ्कथन विश्लेषण (Discourse analysis) को विकास भएको हो । भाषाविज्ञानमा वाक्यभन्दा माथिल्लो एकाइको अध्ययनप्रति अभिरुचि बढ्दै गएसँगै यससम्बन्धी अध्ययनको प्रारम्भ हो भएको । संरचनावादी भाषाविज्ञानको उत्कर्षका रूपमा अमेरिकी संरचनावादलाई लिइन्छ । त्यसपछि बिस्तारै संरचनावादीहरूको प्रभाव कम हुँदै गएपछि संरचनावादका कमीकमजोरीहरू औल्याउँदै नवीन भाषिक सम्प्रदायहरूको प्रादुर्भाव हुन थाल्दछ । यसै सिलसिलामा रूपार्थपरक व्याकरण, व्यवस्थापरक व्याकरण, रूपान्तरण व्याकरण, कारक व्याकरण हुँदै जब प्रकरणार्थ विज्ञानको अध्ययनले गति लियो त्यसपछि भने सङ्कथन विश्लेषणसम्बन्धी अध्ययनले तीव्रता पाएको देखिन्छ । प्रकरणार्थ विज्ञानको विकासपछि भाषाको प्रायोगिक पक्षको तीव्र खोजी हुन थालेको देखिन्छ । यसले भाषाको सम्प्रेषणीयता, सन्दर्भगत अर्थ तथा वाक्क्रिया सिद्धान्त, सहयोगात्मक सिद्धान्त, संवादात्मक सिद्धान्तजस्ता विभिन्न अर्थसन्दर्भहरूको खोजी गर्ने प्रयत्न गर्दै सङ्कथन विश्लेषणको विकासमा निकै टेवा पुर्‍याएको पाइन्छ । सङ्कथन विश्लेषणको पृष्ठभूमि खोतल्दै जाँदा समाजशास्त्र, मानवशास्त्र, मनोविज्ञान, प्रतीकविज्ञानसम्बन्धी अध्ययनले पनि यसको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको भेटिन्छ भने यसको सैद्धान्तिक आधार र अध्ययन पद्धतिको विकासमा सामाजिक भाषाविज्ञान र मनोभाषाविज्ञानको प्रशस्तै प्रभाव परेको देखिन्छ ।

सर्वप्रथम सङ्कथन विश्लेषण (discourse analysis) भन्ने शब्द भाषावैज्ञानिक जेलिङ ह्यारिसले सन् १९५२ मा एउटा लेखमार्फत् विस्तारित पाठहरू (text) मा भाषातत्त्वहरूको वितरणबारे चर्चा गर्दा प्रयोग गरेका थिए । उनले यसमा हेयर टनिक (केश संवर्धक) को विज्ञापनको भाषालाई उदाहरणका रूपमा विश्लेषण गरेर सङ्कथनमा पनि वाक्य व्याकरण विस्तारित भएको देखाएका थिए । यसरी उनले व्याकरण वाक्यभित्र मात्र सीमित नभएर सोभन्दामाथि पनि रहेकोतर्फ ध्यानाकर्षण गराएका थिए । ह्यारिसको उक्त विश्लेषणले भाषा प्रयोग र यसको सामाजिक सन्दर्भसँग सम्बन्धित कुरा औल्याउन खोजेको छ । सङ्कथन विश्लेषणका दृष्टिले यस घटनालाई प्रारम्भ बिन्दु मानिन्छ (पूर्ववत् : २६९) । खासमा चम्स्कीभन्दा पूर्वको व्याकरणिक अध्ययन पदकेन्द्री रहेको देखिन्छ भने चम्स्कीको चाहिँ वाक्यकेन्द्री व्याकरण मानिन्छ । संरचनावादीका कमजोरीहरू केलाउँदै उदाएका चम्स्की पनि वाक्यभन्दा माथि उठ्न सकेनन् । तथापि भाषिक अध्ययन परम्परा त्यतिमै सीमित हुन सक्दैनथ्यो । वाक्यभन्दामाथि भनै विस्तृत क्षेत्र भाषिक अध्ययनका लागि बाँकी रहेको र जुन भाषाको प्रायोगिक पक्षसँग सम्बन्धित भएको महसुस गर्दै त्यसपछिका भाषावैज्ञानिकहरू सङ्कथनको अध्ययनतर्फ आकर्षित भएको पाइन्छ । प्रारम्भमा कथ्य भाषालाई मात्र ध्यान दिइए तापनि बिस्तारै लेख्य भाषाका विविध स्वरूपहरूप्रति

यसले रुचि बढाउँदै लगेको देखिन्छ । त्यस्तै सुरुमा संवाद विश्लेषणका रूपमा चिनिएको सङ्कथन विश्लेषण पाठ विश्लेषण र आख्यान विश्लेषणसम्म आइपुग्दा भाषाकेन्द्री समालोचना प्रणालीका रूपमा पनि चिनिन थालेको छ ।

सङ्कथनका प्रकार

सङ्कथन मूलतः भाषिक अभिव्यक्ति भए तापनि भाषेतर सन्दर्भहरूले पनि कतिपय अवस्थामा सिङ्गो पाठले बुझाउने अभिप्राय प्रकट गरिरहेका हुन्छन् । मौखिक अभिव्यक्तिलाई कथ्य र लिखित अभिव्यक्तिलाई लेख्य भन्ने चलन छ । यसबाहेक विशेष किसिमका सङ्केतहरू मार्फत् प्रस्तुत अभिव्यक्तिहरूलाई साङ्केतिक सङ्कथनका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसकारण सङ्कथनलाई कथ्य, लेख्य र साङ्केतिक गरी तिन भागमा बाँड्न सकिन्छ :

कथ्य सङ्कथन : कथ्य सङ्कथन मौखिक अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित छ । कुराकानी, वार्तालाप, गफगाफ, ठट्ट्याली, गालीगलौज, छलफल, अन्तरक्रिया, वादविवाद, वक्तृता, व्याख्यान, मौखिक वर्णन, प्रवचन, भाषण, प्रश्नोत्तर, सान्त्वना, समवेदना, आलोचना, प्रशंसा, बधाई, शुभकामना, माफी, आज्ञा, निर्देशन आदिजस्ता मौखिक क्रियाकलापहरू कथ्य सङ्कथनअन्तर्गत पर्दछन् । कथ्य सङ्कथन अनौपचारिक प्रकृतिको हुन्छ । यसमा वक्ता र श्रोताको प्रत्यक्ष उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ । वक्ता र श्रोताको आमनेसामने स्थितिमा मात्र कथ्य सङ्कथन सम्पन्न हुनसक्छ । कथ्य सङ्कथन सम्प्रेषणीय हुनु अनिवार्य हुन्छ नत्र यो अगाडि बढ्न सक्दैन । वक्ताले बोलेको कुरा श्रोताले बुझ्न भने यसमा बाधा उत्पन्न हुन्छ । त्यसकारण यसमा श्रोताको पृष्ठभूमि र परिवेशअनुसार वक्ताले बोल्नुपर्दछ । कथ्य सङ्कथनमा वक्ता र श्रोताको भूमिका परिवर्तन भइरहनसक्छ । उही व्यक्ति घरि वक्ता, घरि श्रोताको भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ र यसमा तत्काल पृष्ठपोषण प्राप्त हुने वातावरण पनि रहेको हुन्छ । कथ्य सङ्कथनमा बोलीचालीको भाषाको प्रयोग भएकाले यसमा स्थानीय भाषाको प्रभाव रहने, थेंगो र निपातहरूको बढी प्रयोग हुने, अपूर्ण वाक्य पनि समावेश हुने तथा हाउभाउपूर्ण प्रस्तुति रहने गर्दछ । यो साक्षर र निरक्षर दुवै खालका व्यक्तिका लागि सम्प्रेष्य हुन्छ । अभिव्यक्तिमा सामान्यता रहनु तथा सरलता, स्वाभाविकता र लचिलोपना हुनु यसको विशेषता मानिन्छ । सङ्कथनसम्बन्धी अध्ययनको प्रारम्भिक अवधारणा कथ्य सङ्कथनबाटै सुरु भएको हो ।

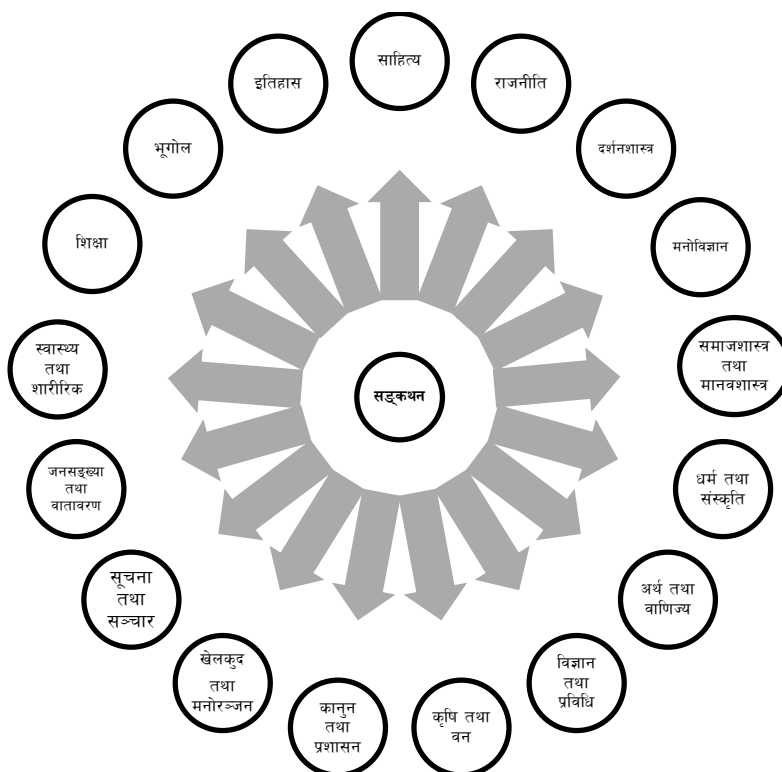
लेख्य सङ्कथन : लेख्य सङ्कथन लिखित अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित छ । सूचना, विज्ञापन, निवेदन, चिठीपत्र, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार तथा लेखहरू, रसिद, डाक्टरको पर्जी, किनमेलको सूची, विद्यार्थीका उत्तर पुस्तिका, कानूनका मस्यौदाहरू, कार्यक्रमका प्रतिवेदनहरू, साहित्यिक रचनाहरू, पाण्डुलिपिहरू, अभिलेखहरू, शिलालेखहरू लगायत भाषाका सबै प्रकारका लिखित रूपहरू लेख्य सङ्कथनअन्तर्गत पर्दछन् । लेख्य सङ्कथन औपचारिक प्रकृतिको हुन्छ । यसमा प्रायः स्तरीय एवम् मानक भाषाको प्रयोग हुन्छ । यो कथ्यभन्दा व्यवस्थित हुन्छ । लेख्य सङ्कथनमा लेखक र पाठकको प्रत्यक्ष उपस्थिति वा संलग्नता रहँदैन । यिनका बिच प्रत्यक्ष नभई अप्रत्यक्ष सम्बन्ध रहेको हुन्छ । कथ्यमाभैं यसमा लेखकले पाठकको पृष्ठभूमि र परिवेश बुझेर मात्र अभिव्यक्ति दिनु जरुरी हुँदैन । तत्काल पृष्ठपोषण प्राप्त हुने वातावरण पनि यसमा रहेको हुँदैन । कथ्य सङ्कथनमाभैं यसमा प्रस्तोताले तत्काल आफ्नो अभिव्यक्ति सच्याउने तथा स्पष्टीकरण दिने अवसर पाउँदैन । आङ्गिक हाउभाउको यसमा कुनै स्थान रहँदैन । लेख्य सङ्कथनलाई विशिष्ट किसिमको भाषिक अभिव्यक्ति मानिन्छ । यो शिक्षित मानिसहरूका लागि मात्र सम्प्रेष्य हुन्छ । यसमा लेखकको मौलिकता, बौद्धिकता तथा सिर्जनात्मक क्षमताको प्रभाव रहेको हुन्छ । कथ्य सङ्कथनको तुलनामा यो कम गतिशील हुन्छ र यसमा कर्मवाच्य र भाववाच्यको बढी प्रयोग हुने गर्दछ । भाषिक सामग्रीहरूमा बढी निर्भर रहनेहुनाले लेख्य सङ्कथनहरू भरिला, खँदिला र सुगठित हुने गर्दछन् । सीमित लेख्य चिह्नहरूका माध्यमबाट असीमित भाषिक अभिव्यक्तिहरूको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्ने भएकाले लेख्य सङ्कथनमा लेखक बढी सचेत हुनुपर्ने देखिन्छ । कथ्य सङ्कथन पछि मात्र यसको अध्ययन सुरु भएको भए तापनि विस्तृत विषय र व्यापक मानवीय संवेदनालाई गम्भीर रूपमा पर्गल्न यसको आवश्यकता पर्ने भएकाले लेख्य सङ्कथनको अध्ययनप्रति दिनानुदिन चासो बढ्दै गएको देखिन्छ ।

साङ्केतिक सङ्कथन : मौखिक र लिखित रूपमा नभई सङ्केतका माध्यमबाट प्रकट हुने सङ्कथन साङ्केतिक सङ्कथन हो । कतिपय अवस्थामा अभिव्यक्ति मौखिक र लिखित रूपमा व्यक्त नभई विशेष प्रकारका सङ्केतहरूका माध्यमबाट प्रकट हुन्छ । यस्ता सङ्केतहरूले पनि सिङ्गो पाठले व्यक्त गर्ने अभिप्राय प्रस्तुत गरिरहेका हुन्छन् । साङ्केतिक सङ्कथनको स्वरूप भाषेतर प्रकृतिको हुन्छ । यसको प्रयोग विशिष्ट सन्दर्भमा गरिन्छ । यसप्रकारका सङ्कथनहरू खेलकुद, यातायात, अस्पताल आदि क्षेत्रमा बढी प्रयोग भएका देखिन्छन् । यिनीहरूले साङ्केतिक रूपमा भए पनि निश्चित अर्थ वहन गरिरहेका हुन्छन् । सङ्कथनका रूपमा प्रयुक्त सङ्केतहरू शाब्दिक र अशाब्दिक गरी दुई किसिमका हुने गर्दछन् । शाब्दिक सङ्केतअन्तर्गत विशेष समयमा विशेष व्यक्ति वा वस्तुले विशेष प्रयोजनका लागि निकाल्ने आवाजहरू जस्तै;

ताली, चुटकी, सिठी एवम् रुवाइ र हँसाइका आवाजहरू, मानवेतर प्राणीका विशेष आवाजहरू, विभिन्न सूचनाबोधक घन्टीहरू, एम्बुलेन्स, दमकल वा गाडीका हर्नहरू आदि पर्दछन् । त्यस्तै अशाब्दिक सङ्केतअन्तर्गत सडकका ट्राफिक बत्ती र चिह्नहरू, खेलकुदमा प्रयोग हुने विभिन्न सङ्केत र चिह्नहरू, स्वास्थ्यकर्मीका सङ्केत र चिह्नहरू, विभिन्न देश तथा संस्थाका भन्डा तथा लोगोहरू, विभिन्न धार्मिक सम्प्रदायसूचक रेखाचित्रहरू, विभिन्न रडका कपडा, कागज वा वस्तुहरू, मानवीय तथा मानवेतर आङ्गिक इसाराहरू आदि पर्दछन् ।

सङ्कथनको क्षेत्र

भाषाको प्रयोग जहाँजहाँ हुन्छ सङ्कथनको क्षेत्र त्यहीँसम्म फैलिएको छ । हिजोआज डिस्कर्सको प्रयोग विषय वा विधा बुझाउने शब्दका रूपमा पनि हुने गरेकाले यसको क्षेत्र निकै फैलिएको सजिलै अनुमान गर्न सकिन्छ । सङ्कथनको क्षेत्रलाई तलको आरेखद्वारा चिनाउन सकिन्छ :

सामान्यदेखि विशिष्ट अभिव्यक्तिसम्मका भाषिक उच्चारहरू सङ्कथनका क्षेत्रअन्तर्गत पर्दछन् । सबै प्रकारका साहित्यिक तथा साहित्येतर अभिव्यक्तिहरू सङ्कथन विश्लेषणका क्षेत्र हुन् । सङ्कथन संरचना र सन्दर्भ विशेषको पूर्ण अभिव्यक्ति हो । त्यसैले सङ्कथन वा सङ्कथन विश्लेषणका क्षेत्रहरू पनि यिनै संरचना र सन्दर्भगत दुई पक्षबाट दिग्दर्शित भएका हुन्छन् (पौडेल, २०७२ : २) । शब्ददेखि माथिका सबै भाषिक एकाइहरू सङ्कथन अध्ययनका क्षेत्रभित्र पर्दछन् । सङ्कथन विश्लेषणमा ससाना सूक्ति, श्लोक, हाइकु वा उखान टुक्कादेखि महाकाव्य, महानाटक, महाख्यानसम्मका अभिव्यक्तिहरू समेटिन्छन् ।

सङ्कथनका तत्त्वहरू

सङ्कथन निर्माणका लागि चाहिने उपकरणलाई नै सङ्कथनका तत्त्व भनिन्छ । कुनै पाठलाई निश्चित संरचना प्रदान गर्न संरचक घटकहरूको आवश्यकता पर्छ र तिनै संरचक घटकहरू सङ्कथनका तत्त्व हुन् । यिनलाई सम्प्रेषणका तत्त्वका रूपमा पनि लिइन्छ (अधिकारी, २०७४ : २७६) । सङ्कथनमा विभिन्न पक्षहरू अन्तर्निहित हुन्छन् । यस्ता पक्षहरूले सङ्कथनलाई पूर्ण बनाउने काम गर्दछन् । सङ्कथनलाई सर्वाङ्गपूर्ण बनाउन आउने पक्षहरूले नै तत्त्वको काम गरेका हुन्छन् :

प्रस्तोता (वक्ता/लेखक) : सङ्कथनात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्ने व्यक्ति नै प्रस्तोता हो । कथ्य अभिव्यक्तिमा वक्ता नै प्रस्तोता हो भने लेख्य अभिव्यक्तिमा लेखक नै प्रस्तोता हो । सङ्कथनमा प्रस्तोताको सर्वोपरि भूमिका रहेको हुन्छ । सङ्कथनको आरम्भ, विकास र अन्त्य सबै प्रस्तोताको माध्यमबाट सम्पन्न हुन्छ । सम्प्रेषणात्मक गतिविधिको सञ्चालक भएकाले प्रस्तोताले नै श्रोता वा पाठकको ध्यानाकर्षण गराउने, अर्कोतिर मोड्ने तथा बोद्धाको स्तर अनुरूप विषय वा विचारको अभिव्यक्तिमा उतारचढाव ल्याउने आदि महत्त्वपूर्ण काम गर्दछ ।

बोद्धा (श्रोता/पाठक) : प्रस्तोताले प्रस्तुत गरेको विषयवस्तु ग्रहण गर्ने बोद्धा हो । कथ्य अभिव्यक्तिमा श्रोता नै बोद्धा हो भने लेख्य अभिव्यक्तिमा पाठक नै बोद्धा हो । वास्तवमा सङ्कथन जसप्रति लक्षित हुन्छ, त्यो नै बोद्धा हो । प्रस्तोताको अभिव्यक्तिलाई ग्रहण गर्दै बोद्धाले आफ्नो धारणा निर्माण गर्दछ । प्रस्तोताको उद्देश्य भनेकै बोद्धामा आफ्नो कुरा सम्प्रेषण गर्नु हो । त्यसकारण बोद्धा अभिव्यक्तिको गन्तव्यको रूपमा रहेको हुन्छ । कथ्य सङ्कथनमा बोद्धा (श्रोता) को प्रत्यक्ष उपस्थिति रहेको हुन्छ भने लेख्य सङ्कथनमा बोद्धा (पाठक) को अप्रत्यक्ष उपस्थिति रहेको हुन्छ । कथ्य सङ्कथनमा प्रस्तोतासमक्ष बोद्धाले प्रश्न गर्न, वादविवाद गर्न, सहमति वा असहमति प्रकट गर्न सक्छ भने लेख्य सङ्कथनमा बोद्धा तटस्थ पाठकका रूपमा रहेर पाठको आस्वादन मात्र गर्दछ ।

मार्ग/माध्यम : सङ्कथनलाई सम्प्रेषण गर्नका लागि कुनै न कुनै मार्ग वा बाटो चाहिन्छ । तसर्थ सङ्कथनमा सम्प्रेषणको माध्यमलाई नै मार्गको रूपमा लिइन्छ । प्रस्तोता र बोद्धाबिच सम्पर्क स्थापित गर्ने काम मार्गले गर्दछ । प्रस्तोताको कुरा बोद्धासम्म पुऱ्याउन कुनै न कुनै माध्यम चाहिन्छ । त्यसलाई नै मार्ग भनिन्छ । मौखिक र लिखित गरी अभिव्यक्तिका दुइटै माध्यम हुन्छन् । कथ्य सङ्कथनको माध्यम मौखिक रहेको हुन्छ भने लेख्य सङ्कथनको माध्यम लिखित रहेको हुन्छ । मौखिक र लिखित बाहेक रेडियो, टेलिभिजन, टेलिफोन, इन्टरनेट आदि माध्यमलाई इलेक्ट्रोनिक मार्ग भन्न सकिन्छ ।

सूचनाको स्वरूप : सङ्कथनले सङ्केत गरेको विधागत स्वरूप नै सूचनाको स्वरूप हो । मौखिक, लिखित तथा अन्य माध्यमबाट सूचनाको सम्प्रेषण भएको हुन्छ र त्यस्ता सूचनाहरूलाई प्रसारित वा प्रस्तुत गर्ने शैली वा विधा भने फरकफरक हुने गर्दछन् । त्यसकारण सूचनाको स्वरूपले सङ्कथनमा विविधता ल्याइदिन्छ । सूचनाको प्रकृतिअनुसार सङ्कथन निर्देशित भएको हुन्छ । कुराकानी, छलफल, वादविवाद, वर्णन, विश्लेषण, चिठी, विज्ञापन आदिमा एउटै विषयवस्तुलाई पनि फरकफरक ढाँचा र शैलीमा व्यक्त गर्न सकिन्छ । यसले विषयवस्तुलाई औपचारिक वा अनौपचारिक, गम्भीर वा सतही, रोचक वा अरोचक आदि बनाइदिनसक्छ ।

कोड : कोड भनेको भाषा वा भाषिक रूपहरूको छनोट हो अर्थात् भाषिक सङ्केतलाई नै कोडका रूपमा स्वीकार गर्न सकिन्छ । कोडको छनोटले पनि सङ्कथनको स्वरूपमा भिन्नता ल्याइदिनसक्छ । कुनै सङ्कथनमा मानक भाषाको प्रयोग भएको हुन्छ भने कुनैमा स्थानीय भाषाको प्रयोग भएको हुनसक्छ । त्यस्तै कुनै सङ्कथन सामान्य भाषाले बनेको हुन्छ भने कुनैमा विशिष्ट भाषाको प्रयोग भएको हुन्छ । नेपाली भाषाका सन्दर्भमा अभै भन्नुपर्दा कुनै सङ्कथन तत्समनिष्ठ भाषामा, कुनै तद्भवनिष्ठ भाषामा, कुनै भरौ नेपालीमा भने कुनै सङ्कथनमा आगन्तुक शब्दको बाहुल्य रहेको हुन्छ । जुनसुकै कोडको प्रयोग भए तापनि कोड वा भाषाविना सङ्कथनहरूको निर्माण हुन नसक्ने भएकाले यो सङ्कथनको अनिवार्य तत्त्वको रूपमा रहेको छ ।

परिवेश : सङ्कथनमा व्यक्त विचार, विषय तथा घटनासँग सम्बन्धित भएर आउने समय, स्थान र परिस्थितिलाई परिवेश भनिन्छ । सङ्कथनको निर्माणमा परिवेशको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ अर्थात् सङ्कथनमा व्यक्त भएको विषयलाई परिवेशले पनि प्रभावित गरेको हुन्छ । ग्रामीण परिवेश, सहरिया परिवेश, प्राचीन, मध्यकालीन र आधुनिक परिवेश, औपचारिक तथा अनौपचारिक परिवेश; त्यस्तै सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक तथा आर्थिक आदि विभिन्न परिवेशहरूले प्रस्तोताले प्रस्तुत गर्ने विषय प्रभावित हुने भएकाले सङ्कथनको निर्माणमा परिवेशलाई पनि महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा लिइन्छ । सामाजिक तथा प्राकृतिक व्यवस्था तथा उपव्यवस्थाका आधारमा बाह्य परिवेशको निर्माण भएको हुन्छ भने व्यक्ति विशेषका मानसिक, बौद्धिक तथा संवेगात्मक स्थिति-परिस्थितिअनुरूप आन्तरिक परिवेशको निर्माण भएको हुन्छ (पौडेल, २०७१ : १९) ।

विषय/विचार : विषयलाई कथ्य, विचार वा शीर्षक पनि भन्न सकिन्छ । सङ्कथनमा कुनै न कुनै विषयवस्तु कथ्य वा विचारका रूपमा रहने गर्दछ । विषयले आन्तरिक तथा बाह्य दुवै प्रकारका विचार वा कथ्यलाई सङ्केत गरेको हुन्छ । सङ्कथन प्रस्तुत गर्दा प्रस्तोताले बोद्धासमक्ष विषयवस्तुका रूपमा कुनै न कुनै सन्देश प्रवाहित गरिरहेको हुन्छ । विचार वस्तुप्रधान, घटनाप्रधान, व्यक्तिप्रधान आदि के कस्तो रहेको छ त्यसले पनि सङ्कथनलाई निर्देशित गरिरहेको हुन्छ । कुनै

पनि सङ्कथनमा अनिवार्य रूपमा कुनै न कुनै विषय वा विचार अभिव्यक्त हुने भएकाले यसलाई सङ्कथनको अनिवार्य र महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा लिने गरिन्छ ।

सङ्कथनका युक्तिहरू

युक्ति भनेको उपाय हो । सङ्कथनमा यसलाई पाठभित्रको सम्बन्धको रूपमा हेर्न सकिन्छ । कुनै पनि पाठलाई पूर्णता प्रदान गर्नका लागि त्यसमा आन्तरिक तथा बाह्य सम्बन्ध स्थापित गर्नु जरुरी हुन्छ । तसर्थ सङ्कथनमा अभिव्यक्तिलाई क्रमबद्ध रूपमा सम्बन्धित बनाउन आउने युक्तिहरू नै सङ्कथनका युक्तिहरू हुन् । सङ्कथनलाई सम्प्रेषणीय बनाउनका लागि यसका युक्तिहरूको आवश्यकता पर्दछ । त्यस्ता युक्तिहरूमा सम्बद्धक र सम्बद्धनलाई मुख्य मानिन्छ । सङ्कथनलाई संरचनात्मक र आर्थी दृष्टिले पूर्ण बनाउन सम्बद्धक र सम्बद्धनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

सम्बद्धक

सङ्कथनमा प्रयुक्त बाह्य सम्बन्धलाई सम्बद्धक भनिन्छ । यो भाषिक एकाइका विचमा सम्बन्ध स्थापना गरेर प्रस्तुतिलाई प्रसङ्गानुकूल बनाउने युक्ति हो । सङ्कथन संरचनामा आवद्ध एकाइहरूविच अन्तःसम्बन्ध स्थापित गर्न आउने भाषिक तत्त्वलाई सम्बद्धक भनिन्छ । यसले भाषिक अभिव्यक्तिको बाह्य संरचनासँग सम्बन्ध राख्दछ । सम्बद्धकको काम वाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइविच पारस्परिक सम्बन्ध देखाउनु हो । यो सङ्कथनमा प्रयुक्त भाषिक एकाइहरूको जोर्नी हो । यसलाई संसक्ति पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । वाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइहरूविच अन्तरसम्बन्ध जनाउन आउने सार्वनामिक, कालिक, दैशिक आदि भाषिक तत्त्वलाई सम्बद्धकका रूपमा लिइन्छ । यसलाई भाषिक एकाइहरूविचको अन्वयक वा जोडक पनि भन्न सकिन्छ । तसर्थ सङ्कथनका सन्दर्भमा सम्बद्धकलाई वाक्यभन्दा माथिल्लो तहमा अन्तरवाक्यीय सम्बद्धताका लागि प्रयुक्त हुने भाषिक जोर्नीका रूपमा लिइन्छ (अधिकारी, २०७४ : २७२) । यो शब्द, पदावली, उपवाक्य एवम् वाक्यविच शृङ्खला वा अन्विति दर्साउन आउने युक्ति हो ।

सम्बद्धक भनेको कुनै पाठभित्र निहित भाषिक अन्तरसम्बन्ध हो । यसले पाठभित्रका भाषिक एकाइहरूलाई निश्चित सम्बन्ध सूत्रमा बाँध्न मद्दत गर्दछ । यसले शब्ददेखि माथिका भाषिक एकाइहरूलाई एकजुट पार्न सहयोग गर्छ । सङ्कथनमा प्रस्तुत विषय वा विचारको शृङ्खलालाई विस्तार गर्न, खुम्च्याउन, स्पष्टीकरण दिन, कार्यकारण सम्बन्ध स्थापित गर्न, उत्तेजनाअनुसार प्रतिक्रिया व्यक्त गर्न, अनुक्रम मिलाउन, विकल्प दिन, तुलना गर्न, व्याख्या र वर्णन गर्न आदि विभिन्न सम्बन्ध जनाउन सम्बद्धकहरू आउँछन् । सङ्कथनमा बुनोटको सिर्जना गर्न, अभिव्यक्तिको अविच्छिन्न भाषिक शृङ्खला कायम गर्न र अभिव्यक्तिलाई मितव्ययी बनाउन विशेष भूमिका निर्वाह गर्ने सम्बद्धक विभिन्न किसिमका हुन्छन् :

व्याकरणिक सम्बद्धक

भाषिक अभिव्यक्तिलाई अन्वितिपूर्ण बनाउन आउने व्याकरणसँग सम्बन्धित तत्त्वलाई व्याकरणिक सम्बद्धक भनिन्छ । यिनीहरूले सङ्कथनको संरचनामा आई व्याकरणिक सम्बन्ध कायम गर्ने काम गर्दछन् । सङ्कथनमा सम्बद्धकका रूपमा काम गर्ने व्याकरणिक एकाइहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । व्याकरणिक सम्बद्धकहरू निम्नानुसार छन् :

क) सन्दर्भ निर्देशी

कुनै निश्चित व्यक्ति, वस्तु वा स्थितिलाई सूचित गर्ने वा देखाउने व्याकरणिक एकाइहरू सन्दर्भ निर्देशी हुन् । अङ्ग्रेजीको Reference को समानार्थीका रूपमा नेपालीमा सन्दर्भ निर्देशी शब्दको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यसमा प्रस्तोताले बोढालाई कुनै व्यक्ति, वस्तु वा स्थितिबारे केही कुरा बुझाउनका लागि कुनै व्याकरणिक एकाइको प्रयोग गर्दछ । यसबाट बोढालाई प्रस्तोताले सूचित गर्न चाहेको व्यक्ति, वस्तु, काल र स्थानको पहिचान हुन्छ । सन्दर्भ निर्देशी सम्बद्धकका रूपमा प्रायः स्थानवाचक र कालवाचक क्रियायोगी एवम् नामयोगी र दर्शक विशेषणले काम गरेका हुन्छन् । सङ्कथनमा यस्ता एकाइहरूले विषय वा विचारलाई शृङ्खलित एवम् सिलसिलेवार बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । स्थानिक, कालिक र दर्शक गरी सन्दर्भ निर्देशीलाई तिन भागमा बाँड्न सकिन्छ :

अ) स्थानिक : पाठमा स्थानसम्बन्धी सूचना उपलब्ध गराउने शब्दजन्य सूचकहरू पर्याप्त मात्रामा प्रयोग भएका हुन्छन् । यसअन्तर्गत तल, माथि, भित्र, बाहिर, अघि, पछि, भरि, सम्म, यहाँ, त्यहाँ, यता, उता, कहाँ, कता, वनमा, धनगढीबाट, घरतिर आदिजस्ता स्थानिक सन्दर्भकहरू पर्दछन् ।

आ) कालिक : पाठमा समयसम्बन्धी सूचना उपलब्ध गराउने शब्दजन्य सूचकहरूको पनि प्रयोग भएको हुन्छ । यसअन्तर्गत अहिले, उहिले, पहिले, कहिले, हिजो, आज, भोलि, पर्सि, बिहान, बेलुकी, साँझ, दिउँसो, राती, पोहोर, अगामी, त्यसपछि, बारम्बार, कहिलेकाहीँ, पाँच वर्षअघि, २००७ सालमा आदिजस्ता कालिक सन्दर्भकहरू पर्दछन् ।

इ) दर्शक : पाठमा कुनै व्यक्ति, वस्तु वा धारणालाई दर्साउन वा देखाउन आउने शब्दजन्य सूचकहरू प्रयोग भएका हुन्छन् । यसअन्तर्गत यो, त्यो, यी, ती जस्ता सार्वनामिक दर्शक विशेषणहरू पर्दछन् ।

ख) सर्वनाम

नामको सट्टामा नामकै ठाउँमा प्रयोग हुने पदलाई सर्वनाम भनिन्छ । अभिव्यक्तिका क्रममा एउटै नामलाई बारम्बार दोहोर्याउनु पर्ने स्थितिका कारण उत्पन्न हुने निरसता र पट्टयारपनको अन्त्यका लागि सर्वनामको प्रयोग भएको हुन्छ । सङ्कथनमा प्रस्तुत विचारलाई सङ्गठित गरेर उपयुक्त कार्य-कारण शृङ्खलामा बाँधी अभिव्यक्तिलाई अर्थपूर्ण बनाउन पनि सार्वनामिक शब्दहरूको उपयोग गरिएको हुन्छ । यस्ता सार्वनामिक शब्दहरूले अन्तरवाक्यीय र वाक्यान्तरिक दुवै रूपमा प्रस्तुत भई कतै अग्र र कतै पश्च सन्दर्भकका रूपमा काम गरेका हुन्छन् ।

ग) संयोजक

शब्द, पदावली तथा उपवाक्यहरूलाई जोड्ने पदहरू संयोजक हुन् । परम्परागत व्याकरणले संयोजक मानेका एकाइहरूले पनि सङ्कथनमा सम्बद्धकको काम गरेका हुन्छन् । दुई वा दुईभन्दा बढी भाषिक एकाइहरूलाई जोड्नका लागि यिनीहरूको प्रयोग भएको हुन्छ अर्थात् संयोजकले पाठमा भाषिक जोर्नीका रूपमा काम गरेका हुन्छन् । यिनले पाठमा प्रयुक्त प्रसङ्ग र घटनाको निरन्तरतालाई जोडेर आपसी अन्तरसम्बन्ध कायम गर्दछन् । संयोजक पदहरूले सङ्कथनमा वैचारिक शृङ्खलालाई संयोजन गर्ने, वियोजन गर्ने, वैपरीत्य देखाउने, समानता देखाउने, अधीनस्थता देखाउने आदिजस्ता कार्यमा भूमिका खेलेका हुन्छन् ।

घ) प्रतिस्थापन

पाठमा पहिले प्रस्तुत भएको भाषिक सन्दर्भकका सट्टामा अर्को कुनै भाषिक सन्दर्भकको प्रयोग गर्नुलाई प्रतिस्थापन भनिन्छ । कुनै एउटा शब्द, पदावली, उपवाक्य वा वाक्यको ठाउँमा समानान्तर अर्थ दिने अर्को शब्द, पदावली, उपवाक्य वा वाक्यलाई प्रतिस्थापन गर्न सकिन्छ । यसले पुनरावृत्ति तथा पुनरुक्तिबाट सिर्जित नियमितता, एकरसता तथा अशोभनीयताको निराकरण गरी अभिव्यक्तिमा नवीनता, विविधता र सङ्क्षिप्तताको सिर्जना गर्दछ । यसो, त्यसो, यति, त्यति, यही, त्यही, यसो गरेर, यसो हुनाले, यस्तै, यसैगरी, यसर्थ, तसर्थ, त्यसैले, त्यसकारण, यसरी, यस रूपमा, त्यसबेला, यदि, यहाँनिर परिणामस्वरूप, फलस्वरूप, अतः, अन्ततः, वस्तुतः आदि एकाइहरू प्रतिस्थापन युक्तिका रूपमा आएका हुन्छन् ।

ड) लोप

सङ्कथनमा कतिपय पूर्वानुमान गर्न सकिने भाषिक एकाइहरू लोप भएका हुन्छन् । यसरी अन्यान्य सन्दर्भहरूबाट अर्थसङ्गति कायम गर्न सकिने स्थितिमा दोहोरिएका अंशलाई गायब गर्नु नै लोप हो । लोपमा भाषिक संरचनाको उपस्थिति नभए पनि विचारको प्रस्तुतिमा कुनै असर परेको हुँदैन । पाठमा लोप भएका एकाइहरूलाई पाठकले पूर्वप्रसङ्ग र परप्रसङ्ग आदिका माध्यमबाट अर्थको पुनर्निर्माण गरेर बुझ्न सक्दछन् । लोप भएको खाली स्थान भर्ने जिम्मा पाठकलाई छोडिएको हुन्छ । यसले अभिव्यक्तिलाई सूत्रात्मक र खँदिलो बनाउँछ । सङ्कथनमा पद, पदावली, उपवाक्य, वाक्य आदिको लोपले सम्बद्धकको काम गरेका हुन्छन् ।

कोशीय सम्बद्धक

सङ्कथनमा सम्बद्धकको काम गर्न आउने कोशीय वा शाब्दिक एकाइहरूलाई यसअन्तर्गत राख्न सकिन्छ । वाक्यान्तरिक तथा अन्तरवाक्यीय सम्बन्ध कायम गर्न व्याकरणिक एकाइहरू बाहेक कोशीय एकाइहरूले पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । त्यसैले यस्ता कोशीय एकाइलाई पनि सम्बद्धकका रूपमा चिनाउन सकिन्छ । शब्दका विभिन्न (पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनेकार्थी, समावेशी आदि) अर्थसम्बन्धहरू हुन्छन् । यिनीहरूले सङ्कथनमा व्यक्त विषय वा विचारलाई शृङ्खलाबद्ध बनाउँदै व्यवस्थितरूपमा अगाडि बढाउने काम गर्दछन् । कोशीय सम्बद्धकहरू निम्नानुसार छन् :

क) पर्यायवाची

पाठमा प्रयुक्त भाषिक एकाइहरू रूपमा भिन्न भिन्न भइकन एउटै अर्थ बुझाउन आएमा पर्यायवाची अर्थसम्बन्ध हुन्छ । अर्थ एउटै तर रूप र संरचना भिन्न भएका यस्ता शब्दहरूले पाठलाई विविधतायुक्त बनाएर अर्थ सम्प्रेषण गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । यस्ता पर्यायवाची शब्दहरूले विषयको प्रस्तुतिलाई विशृङ्खलित हुन नदिई सङ्केतित सन्दर्भतर्फ प्रवेश गराउँदै पाठलाई परस्पर अन्वितपूर्ण बनाउन मद्दत गर्दछन् ।

ख) विपरीतार्थी

पाठमा प्रयुक्त भाषिक एकाइहरू समानान्तर रूपमा परस्पर विरोधी अर्थ प्रकट गर्न आएमा विपरीतार्थी अर्थसम्बन्ध हुन्छ । यस्ता विपरीतार्थी शब्दहरूले भाव वा विचारमा परस्पर अर्थहरूको स्वीकार तथा निषेधलाई सङ्केत गर्दछन् । यस्ता सन्दर्भहरूले पाठलाई विषयसँग सम्बद्ध गराएर विचारलाई अन्वितपूर्ण बनाउन भूमिका खेलेका हुन्छन् ।

ग) अनेकार्थी

पाठमा प्रयुक्त भाषिक एकाइहरूले एकभन्दा बढी अर्थ बुझाएमा अनेकार्थी अर्थसम्बन्ध हुन्छ । एउटै शब्दद्वारा अनेक अर्थ सम्प्रेषण गर्ने यस्ता एकाइहरूले पाठलाई भाषिकरूपमा अन्तरसम्बन्धित गराउँदै सङ्कथनमा अर्थसम्बन्धको खोजीमा निरन्तरता कायम गर्न मद्दत गर्दछन् । यस्ता अनेकार्थी शब्दहरूको अर्थगत पहिचान भने प्रस्तोता र बोद्धाको पृष्ठभूमि, परिवेश, सन्दर्भ तथा आशयद्वारा मात्र गर्न सकिन्छ ।

घ) समावेशी

कुनै दुई भिन्नाभिन्नै शब्दहरूमध्ये एउटाभित्र अर्कोको अर्थ समावेश हुन सक्ने अवस्था भएमा अनेकार्थी अर्थसम्बन्ध हुन्छ । यस्तो अवस्थामा जुन शब्दको अर्थमा अर्को शब्दको अर्थ समावेश हुन्छ, त्यसलाई समावेशक र जुन शब्दको अर्थ अर्को शब्दको अर्थमा समावेश हुन्छ, त्यसलाई समावेशित भनिन्छ । सङ्कथनमा यस्ता शब्दहरूले पनि सम्बद्धकको काम गरेका हुन्छन् । यस्ता शब्दहरूले पाठलाई भाषिक रूपमा अन्तरसम्बन्धित गराएर अर्थको प्रवाहलाई सबल बनाउन सहयोग पुऱ्याएका हुन्छन् ।

ङ) पुनरावृत्ति

पुनरावृत्ति भन्नाले दोहोरिनु भन्ने बुझिन्छ । सङ्कथनमा शब्द, पदावली, उपवाक्य, वाक्य तथा सन्दर्भलाई नै दोहोर्याउनु पुनरावृत्ति हो । भाषिक एकाइगत वा अभिव्यक्तिगत ढाँचाको पटकपटक हुने प्रयोगलाई पुनरावृत्ति भनिन्छ । पुनरावृत्तिले विषय वा सन्दर्भलाई जोड्ने काम गर्दछ । यसले विचारलाई विषयको केन्द्र वरिपरि घुमाउन सहयोग गर्दछ । यो सोद्देश्यपूर्ण हुन्छ । कुनै पूर्ण त कुनै आंशिक पुनरावृत्तिको प्रयोगले सङ्कथनमा सम्बद्धकको काम गरेको हुन्छ ।

च) सन्निधान

कुनै एउटा शब्दको अर्को खास शब्दसँग रहने सान्निध्यपूर्ण सम्बन्धलाई सन्निधान भनिन्छ । सँगसँगै प्रयुक्त हुने शब्दहरूको सम्बन्ध भएकाले यसलाई सहप्रयोग पनि भन्न सकिन्छ । सङ्कथनमा आउने कतिपय शब्दले एकथरी शब्दसँग सान्निध्य राख्दछन् भने अर्कोथरी शब्दसँग राख्दैनन् । त्यसकारण कुनै भाषिक एकाइसँग अर्को खास एकाइको सहप्रयोगबाट मात्र आर्थी स्वरूप ग्रहण गर्ने भएकाले सन्निधानलाई पनि कोशीय सम्बद्धकका रूपमा लिन सकिन्छ ।

सम्बद्धन

सङ्कथनमा प्रयुक्त आन्तरिक सम्बन्धलाई सम्बद्धन भनिन्छ । यो सङ्कथनले व्यक्त गर्ने सन्दर्भगत अर्थसँग सम्बन्धित युक्ति हो । यसले सङ्कथनमा आवद्ध एकाइहरूको अर्थ सम्बन्धलाई जनाउँछ । यो अभिव्यक्तिको आधारभूत, अनिवार्य र आन्तरिक तत्त्व हो । यसलाई सङ्कथनको प्राण मानिन्छ । यसले सङ्कथनमा व्यक्त विचारलाई अन्वितपूर्ण र उद्देश्यपूर्ण

बनाउँछ । सम्बद्धनलाई संयुक्ति पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । सङ्कथनका भाषिक घटनाहरूको कार्य-कारण वा कारण-कार्य सम्बन्ध जनाउने सम्बद्धनले अभिव्यक्तिको आन्तरिक तथा परिवेशीय पक्षलाई समेटेको हुन्छ । वास्तवमा कोहेरेन्स भनेको पाठभित्र प्रस्तुत भएको भाषिक संरचनामा टेकेर प्राप्त हुने अर्थ सन्दर्भ नै हो (पौडेल, २०७१ : २६) । सम्बद्धक भाषिक पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ भने सम्बद्धन भाषेतर अथवा परिवेशीय पक्षसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसले पाठ र परिवेशका विचको सम्बद्धतालाई समेत जनाउँछ । यसलाई अभिव्यक्तिको अर्थगत एवम् वैचारिक सिलसिला जोड्ने अन्तःसूत्रका रूपमा लिइन्छ । जस्तै;

गाउँमा कुलोको योजना आएको छ । आज गाउँलेहरू चौतारामा भेला भएका छन् । सानै बजेटको योजना भएकाले निर्माणको जिम्मा ठेकेदारलाई दिइएको छैन । गाउँलेहरूबाटै एउटा उपभोक्ता समिति बनाउने र त्यसैमार्फत् काम गराउने कुरा भएको छ ।

माथिको उदाहरणमा विषयवस्तुको सङ्गति र विचारको शृङ्खला मिलेको पाइन्छ । सुरुको वाक्यको शृङ्खला पछिल्ला वाक्यहरूसँग जोडिएको छ । उदाहरणमा आएका सबै वाक्यहरू पारस्परिक सम्बन्धमा गाँसिएका छन् । यसरी वाक्यहरूविच परस्परमा अर्थसम्बन्ध स्थापित हुनु नै सम्बद्धन हो । तर वाक्यहरूविच अर्थगत सम्बन्ध स्थापित हुन सकेन र परस्परमा वाक्यहरू अर्थगत आधारमा जोडिन पुगेनन् भने त्यहाँ सम्बद्धनको अभाव भएको ठहर्छ । सम्बद्धनको अभावमा सङ्कथन अगाडि बढ्न सक्दैन । जस्तै;

नेपालमा निर्वाचन सम्पन्न भयो । भारतमा भन्सालीको सिनेमा विवादित बन्यो । आज भाइ विद्यालय गएनछ । पुसमाघतिर खप्तडमा पाँच फिटजति हिउँ जमेको हुन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय आतङ्कवाद र शक्ति राष्ट्रहरूको नाङ्गो नाचले सिरिया आक्रान्त छ ।

माथिको उदाहरणमा विषयवस्तुको सङ्गति र विचारको शृङ्खला मिलेको छैन । सुरुको वाक्यको शृङ्खला पछिल्ला वाक्यसँग जोडिएको छैन । एउटा वाक्यलाई अर्को वाक्यले पृष्ठपोषण दिएको छैन र वाक्यहरूविच पारस्परिक सम्बन्ध स्थापित भएको पनि देखिँदैन । अभिव्यक्तिगत अन्वितिको अभावमा सङ्कथन अगाडि बढ्न सकेको छैन । त्यसैले उल्लिखित पाँचवटा वाक्यले कुनै सङ्कथन निर्माण गर्न सकेका छैनन् ।

विषय वा विचारको शृङ्खलाबद्ध प्रस्तुति, परिवेश तथा प्रस्तोता र बोद्धाको मानसिकताविचको अर्थपूर्ण सङ्गति नै सम्बद्धन हो । सङ्कथनमा प्रस्तुत एउटा विचारलाई अर्को विचारले सङ्केतित र निर्देशित गर्दै विषयवस्तुको क्रमबद्धता कायम भएको हुन्छ । यसरी विषय र विचारको क्रमबद्धता कायम राख्ने युक्ति नै सम्बद्धन हो । प्रस्तोताको अभिव्यक्तिगत परिवेशसँग श्रोताको अनुभवगत परिवेशको तालमेल मिलाउने काम सम्बद्धनले गर्दछ अर्थात् सम्बद्धनले प्रस्तोता, परिवेश र बोद्धाविच वैचारिक अन्तःसूत्र कायम गर्दछ । प्रस्तोताले निश्चित विचार बोद्धा समक्ष सम्प्रेषित गरेको हुन्छ । त्यसलाई ग्रहण गर्न बोद्धासमक्ष प्रस्तोताले विभिन्न अर्थसङ्केतहरू छोडेको हुन्छ । तिनै अर्थ सङ्केतहरूका माध्यमबाट बोद्धाले पाठमा प्रस्तुत वैचारिक सिलसिला बुझ्दछ । स्वाभाविक अनुक्रममा प्रस्तुत अभिव्यक्तिमा निहित विचार बुझ्न बोद्धालाई कठिन हुँदैन तर क्रमभङ्ग अभिव्यक्तिमा निहित विचार बुझ्न बोद्धालाई अप्ठ्यारो पर्दछ । त्यसका लागि बोद्धाले प्रस्तोताको कथन परिवेशलाई बुझ्नु आवश्यक हुन्छ । त्यसैले सम्बद्धनले प्रस्तोता र बोद्धाको कथनगत परिवेशलाई पाठको अर्थसन्दर्भ बुझ्ने अनिवार्य सर्त ठान्दछ । प्रस्तोताले खासखास सन्दर्भमा अलगअलग भाषिक एकाइको प्रयोग गर्नसक्छ । बोद्धाले त्यस्ता अलगअलगभै लाग्ने कथनलाई एकै ठाउँमा राखेर तिनीहरूविचको अन्तःसूत्र पहिल्याई त्यसको आशय बुझ्नु आवश्यक हुन्छ (पौडेल, २०७१ : २७) । विडोसनले- कुनैकुनै बेला बाह्य संरचनामा सङ्गति नमिलेका खण्डित खालका अभिव्यक्तिबाट पनि बोद्धाले तत्सम्बन्धी प्रचलित ढाँचा र परिवेशको अन्तःसूत्र पहिल्याउन सकेमा विषयको सिलसिलालाई अनुमान गरी अभिप्राय बुझ्न सक्छ भन्ने दृष्टिकोण अधि सारेका छन् (अधिकारी, २०७४ : २७५) । जस्तै;

छोरी : ममी, भान्सामा तरकारी डढेजस्तो छ ।

आमा : म ट्वाइलेटमा छु नानी ।

छोरी : ल ल ! बाँकी होमवर्क म पछि गरूँला ।

आमा : हैन, म निस्किएँ ।

माथिको संवादमा वाक्यको बाह्य शृङ्खला नमिले पनि भावबोधमा कुनै अवरोध आएको छैन । संवादमा भाषिक सम्बद्धकहरू प्रयोगमा आएका छैनन् तर अर्थको सम्प्रेषण प्रस्टसँग भएको छ । अर्थबोध नभएको भए संवाद अगाडि बढ्ने थिएन र सहभागीहरूको सहभागिता पनि अन्तिमसम्म रहने थिएन । उपर्युक्त उदाहरणले सङ्कथनमा सम्बद्धकको प्रयोग नहुँदा पनि सम्बद्धन कायम हुनसक्ने कुरालाई पनि पुष्टि गरेको छ ।

पौडेल (२०७१ : २८-३९) ले कुनै पनि सङ्कथनात्मक पाठमा कोहेरेन्स पहिल्याउने केही आधारहरू भनेर कार्य-कारण वा कारण-कार्य सम्बन्ध, प्रभाव र असरको सम्बन्ध, सामान्य र विशिष्ट सम्बन्ध, परिवेश र घटना वा घटना र परिवेशको सम्बन्ध, व्यतिरेकी तुलनाको सम्बन्ध, स्मरणको सम्बन्ध, स्पष्टोक्तिको सम्बन्ध, अप्रत्यक्ष सम्बन्ध, आर्थी पर्यायको सम्बन्ध, प्रयोजनको सम्बन्ध, अनुमानको सम्बन्ध, परिचयात्मक सम्बन्ध, व्याख्यात्मक सम्बन्ध, समुच्चयबोधक सम्बन्ध, रीतिबोधक सम्बन्ध, अनुक्रमबोधक सम्बन्ध, प्रश्नोत्तर सम्बन्ध, प्रश्नार्थगत सम्बन्ध, सन्निधान सम्बन्ध, इन्द्रिय र मस्तिष्कको सम्बन्ध, निहितार्थ सम्बन्ध, पुनरुक्ति सम्बन्ध, युगपदबोधक सम्बन्ध र आज्ञार्थ सम्बन्ध गरी चौबिस वटा आधारहरूको उल्लेख गरेका छन् ।

सङ्कथन विश्लेषणका अध्ययनपद्धति

सङ्कथन संरचनाको विश्लेषणका लागि विविध पद्धतिहरू प्रयोगमा रहेका छन् । यीमध्ये सानो एकाइबाट क्रमशः ठुलो एकाइतर्फ जाने र ठुलो एकाइबाट क्रमशः सानो एकाइतर्फ जाने अध्ययनपद्धतिहरूको विकास भएको छ : **ऊर्ध्वगमन पद्धति** : यस पद्धतिअनुसार सङ्कथन विश्लेषण गर्दा साना भाषिक एकाइबाट सुरु गरेर क्रमशः ठुला भाषिक एकाइतर्फ अगाडि बढिन्छ । यसमा क्रमशः वाक्य, अनुच्छेद, परिच्छेदहुँदै समग्र पाठको अध्ययन गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ ।

अधोगमन पद्धति : यस पद्धतिअनुसार सङ्कथन विश्लेषण गर्दा ठुला भाषिक एकाइबाट सुरु गरेर क्रमशः साना भाषिक एकाइतर्फ अगाडि बढिन्छ । यसमा क्रमशः पाठ, परिच्छेद, अनुच्छेदहुँदै वाक्यतर्फ भरेर अध्ययन गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ ।

मिश्रित पद्धति : यस पद्धतिअनुसार ऊर्ध्वगमन र अधोगमन दुवै पद्धतिको मिश्रण गरेर सङ्कथन विश्लेषण गरिन्छ । यसमा साना भाषिक एकाइबाट ठुलातिर वा ठुला भाषिक एकाइबाट सानातिरको सामान्य क्रममा नभई दुवैको अन्तर्मिश्रण गरेर सङ्कथन विश्लेषण गर्ने प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ । स्टानोभिचले सन् १९८० मा ऊर्ध्वगमन र अधोगमन पद्धतिका समस्याहरूलाई निराकरण गर्ने क्रममा यस पद्धतिको विकास गरेका हुन् । एक पटकमा एकभन्दा बढी सूचनाहरू पाठबाट प्राप्त गर्ने उद्देश्यले यस पद्धतिको विकास गरिएको हो (पूर्ववत् : १६) । यसलाई सङ्कथन विश्लेषणको अन्तरक्रियात्मक पद्धति पनि भन्न सकिन्छ । अघिल्ला दुई पद्धतिभन्दा यो पद्धति सङ्कथन विश्लेषणका लागि बढी उपयोगी हुने देखिन्छ ।

निष्कर्ष

सङ्कथन सबैभन्दा माथिल्लो भाषिक एकाइ हो । सिङ्गो भाव वा विचारसँग सम्बन्धित स्वयम्मा पूर्ण भाषिक अभिव्यक्तिलाई सङ्कथन भनिन्छ । सङ्कथन संरचनाको व्याख्या-विश्लेषणलाई सङ्कथन विश्लेषण भनिन्छ । भाषामा टेकेर यसका अर्थसन्दर्भहरूको खोजी गर्नु नै सङ्कथन विश्लेषण हो । सङ्कथन विश्लेषणमा भाषिक रूपले जति सन्दर्भहरूलाई तानेर ल्याउँछ, तिनको मात्र अध्ययन हुन्छ; त्यसभन्दा बाहिर गएर अर्थलाई हेरिदैन । यो प्रायोगिक भाषा विज्ञानको नवीन शाखाको रूपमा यसको विकास भएको हो । प्रारम्भमा संवाद विश्लेषणका रूपमा चिनिएको सङ्कथन विश्लेषण पाठ विश्लेषण र आख्यान विश्लेषणसम्म आइपुग्दा भाषाकेन्द्री समालोचना प्रणालीका रूपमा पनि चिनिन थालेको छ । भाषिक अभिव्यक्ति मूलतः मौखिक र लिखित गरी दुई प्रकारको हुने भए तापनि कतिपय अवस्थामा विशेष किसिमका सङ्केतहरूले पनि सिङ्गो पाठले बुझाउने अभिप्राय प्रकट गर्ने भएकाले सङ्कथनलाई कथ्य, लेख्य र साङ्केतिक गरी तिन प्रकारमा बाँड्न सकिन्छ । भाषाको प्रयोग जहाँजहाँ हुन्छ, सङ्कथनको क्षेत्र त्यहीँसम्म फैलिएको छ । सबै प्रकारका साहित्यिक तथा साहित्येतर अभिव्यक्तिहरू सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्रअन्तर्गत पर्न आउँछन् । सङ्कथन निर्माणका लागि चाहिने उपकरणहरू नै यसका तत्त्वहरू हुन् । सङ्कथनका तत्त्वका रूपमा प्रस्तोता, बोद्धा, माध्यम, सूचनाको स्वरूप, कोड, परिवेश र विषय वा विचार रहेका हुन्छन् । सङ्कथनमा अभिव्यक्तिलाई क्रमबद्ध रूपमा सम्बन्धित बनाउन आउने सम्बद्धक र सम्बद्धनलाई सङ्कथनका युक्ति मानिन्छ । सङ्कथनमा प्रयुक्त बाह्य सम्बन्धलाई सम्बद्धक भनिन्छ भने आन्तरिक सम्बन्धलाई सम्बद्धन भनिन्छ । वाक्य, अनुच्छेद, परिच्छेद र पाठको संरचनागत अनुक्रममा बाँधिएको सङ्कथन विश्लेषणका लागि हालसम्म ऊर्ध्वगमन, अधोगमन र मिश्रित गरी तिन किसिमका अध्ययनपद्धतिहरूको विकास भएको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६८), *प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण*, चौथो संस्क., ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७५), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषा विज्ञान*, छैटौँ संस्क., काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

गौतम, देवीप्रसाद (२०६८), *सङ्कथन विश्लेषण*, रत्न बृहत् समालोचना (सम्पा. राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम), काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

घिमिरे, वासुदेव (२०६९), *सङ्कथन विश्लेषण : परिचय र पद्धति*, काठमाडौँ : इन्टेलेक्चुअल बुक प्यालेस ।

पौडेल, माधवप्रसाद र पोखेल, गोकुल (२०७१), *सङ्कथन विश्लेषण : सिद्धान्त र प्रयोग*, काठमाडौँ : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा. लि. ।

शर्मा, मोहनराज (२०६३), *समकालीन समालोचना : सिद्धान्त र प्रयोग*, दोस्रो संस्क., काठमाडौँ : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकसन ।

भाषिक परीक्षणीय उद्देश्यका क्षेत्रहरू

महेशप्रसाद भट्ट*

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययन भाषिक परीक्षणीय उद्देश्यका क्षेत्रहरूको परिचयात्मक सन्दर्भसँग सम्बन्धित रहेको छ। यसमा उद्देश्यका क्षेत्रहरूको सङ्क्षिप्त पुनरवलोकन गरिएको छ। यसअन्तर्गत ब्लुम, क्राथोल एवम् सिम्पसन र ह्याराका उद्देश्यगत दृष्टिकोणहरूलाई नेपाली भाषा शिक्षणका लागि निर्माण गर्न सकिने उद्देश्यहरूसँग जोडेर विवेचन गरिएको छ। वस्तुतः यस अध्ययनको उद्देश्य संज्ञानात्मक परीक्षणीय क्षेत्र, भावनात्मक परीक्षणीय क्षेत्र तथा मनोक्रियात्मक परीक्षणीय क्षेत्रहरूको परिचयात्मक चर्चा गर्नु रहेको छ। यसमा संज्ञानात्मक, भावनात्मक तथा मनोक्रियात्मक परीक्षणीय क्षेत्रहरूको परिचय दिइएको छ। साथै यी क्षेत्र निबद्ध विविध उद्देश्यगत तहहरूको सोदाहरण परिचय दिइएको छ। यसको तयारीका क्रममा गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको अनुप्रयोग गरिएको छ। यसमा प्रयोग गरिएका सामग्रीहरू द्वितीयक स्रोतबाट लिइएका छन्। वस्तुतः यसको तयारीका क्रममा सामग्रीहरूलाई पुस्तकालयीय विधिबाट सङ्कलन गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनबाट भाषा परीक्षक, परीक्षण संस्था, प्रशिक्षक, प्रश्न संशोधनकर्ता, अनुसन्धाता, अध्येता, शिक्षार्थी एवम् यस सम्बद्ध सरोकारवालाहरू सबैलाई अपेक्षित सहयोग मिल्ने विश्वास लिइएको छ।

मुख्य शब्दावली : भाषिक परीक्षण, संज्ञानात्मक परीक्षणीय क्षेत्र, भावनात्मक परीक्षणीय क्षेत्र तथा मनोक्रियात्मक परीक्षणीय क्षेत्र।

अध्ययनको पृष्ठभूमि

विद्यार्थीहरूको भाषिक सिपगत उपलब्धि परीक्षण गर्नका लागि निर्धारण गरिएका उद्देश्यहरूलाई परीक्षणका उद्देश्य भनिन्छ। विद्यार्थीहरू भाषालाई शारीरिक, मानसिक तथा संवेगात्मक सक्रियताजन्य क्रियाकलापका आधारमा सिक्ने गर्दछन्। भाषिक परीक्षण भाषा सिकाइ प्रक्रियाको आकस्मिक क्रियाकलाप वा परिघटना होइन। वस्तुतः यसका लागि परीक्षणीय उद्देश्यका विविध क्षेत्रबारे परीक्षकले ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। यस क्रममा सिकाइको मात्रा थाहा पाउन पाठ्यक्रम निर्देशित उद्देश्यहरूका आधारमा परीक्षणीय उद्देश्यहरू निर्धारण गरिन्छन्। भाषा सिकाइका क्षेत्रहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ तथा लेखाइ सिपसँग सम्बन्धित हुन्छन्। वस्तुतः यस्ता सिपहरू निबद्ध परीक्षण संज्ञानात्मक, भावनात्मक तथा मनोक्रियात्मक पक्षसँग सम्बन्धित हुने भएकाले परीक्षणीय क्षेत्र पनि यिनै प्रकृतिमा आधारित हुन्छन्। भाषा पाठ्यक्रमद्वारा अपेक्षित सिकाइ उपलब्धिको सन्तुलित, वस्तुगत र वैज्ञानिक परीक्षण गर्ने मूलभूत आधार परीक्षणीय उद्देश्यद्वारा प्राप्त हुन्छ। परीक्षणका उद्देश्यगत क्षेत्रबारे विभिन्न विद्वान्हरू (वि. ब्लुम, सन् १९५६, डि. क्राथोल, सन् १९६४, इ. जे. सिम्पसन र अ. ह्यारो, सन् १९७२, मार्जानो र केन्डाल, सन् २००७) बीच मतैक्य भेटिँदैन। उल्लिखित विद्वान्हरूले शैक्षणिक उद्देश्यका विविध क्षेत्रहरूबारे व्यापक छलफल गरेका छन्। प्राप्त निष्कर्षानुसार ब्लुम, क्राथोल, सिम्पसन र ह्यारोद्वारा संज्ञानात्मक, भावनात्मक र मनोक्रियात्मक क्षेत्रका उद्देश्यहरू प्रयोगमा ल्याइएका छन् भने मार्जानो र केन्डालद्वारा शैक्षणिक उद्देश्यबारे ब्लुमियन अवधारणाहरूलाई खण्डन गर्दै उद्देश्यहरूको नयाँ वर्गीकरण सिफारिस गरिएका छन्। तथापि शैक्षणिक उद्देश्यका क्षेत्रहरूमा ब्लुमियन दृष्टिकोणहरू बढी प्रचलनमा रहेका छन्।

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

प्रस्तुत लेखमा गुणात्मक ढाँचाको अनुप्रयोग गरिएको छ। यस क्रममा पुस्तकालयीय विधिबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ। सामग्री सङ्कलन गर्दा मूलतः द्वितीयक स्रोतको प्रयोग गरिएको छ। सम्बन्धित विषयका प्रकाशित पुस्तकहरू, जर्नलहरू र इन्टरनेटलाई सामग्री सङ्कलन स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ। यस क्रममा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक अध्ययन विधिद्वारा विषयवस्तुको विवेचन गरिएको छ। आवश्यकता अनुसार विविध तर्क, तथ्य र उदाहरणहरूद्वारा सामग्रीको पुष्टि र पुनःपुष्टि गरिएको छ।

* भट्ट, सानोठिमी शिक्षा क्याम्पस भक्तपुरमा नेपाली शिक्षा विभागको सदस्य हुनुहुन्छ।

व्याख्या तथा विश्लेषण

ब्लुम, क्राथोल, सिम्पसन र ह्यारोद्वारा उद्देश्यहरूलाई संज्ञानात्मक, भावनात्मक र मनोक्रियात्मक गरी तीन फरकफरक क्षेत्रअन्तर्गत वर्गीकरण गरी चर्चा गरिएको पाइन्छ । यी उद्देश्यहरू क्रमशः जान्नु, अनुभव गर्नु तथा कार्य गर्नुसँग सम्बन्धित रहेका मानिन्छन् (शर्मा र शर्मा, २०६७) । यीमध्ये संज्ञानात्मक क्षेत्रका उद्देश्यहरूको वर्गीकरण सन् १९५६ मा ब्लुमको नेतृत्वमा गरिएको हो भने भावनात्मक क्षेत्रका उद्देश्यको वर्गीकरण सन् १९६४ मा क्राथोलको नेतृत्वमा गरिएको हो । त्यसै गरी मनोक्रियात्मक क्षेत्रका उद्देश्यको वर्गीकरण सन् १९७२ मा सिम्पसन र ह्यारोद्वारा गरिएको हो । यी विद्वान्हरूद्वारा गरिएका तीनओटै क्षेत्र सम्बद्ध उद्देश्यगत वर्गीकरणहरू सरलदेखि जटिलताको अनुक्रममा तहबद्ध तवरले प्रस्तुत गरिएका छन् । यी तहहरूले सिकाइको थालनी, विस्तार र समापनको चरणबद्ध प्रक्रियालाई तथ्यपरक ढङ्गबाट विवेचन गरेका छन् । कुनै पनि सिकाइ प्रक्रिया सरलबाट जटिल, ज्ञातबाट अज्ञात, मूर्तबाट अमूर्त, सामान्यबाट विशिष्ट, एक आयामिकबाट बहुआयामिक तथा व्यवहारवादी प्रक्रियाबाट निर्माणवादी प्रक्रियातर्फ उन्मुख हुने कुरा वर्गीकृत उद्देश्यका क्षेत्रहरूले सिफारिस गरेकाले भाषिक परीक्षण पनि सोही प्रक्रियाअनुरूप हुनुपर्दछ । तल भाषिक परीक्षणका उद्देश्यगत क्षेत्रबारे चर्चा गरिएको छ ।

संज्ञानात्मक क्षेत्र : संज्ञानात्मक उद्देश्यको क्षेत्र भाषिक सिप तथा दक्षता परीक्षणको पहिलो उद्देश्यगत क्षेत्र हो । यस क्षेत्रअन्तर्गत ज्ञान, बोध, चिन्तन, मनन तथा स्मरणजन्य सिकाइ प्रक्रियाको परीक्षण गर्ने उद्देश्यहरू समाविष्ट गरिन्छन् (ब्लुम, सन् १९५६) । संज्ञानात्मक उद्देश्यहरूको वर्गीकरण सन् १९५६ मा अमेरिकी शिक्षाशास्त्री तथा प्राध्यापक बेन्जामिन ब्लुमको नेतृत्वमा गरिएको हो । ब्लुमका अनुसार यस क्षेत्रअन्तर्गत ज्ञान, बोध, प्रयोग, विश्लेषण, संश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी छओटा परीक्षणीय क्षेत्रहरू पर्दछन् । भाषिक परीक्षणका संज्ञानात्मक क्षेत्र निबद्ध यी छओटा परीक्षणीय उद्देश्यहरूका क्षेत्रलाई तल चर्चा गरिन्छ :

ज्ञान : ज्ञान संज्ञानात्मक भाषिक परीक्षणको आधारभूत तह हो । यस तह निबद्ध परीक्षणीय उद्देश्यहरू सिकारुले पहिले नै सुनेका, बोलेका, पढेका तथा लेखेका विषयको पहिचान, स्मरण तथा पुनः स्मरणसँग सम्बन्धित हुन्छन् (शर्मा र शर्मा, २०६७) । ब्लुमका अनुसार कक्षा अन्तरक्रियामा सिकारुले प्राप्त गरेका भाषिक सूचनापरक विषयवस्तुलाई आवश्यकताअनुसार पुनःस्मरण गरेर शुद्ध ढङ्गले अभिव्यक्ति गर्ने सिपहरूको परीक्षण गर्ने उद्देश्यहरू नै विषयवस्तुको ज्ञानसँग सम्बन्धित उद्देश्य हुन् । विषयवस्तु छान्ने, सूचीबद्ध गर्ने, नाम भन्ने, परिभाषा भन्ने, व्याख्या गर्ने, स्मरण गर्ने, नामकरण गर्ने, ठम्याउने, पत्ता लगाउने, स्थान निर्धारण गर्ने, स्पष्ट पार्ने, बताउने, जस्ता संज्ञानपरक भाषिक सिपको परीक्षणका लागि निर्मित परीक्षणीय उद्देश्यलाई ज्ञानपरक परीक्षणीय उद्देश्य मानिन्छ । जस्तै:

- सात नं. प्रदेशको राजधानी भन्न ।
- आफ्नो जन्ममिति बताउन ।
- वर्डस्वर्थको कवितासम्बन्धी परिभाषा भन्न ।

बोध : बोध ब्लुमद्वारा गरिएको संज्ञानात्मक उद्देश्य क्षेत्रको दोस्रो तह हो । यसलाई ज्ञानभन्दा माथिल्लो तहका रूपमा लिने गरिन्छ । ज्ञान तहका उद्देश्यहरूले विद्यार्थीहरूको बुझाइ क्षमता मापन गर्दैनन् भने बोध तहका परीक्षणीय उद्देश्यले विद्यार्थीहरूको विषयवस्तुको वास्तविक बुझाइ क्षमता परीक्षण गर्छन् । बेन्जामिन ब्लुमले यस तहका उद्देश्यगत क्षेत्रलाई अनुवाद, व्याख्या र भविष्यवाणी गरी तीन तहमा उल्लेख गरेको पाइन्छ (शर्मा र शर्मा, २०६७) । भाषिक ग्रहणपश्चात् त्यसलाई आफ्नै शब्दमा व्याख्या गर्ने कला परीक्षणका लागि निर्मित उद्देश्यहरू नै बोध तह निबद्ध उद्देश्य हुन् । ब्लुमका अनुसार एउटा कथनलाई अर्को कथनमा रूपान्तरण गर्ने, एउटा भाषाका भाषिक संरचनालाई अर्को भाषाका भाषिक संरचनामा अनुवाद गर्ने र विषयवस्तु वा भावानुसार सङ्क्षेपीकरण गर्ने सिपको परीक्षण यस तहअन्तर्गत पर्दछ । ब्लुम (सन् १९५६) ले भनेभैं जोडा मिलाउने, व्याख्या गर्ने, प्रकारान्तर कथन गर्ने, पुनर्लेखन गर्ने, सोदाहरण व्याख्या गर्ने, व्यक्त गर्ने, सचित्र वर्णन गर्ने, प्रतिरक्षा गर्ने, भिन्नता देखाउने, सारांश भन्ने जस्ता बोधपरक भाषिक सिपको परीक्षणका लागि निर्मित संज्ञानात्मक क्षेत्रका उद्देश्यहरूलाई बोधपरक परीक्षणीय उद्देश्य भनिन्छ । जस्तै:

- दिइएका वाक्यहरूको वाच्यान्तरण गर्न ।
- अनारको बोट कथाको सारांश लेख्न ।
- दिइएको कथनको सप्रसङ्ग व्याख्या गर्न ।

प्रयोग : प्रयोग ब्लुमद्वारा गरिएको उद्देश्यगत वर्गीकरणको तेस्रो तह हो । भाषिक विषयवस्तुलाई सिकारुले दैनिक समस्याहरूको समाधानसँग कसरी जोडदछ भन्ने पक्षको परीक्षणका लागि तयार पारिएका परीक्षणीय उद्देश्यहरू प्रयोग निबद्ध उद्देश्य हुन् । प्रयोग सम्बद्ध परीक्षणीय उद्देश्यहरू अन्तर्गत सिकारुले सिकेका, नियम, विधि, धारणा, एवम् सिद्धान्तहरूलाई खास खास विषय क्षेत्रमा प्रयोग गर्ने तथा भाषिक समस्याहरूको युक्तियुक्त समाधान गर्ने उद्देश्यहरू समाविष्ट गरिन्छन् । कक्षान्तरिक तथा कक्षाइतर परिवेशमा सिकेका नियम, ढाँचा एवम् भाषिक सिद्धान्तहरूलाई कक्षा बाहिरको परिवेशमा तत्सम्बद्ध समस्या समाधानार्थ उपयोग गर्ने क्षमताको परीक्षणका लागि यी परीक्षणीय उद्देश्यहरू निर्माण गरिन्छन् । सङ्गठन गर्ने, सामान्यीकरण गर्ने, नाटकीकरण गर्ने, उत्पादन गर्ने, छान्ने, खिच्ने, लागु गर्ने, समाधान गर्ने, देखाउने आदि जस्ता भाषिक सिपपरक कुशलताहरूको परीक्षण गर्ने परीक्षणीय उद्देश्यहरू नै वस्तुतः संज्ञानात्मक क्षेत्रका प्रयोग निबद्ध उद्देश्य हुन् (ब्लुम, १९५६) । जस्तै:

- सम्प्रेषणात्मक पद्धतिका मान्यतानुसार कक्षा शिक्षण गर्न ।
- बिहेको निम्तोका लागि निमन्त्रणा पत्र लेख्न ।
- कार्यमूलक व्याकरणसम्बन्धी दिइएका समस्याहरूको युक्तियुक्त समाधान गर्न ।

विश्लेषण : विश्लेषण ब्लुमद्वारा प्रतिपादित संज्ञानात्मक क्षेत्रको चौथो तह हो । यो ज्ञान, बोध तथा प्रयोग तहभन्दा माथिल्लो तह हो (निउरे, २०६८) । सूत्रबद्ध रूपमा रहेका भाषिक विषयवस्तुलाई प्रकीर्ण ढङ्गले प्रस्तुत गर्ने भाषिक सिपको परीक्षण गर्ने परीक्षणीय उद्देश्य नै विश्लेषण तहका उद्देश्य हुन् । विषयवस्तुको वास्तविकता पहिचान गर्ने, दिइएका भाषिक सामग्रीलाई अंशअंशमा विभाजन गर्ने, विभाजित अंशहरूको अन्तरसम्बन्ध पहिचान गर्ने जस्ता भाषिक सिपपरक पक्षको परीक्षणका लागि निर्मित उद्देश्यका तह विश्लेषण क्षमता परीक्षण गर्नु यस तहका उद्देश्य मानिन्छन् । ब्लुम (सन् १९५६) का अनुसार विश्लेषण तहका उद्देश्यअन्तर्गत तुलना गर्ने, विश्लेषण गर्ने, वर्गीकरण गर्ने, भिन्नता दर्साउने, शीर्षकीकरण गर्ने, छान्ने, प्राथमिकीकरण गर्ने जस्ता भाषिक सिपपरक कौशलहरूको परीक्षण गर्ने परीक्षणीय उद्देश्य समेटिन्छन् । जस्तै:

- तहगत सक्षमता र कक्षागत सिकाइ उपलब्धिको सम्बन्ध स्पष्ट पार्न ।
- भीमसेन थापाले नेपालको विकासमा गरेका योगदानहरूको विश्लेषण गर्न ।
- दिइएका शब्दहरूलाई शब्द निर्माण प्रक्रियाका आधारमा सूचीबद्ध गर्न ।

संश्लेषण : संश्लेषण ब्लुमद्वारा प्रतिपादित संज्ञानात्मक क्षेत्रको पाँचौं तह हो । यो ज्ञान, बोध, प्रयोग तथा विश्लेषण तहभन्दा उच्च तहको भाषिक सिपपरक दक्षता मापन गर्ने उद्देश्यको तह हो । यस तहअन्तर्गत परीक्षणीय उद्देश्यहरूले प्रकीर्ण रूपमा रहेका भाषिक सामग्रीहरूलाई सूत्रबद्ध ढङ्गले संयोजन गरी प्रस्तुत गर्ने कलाको प्रतिनिधित्व गर्दछन् (ब्लुम, सन् १९५६) । भाषिक परीक्षणको यस तह निबद्ध परीक्षणीय उद्देश्यहरूले सिकारुका मौलिक तथा रचनात्मक क्षमताहरूको परीक्षण गर्ने दृष्टिकोण राख्छन् । रचना गर्ने, ढाँचाबद्ध गर्ने, एकीकृत गर्ने, निर्माण गर्ने, विकास गर्ने, योजना बनाउने, पत्ता लगाउने, सङ्गठित गर्ने जस्ता भाषिक सिपपरक कौशलहरूको परीक्षणका लागि निर्मित परीक्षणीय उद्देश्य संश्लेषण निबद्ध उद्देश्य हुन् । जस्तै:

- जैविक विविधता शीर्षकमा निबन्ध रचना गर्न ।
- सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित मौलिक कथा रचना गर्न ।
- तीन दिने शैक्षिक भ्रमणको योजना बनाउनु ।

मूल्याङ्कन : मूल्याङ्कन ब्लुमद्वारा प्रतिपादित संज्ञानात्मक क्षेत्रका उद्देश्यहरू वर्गीकरणको उच्चतम तह हो (निउरे, २०६८) । यो पूर्ववर्ती ज्ञान, बोध, प्रयोग, विश्लेषण, संश्लेषण तहभन्दा माथिल्लो तहको परीक्षणीय उद्देश्यगत तह हो । यसलाई जटिल किसिमका भाषिक सिपपरक दक्षताहरू निबद्ध उद्देश्य पनि भनिन्छ । भाषा सिकारुको विषयवस्तुप्रतिको मूल्याङ्कनात्मक दृष्टिकोणहरू लेखाजोखा गर्ने कौशलको परीक्षणका लागि तयार गरिएका परीक्षणीय उद्देश्य नै मूल्याङ्कनात्मक तहका उद्देश्य हुन् । भाषिक विषयवस्तुका सकारात्मक तथा नकारात्मक प्रभावहरू, गुणहरू, विशेषताहरू पहिचान गर्ने तथा निरूपण गर्ने क्षमता परीक्षणका लागि मूल्याङ्कन तहका परीक्षणीय उद्देश्य निर्धारण गरिन्छन् । ब्लुम (सन् १९५६) का अनुसार मूल्य निरूपण गर्ने, स्वीकार गर्ने, अस्वीकार गर्ने, समालोचना गर्ने, महत्त्व वा प्रभाव लेखाजोखा गर्ने, वर्णन गर्ने, अङ्कन गर्ने, निर्णय दिने, विचार गर्ने, समीक्षा गर्ने, सल्लाह दिने, सिफारिस गर्ने, मूल्याङ्कन गर्ने जस्ता भाषिक सिपपरक कौशलहरूको परीक्षणका लागि निर्मित परीक्षणीय उद्देश्यहरू मूल्याङ्कन तह निबद्ध परीक्षणीय उद्देश्य हुन् । जस्तै:

- भैरव अर्यालका साहित्यिक योगदानहरूको मूल्याङ्कन गर्न ।
- 'छिमेकी' कथामा प्रयुक्त संरचनाको समीक्षा गर्न ।
- नेपाली भाषा शिक्षणको महत्त्व स्पष्ट पार्न ।

भावनात्मक क्षेत्र : उद्देश्यको वर्गीकरण अन्तर्गत डेविड क्राथोलको नेतृत्वमा गठित एउटा समूहले सन् १९६४ मा गरेका तहगत क्षेत्रहरू नै भावनात्मक क्षेत्रसम्बन्धी उद्देश्य हुन् । भावनात्मक क्षेत्र भाषिक सिप तथा दक्षता परीक्षणको दोस्रो महत्त्वपूर्ण क्षेत्र हो । यस क्षेत्रअन्तर्गत सिकारुका संवेगात्मक व्यवहार, उत्प्रेरणा, अभिवृत्ति एवम् अनुभूतिजन्य विषयको परीक्षण गर्ने उद्देश्यहरू समाविष्ट गरिन्छन् (निउरे, २०६८) । वस्तुतः भाषा सिकारुका भावनात्मक सिपहरूको परीक्षण यस क्षेत्रसँग सम्बद्ध हुने भएकाले तुलनात्मक रूपमा परीक्षणीय जटिलता देखापर्ने हुन्छ । यस क्षेत्रअन्तर्गत परीक्षण गरिने तहबद्ध सिपहरू अमूर्त प्रकृतिका हुन्छन् । सिकारुको भाषा प्राप्त गर्ने क्षमता, प्रतिक्रिया दिने योग्यता, विषय तथा परिवेशलाई आफ्नै मूल्य दिने र अभिवृद्धि सङ्गठन गर्ने क्षमता तथा चारित्रिकीकरण क्षमता सम्बद्ध परीक्षणीय उद्देश्यका क्षेत्रहरू भावात्मक क्षेत्रअन्तर्गत समाविष्ट गरिन्छन् । डेविड क्राथोल लगायतले यस क्षेत्रलाई निम्न पाँच तहमा तहबद्ध गरेका छन् (शर्मा र शर्मा, २०६७, निउरे, २०६८)

प्राप्त गर्नु : प्राप्त गर्नु क्राथोल प्रस्तुत भावनात्मक क्षेत्रको सबैभन्दा तल्लो तह हो (शर्मा र शर्मा, २०६७ निउरे, २०६८) । भाषा कक्षाकोठा तथा यस सम्बद्ध प्रक्रियाबारे सिकारुले चासो देखाउने तथा रुचिपूर्वक ध्यान दिने कलाको परीक्षण गर्ने परीक्षणीय उद्देश्य नै प्राप्त गर्ने तह सम्बद्ध हुन्छन् । यस तहमा भाषिक विषयवस्तुप्रति सिकारुको ध्यानपूर्वक सुन्ने क्षमता तथा ग्रहणीयतासँग सम्बद्ध सिपको परीक्षण गरिन्छ । जस्तै:

- 'पछुरिया टोल' कथाको सारांश सुन्न ।
- शिक्षकले वाचन गरेको कविता ध्यानपूर्वक सुन्न ।

प्रतिक्रिया जनाउनु : प्रतिक्रिया जनाउनु क्राथोल प्रस्तुत भावनात्मक उद्देश्य क्षेत्रको दोस्रो तह हो । प्रस्तुत तह प्राप्त गर्नुभन्दा माथिल्लो तह हो । कुनै विषयवस्तु र घटनापश्चात् त्यसको परिणाम र प्रतिफलनबारे सिकारुले तत्काल जनाउन सक्ने समर्थन तथा विरोधलाई नै प्रतिक्रिया जनाउनु भनिन्छ (शर्मा र शर्मा, २०६७) । यस तह निबद्ध परीक्षणीय उद्देश्यहरूले सिकारुको खास भाषिक विषयवस्तुको सक्रियताको स्तर परीक्षण गर्दछन्, जस्तै:

- कवि सम्मेलनबारे गरिएको छलफलमा आफ्ना तर्क प्रस्तुत गर्न ।
- विद्यालयले निर्धारण गरेका विद्यार्थी आचारसंहिताबारे आफ्ना धारणा प्रस्तुत गर्न ।

मान्यता दिनु : मान्यता दिनु क्राथोल प्रस्तुत भावात्मक उद्देश्यगत क्षेत्रको तेस्रो तह हो । यो प्रतिक्रिया जनाउनुभन्दा माथिल्लो तह हो । कुनै विषयवस्तु, घटना तथा सिकाइगत सूचनाबारे आफ्नो पूर्ववर्ती ज्ञानका आधारमा दिइने मूल्यलाई नै मान्यता दिनु भनिन्छ (निउरे, २०६८) । भाषिक परीक्षणीय क्षेत्रको यस तहमा सिकारुको कुनै विषय क्षेत्रबारेको

सकारात्मक तथा नकारात्मक दृष्टिकोणको लेखाजोखा गरिन्छ । यस तहमा प्रस्तुत परीक्षणीय उद्देश्यहरूले सिकारुका चासो, भूमिका तथा प्रतिबद्धताहरूको परीक्षा गर्ने ठानिन्छ । जस्तै:

- कविता वाचनमा गति, यति र लयको महत्त्व स्थापित गर्न ।
- साथीको निबन्ध लेखन कलाबारे आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्न ।

सङ्गठन गर्नु : सङ्गठन गर्नु काथोल निर्दिष्ट भावनात्मक परीक्षणीय उद्देश्यगत क्षेत्रको चौथो तह हो । यो तह मान्यता दिनुभन्दा माथिल्लो तह हो । भिन्नाभिन्नै मूल्यहरू, दृष्टिकोणहरू तथा सूचनाहरूलाई एकीकृत गरेर आफ्नो मानसिक संरचना निर्माण गर्ने कलाको परीक्षण गर्ने परीक्षणीय उद्देश्यहरू नै सङ्गठन गर्नु सम्बद्ध तहका उद्देश्य हुन् (शर्मा र शर्मा, पूर्ववत्) । भाषा सिकारुविच तुलना गर्ने, सम्बन्ध स्थापित गर्ने तथा विषयवस्तुको विस्तार गर्ने क्षमताको परीक्षण गर्ने उद्देश्यहरू यस तहअन्तर्गत पर्दछन् । यस तहका परीक्षणीय उद्देश्यहरूले बहुविध भाषिक क्षेत्रहरूलाई एकीकृत गरी सङ्गठित गर्ने क्षमताको मापन गर्दछन् । जस्तै:

- विद्यालयमा गरिने कवि सम्मेलनबारे विस्तृत योजना तर्जुमा गर्न ।
- वक्तृत्वकला प्रतियोगितामा उद्घोषकको भूमिका निर्वाह गर्न ।

चारित्रिकीकरण : चारित्रिकीकरण काथोल प्रस्तुत भावात्मक उद्देश्यगत क्षेत्रको सबैभन्दा उच्चतम तह हो । भाषा सिकारुले ग्रहण गरेका तथा आन्तरिकीकरण गरेका व्यवहारहरूलाई प्रदर्शन गर्ने कौशलको परीक्षण गर्ने परीक्षणीय उद्देश्यहरू चारित्रिकीकरणसँग सम्बन्धित हुन्छन् । सिकारुका उच्चतम तथा अमूर्त भाषिक उत्प्रेरणा र अभिवृद्धिको परीक्षणका लागि चारित्रिकीकरण तहसम्बद्ध उद्देश्यहरू निर्धारण गरिन्छन् , जस्तै:

- वक्तृत्वकला प्रतियोगितामा सभापतिको भूमिका निर्वाह गर्न ।
- कविता प्रतियोगितामा उच्चतम काव्यात्मक सामर्थ्य देखाउन ।

मनोक्रियात्मक क्षेत्र : मनोक्रियात्मक क्षेत्र शैक्षणिक उद्देश्य वर्गीकरणको तेस्रो प्रकार हो । यस क्षेत्रका उद्देश्यगत तहहरूबारे विविध शिक्षाविद्हरूविच मतान्तर पाइन्छ (ब्लुम, सन् १९५६, काथोल, सन् १९६४, सिम्पसन र ह्यारो, सन् १९७२) । यद्यपि सिम्पसनको नेतृत्वमा सन् १९७२ मा प्रस्तावित मान्यताहरू बढी प्रामाणिक देखिन्छन् । मानसिक र शारीरिक अङ्गहरूको समन्वयनबाट सम्पादन गरिने भाषिक सिपहरूको परीक्षणार्थ निर्मित परीक्षणीय उद्देश्यहरू मनोक्रियात्मक क्षेत्र निबद्ध उद्देश्य हुन् । सिकारुको भाषिक विषयवस्तुको प्रत्यक्षीकरण क्षमता, भाषिक कार्य सम्पादन क्षमता, शारीरिक, मानसिक र संवेगात्मक तयारी, निर्देशित कार्यसम्पादनीय कला, नयाँ विषय क्षेत्र निबद्ध समायोजन शैली तथा उसको भौतिक क्षमता पहिचान र मापनका लागि निर्धारण गरिने उद्देश्य नै मनोक्रियात्मक क्षेत्र अन्तर्गतका परीक्षणीय उद्देश्य हुन् । सिम्पसन नेतृत्वमा गठित समितिले निर्धारण गरेका यस क्षेत्रका उद्देश्यका तहहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

प्रत्यक्षीकरण : प्रत्यक्षीकरण मनोक्रियात्मक उद्देश्यगत क्षेत्रको पहिलो तह हो । यस क्षेत्रको सबैभन्दा सरलतम तह हो । सिम्पसनका अनुसार चेतनशील अङ्गका माध्यमबाट शारीरिक अङ्गहरूको परिचालनद्वारा कार्यसम्पादन गर्ने सिपहरू निबद्ध उद्देश्य नै प्रत्यक्षीकरणसँग सम्बन्धित उद्देश्य हुन् (निउरे , २०६८) । वस्तुतः सिकारुका इन्द्रियजन्य निर्देशनद्वारा कार्यसम्पादन सम्बन्ध छनोट गर्ने, वर्णन गर्ने, विभिन्नता पहिचान गर्ने, निर्णय लिने, पहिचान गर्ने कलाको पहिचानका लागि निर्धारण गरिएका उद्देश्य नै प्रत्यक्षीकरण सम्बद्ध परीक्षणीय उद्देश्य हुन् । जस्तै:

- शिक्षकद्वारा प्रस्तुत प्रतिवेदन लेखनका चरणहरू छनोट गर्न ।

तयारी : तयारी मनोक्रियात्मक उद्देश्यगत क्षेत्रको दोस्रो तह हो । यो प्रत्यक्षीकरणभन्दा माथिल्लो तह हो । कतिपयले यस तहलाई प्रभावी क्षेत्रको 'प्रतिक्रिया दिनु' सँग निकट तह मानेका छन् । यस तहलाई तत्परताको तह पनि मानिन्छ (शर्मा र शर्मा, २०६७) । भाषिक कार्य सम्पादनका लागि शारीरिक, मानसिक तथा संवेगात्मक रूपमा तयारी हुनुलाई

तयारीको तह भनिन्छ । कुनै विषय क्षेत्रप्रति सिकारुको शारीरिक, मानसिक तथा संवेगात्मक तयारी क्षमता परीक्षणका लागि निर्दिष्ट उद्देश्यहरू नै तयारी सम्बद्ध उद्देश्य हुन् । नयाँ भाषिक विषय क्षेत्र सिक्ने इच्छाको प्रदर्शन सिकारुले कसरी गर्दछ भन्ने कुराको परीक्षण यस तहअन्तर्गत गरिन्छ । सिकारुका सुरुवात गर्ने, प्रदर्शन गर्ने, प्रतिक्रिया दिने जस्ता क्षमता परीक्षणार्थ यो तह निबद्ध उद्देश्य निर्धारण गरिन्छन् । जस्तै:

- निबन्ध लेख्न तयार भएर बस्न ।
- कविता वाचनका लागि तयार भएर बस्न ।

निर्देशित प्रतिक्रिया : निर्देशित प्रतिक्रिया मनोक्रियात्मक क्षेत्रको तेस्रो तह हो । शिक्षकको निर्देशनअनुसार भाषिक कार्य सम्पादन गर्ने क्षेत्रसँग सम्बन्धित उद्देश्य नै निर्देशित प्रतिक्रिया हुन् । वस्तुतः यस तहलाई जटिल सिकाइको प्रारम्भिक चरण पनि भनिन्छ । निर्देशन बमोजिम भाषिक कार्य सम्पादन गर्ने, परिचालन गर्ने, पुनरुत्पादन गर्ने, प्रतिक्रिया दिने, नक्कल गर्ने जस्ता भाषिक सिपहरूको परीक्षणका लागि निर्धारित परीक्षणीय उद्देश्य नै निर्देशित प्रतिक्रियासम्बन्धी उद्देश्य हुन् । जस्तै:

- दिइएको निर्देशनअनुसार निबन्ध लेख्न ।
- कक्षाकोठामा शिक्षकले भनेबमोजिम कार्य गर्ने ।

यान्त्रिकीकरण : यान्त्रिकीकरण मनोक्रियात्मक क्षेत्रको चौथो तह हो । यस तहलाई जटिल सिप सिकाइको मध्यवर्ती चरणका रूपमा व्याख्या गरिएको पाइन्छ (सिम्पसन र ह्यारो, सन् १९७२, शर्मा र शर्मा, २०६७, निउरे, २०६८) । यस चरणमा सिकारुका खास भाषिक व्यवहारमा बानी परिसकेको, विश्वस्त रहेको तथा दक्ष रहेको जस्ता पक्षको परीक्षणका लागि निर्धारित सिपहरूको परीक्षणार्थ उद्देश्य निर्धारण गरिन्छन् । भाषिक विषयवस्तुलाई जोड्ने, रचना गर्ने, विघटित गर्ने, प्रदर्शन गर्ने, निश्चित गर्ने, नियन्त्रण गर्ने, कौशल प्रदर्शन गर्ने जस्ता सिपहरू परीक्षणार्थ निर्धारित परीक्षणीय उद्देश्यहरू नै यान्त्रिकीकरण निबद्ध उद्देश्य हुन् । जस्तै:

- उपयुक्त ढाँचामा प्रतिवेदन लेख्न ।
- शुद्ध नेपाली टाइप गर्न ।

जटिल कार्यको प्रतिक्रिया : जटिल कार्यको प्रतिक्रिया मनोक्रियात्मक क्षेत्रको पाँचौँ तह हो । यस तहलाई जटिल प्रकृतिका सिकाइ क्षेत्रको उच्चतम चरणका रूपमा लिइन्छ । यस चरण निबद्ध उद्देश्यहरूले बिना निर्देशन, बिना सहयोग थोरै समय र श्रममा उच्चतम दक्षतायुक्त भाषिक सिपगत उद्देश्यहरूको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । खास भाषिक सिपसम्बन्धी देखिन सक्ने स्वचालित मांसपेशीय तथा मानसिक अभिक्षमताको परीक्षण गर्न निर्धारण गरिने उद्देश्य जटिल कार्यको प्रतिक्रिया सम्बद्ध उद्देश्य हुन् (सिम्पसन र ह्यारो, सन् १९७२) । सिम्पसनका अनुसार थोरै शक्तिको प्रयोगद्वारा छिटो, शुद्ध एवम् उच्च दक्षतायुक्त कार्य सम्पादन गर्ने सिपसम्बद्ध उद्देश्य यसअन्तर्गत पर्दछन् । बिना हिचकिचाहट देखिने स्वचालित सिपहरूले यस चरणलाई प्रतिनिधित्व गर्ने ठानिन्छ । जस्तै:

- ठूलो समूहमा आफ्ना तर्कहरू खुलेर राख्न ।
- वादविवाद सम्बन्धी बृहत्तर कार्यक्रममा आफ्ना तर्कहरू स्वाभाविक रूपमा स्पष्ट तवरले प्रस्तुत गर्न ।

समायोजन : समायोजन मनोक्रियात्मक क्षेत्रको छैटौँ तह हो । नयाँ परिस्थितिमा आफूलाई अनुकूलित बनाउनु नै समायोजन हो । वस्तुतः सिकारुको भाषा प्रयोगगत परिवेश र सहभागी अनुसार आफूलाई प्रस्तुत गर्ने, मिल्ने र सहभागिता जनाउने कलाको परीक्षणका लागि निर्मित परीक्षणीय उद्देश्य नै समायोजन सम्बन्धी उद्देश्य हुन् । जस्तै:

- मृत्यु संस्कारमा सहभागी भई आफ्ना संवेदना प्रस्तुत गर्न ।
- परिवेशअनुसार भाषिक व्यवहार प्रदर्शन गर्न ।

मौलिकपन : मौलिकपन मनोक्रियात्मक क्षेत्रको सातौँ तह हो । यसलाई सबैभन्दा उच्च तह पनि भनिन्छ (सिम्पसन र ह्यारो, सन् १९७२, शर्मा र शर्मा, २०६७) । मनोक्रियात्मक क्षेत्रको सबैभन्दा जटिल तह पनि मौलिकपनलाई मानिन्छ । भाषा सिकारुका आफ्नै मौलिक भाषिक कला निबद्ध उद्देश्य नै मौलिकपन सम्बद्ध उद्देश्य हुन् । यस तहका परीक्षणीय उद्देश्यहरूले भाषा सिकारुमा रहेको अभूतपूर्व मौलिक भाषिक कलाको परीक्षण गर्ने दृष्टि राख्छन् । नयाँ परिवेशमा भाषिक व्यवहारको नयाँ ढाँचा प्रदर्शन गर्ने कलालाई मौलिकपन सम्बद्ध क्षेत्र भनिन्छ । जस्तै:

- मौलिक आत्मपरक निबन्ध रचना गर्न ।
- आफ्नै मौलिक शैलीमा गद्य कविता रचना गर्न ।

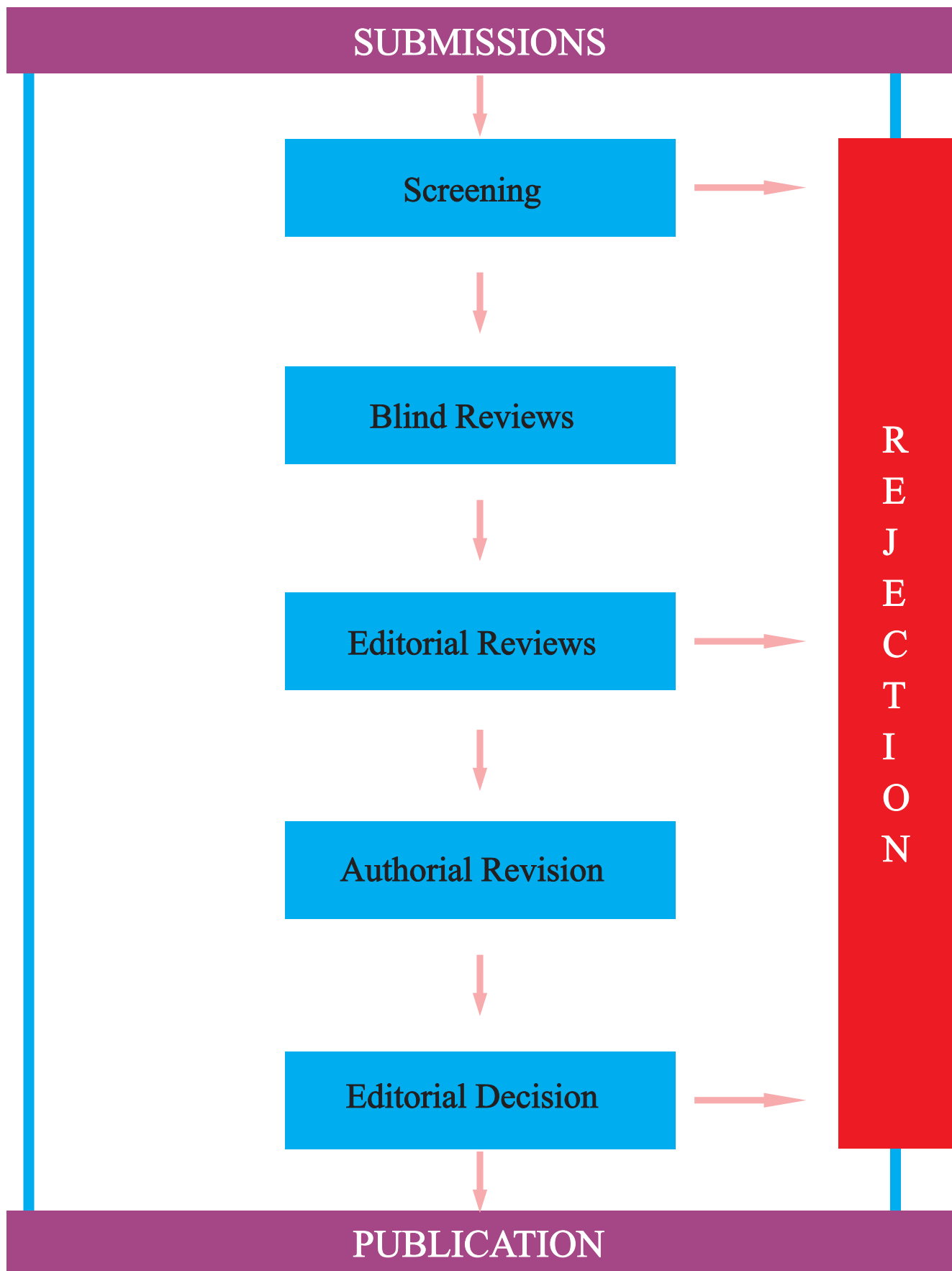
निष्कर्ष

भाषिक परीक्षण भाषा सम्बद्ध सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सिपको परीक्षणसँग सम्बन्धित हुन्छ । यस्तो परीक्षण प्रक्रियामा विषयगत ज्ञानलाई गौण तथा भाषिक सिपलाई मुख्य ठानिन्छ । वस्तुतः परीक्षणीय उद्देश्यगत क्षेत्रहरूले संज्ञानात्मक परीक्षणीय क्षेत्र, भावनात्मक परीक्षणीय क्षेत्र तथा मनोक्रियात्मक परीक्षणीय क्षेत्रहरूलाई जनाउँछन् । भाषिक परीक्षणका सन्दर्भमा मूलतः परीक्षणीय उद्देश्यहरू पूर्व निर्धारित हुन्छन् । यस्ता उद्देश्यहरू पाठ्यक्रम निर्दिष्ट सक्षमतामा आधारित हुने ठानिए तापनि परीक्षणका उद्देश्य निर्माण गर्दा संज्ञानात्मक, भावनात्मक र मनोक्रियात्मक क्षेत्रहरूमा पनि ध्यान पु-याइनुपर्छ । अतः भाषिक सिपहरूको सन्तुलित परीक्षण गर्नका लागि यी क्षेत्रहरूले उपयुक्त दिशानिर्देश गर्ने भएकाले भाषा परीक्षकहरूले यी क्षेत्रहरूबारे अधिगत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- काज्क्लर डि एन्ड एडेल्मन, आर. (सन् २०००), *द प्रेक्टिस अफ फरेन ल्याङ्ग्वेज टिचिङ*, लन्डन : डेभिड फल्टन ।
- गिरी, रा. (इ. २००४), *“द टेस्टिङ अफ रिडिङ,” योड भ्वाइसेज* (थर्ड भोलुम), काठमाडौं : नेल्टा (NELTA), पृ, ५-१५ ।
- निउरे, धु. (२०६८), *पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन्स ।
- पौडेल, मा. प्र. (२०७२), *भाषिक परीक्षण*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- ब्लुम, बी. (सन् १९७२), *टेक्सोनोमी अफ एजुकेसन अब्जेक्टिभ्स*, लन्डन : लडम्प्यान ।
- शर्मा, चि. र शर्मा, नि. (२०६७), *पाठ्यक्रम योजना र अभ्यास*, काठमाडौं : एम. के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- ह्युजेज, अ. (सन् १९९५), *टेस्टिङ फर ल्याङ्ग्वेज टिचर्स*, क्याम्ब्रिज : क्याम्ब्रिज युनिभर्सिटी प्रेस ।
- ह्युजेज, ए. एन्ड टी. पोर्टर (सम्पा.) (सन् १९८३), *करेन्ट डेभलपमेन्ट इन ल्याङ्ग्वेज टेस्टिङ*, लन्डन : एकेडेमिक प्रेस

PEER REVIEW PROCESS

CONTACT

Kapan Multiple Campus

Kapan, Kathmandu, Nepal

kapancampus.edu.np

kapancampus@gmail.com

**01-4823580, 4820691,
9851173580, 9851079850, 9851049452**